

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
 Інститут філології
 Сумський державний педагогічний університет
 ім. А. С. Макаренка

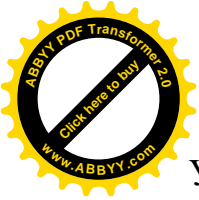
Î ÊÑÀÍ À ºÐÃÌ ÁÍ ÊÎ

*ÕÖÄÎÆÍ º ÎÁËË××ß Ì ÈÍ ÓËÎÃÎ
 Â ÑÓ×ÃÑÍ ºÉ ºÑÒÎÐË×Í ºÉ
 ÐÎ Ì ÁÍ ºÑÒËÖº*

*(Í À ØËßÕ Ó ËºÒÃÐÀÒÓÐÎ ÇÍ ÀÃ×ÎÃÎ
 ÀÍ ÀËºÇÓ ÒÃËÑÒºÂ)*

Í àâ÷àëüí î-ì áòîäè÷íèé ïîñ³áíèé

Суми 2012

УДК 82-31:821.161.2 «312»(075.8)

ББК 83.3 (4 УКР) Я 73

Є 69

Друкується згідно з рішенням вченої ради Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка
(Протокол №4 від 28.11.2012 р.)

Рецензенти: **Гуляк А. Б.**, доктор філологічних наук, професор Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, професор кафедри новітньої української літератури;
Колошук Н. Г., доктор філологічних наук, професор Волинського університету імені Лесі Українки;
Шевченко В. Ф., доктор філологічних наук, професор Запорізького національного університету .

Єременко О.

Є 69 Навчально-методичний посібник. Художнє обличчя минулого в сучасній історичній романістиці (На шляху літературознавчого аналізу текстів). / **Оксана Єременко.** – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2012. – 260 с.

У першій частині навчально-методичного посібника подано розроблені за кредитно-модульною системою робочі плани з курсу «Сучасний історичний роман та його вивчення у школі», завдання для самостійної роботи, тести. В інтерпретаційній частині запропоновано статті літературознавчого характеру за романами «Диво», «Тисячолітній Миколай» П. Загребельного, «Мальви» Р. Іваничука, «Єрусалим на горах» Р. Федоріва, що покликані поглибити знання студентів-філологів з окремих аспектів спецкурсу «Сучасний історичний роман та його вивчення у школі».

Посібник адресується викладачам, вчителям-словесникам, студентам-філологам, учням-старшокласникам, усім, хто шанує національну історію і літературу.

УДК 82-31:821.161.2 «312»(075.8)

ББК 83.3 (4 УКР) Я 73

© Оксана Єременко, 2012

© Вид-во СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2012

Зміст

Передмова.....	4
<u>МЕТОДИЧНА ЧАСТИНА</u>	
Робоча програма зі спецкурсу «Сучасний історичний роман та його вивчення у школі».....	6
Тести	45
<u>ІНТЕРПРЕТАЦІЙНА ЧАСТИНА</u>	
На шляху літературознавчого аналізу історичних романів	
Диво від П. Загребельного: на шляху пізнання особистості в історії й історії в особистості (Урок перший).....	55
Диво від П. Загребельного: на шляху пізнання особистості в історії й історії в особистості (Урок другий).....	76
Аперцепція характерів і семантика власних імен та прізвищ у романі-дилогії «Тисячолітній Миколай» П.Загребельного.....	84
Герої-книжники і їх творець за романом-дилогією «Тисячолітній Миколай» П.Загребельного.....	96
На перехресті часопросторових локусів історичних романів «Диво» і «Тисячолітній Миколай» П.Загребельного.....	107
Українці на чужині: варіативність буття (за романом «Мальви» Р. Іваничука).....	114
Від історії до авторського осмислення: художнє моделювання історичних постатей Богдана Хмельницького й Іслам-Гірея III в романі «Мальви» Р. Іваничука.....	125
«Минувшину згадують, дбаючи про майбутнє»... (Матеріали до уроку-конференції з позакласного читання за романом «Мальви» Р.Іваничука).....	135
«Єрусалим на горах» Р.Федоріва: національне буття крізь призму часопростору.....	151
Жанрова та індивідуально-стильова специфіка роману «Єрусалим на горах» Р.Федоріва.....	164
«Коваль, що виковує душі» (Рецепція образу вчителя Северина Гайдаша за романом «Єрусалим на горах» Р.Федоріва).....	174
Семантична множинність трактування образу вчителя в романі «Єрусалим на горах» Р.Федоріва.....	181
Антропоніми у романі «Єрусалим на горах» Р.Федоріва: семантико-функціональний аспект.....	192
Топоніміка роману «Єрусалим на горах» Р.Федоріва.....	204
«Наша земля хрещена давніми іменами...» (Художньо-зображальні функції мікротопонімів у романі «Єрусалим на горах» Р.Федоріва).....	215
«Це роман про кожного з нас, про наші страждання, про нашу землю, її минуле й сучасність (Урок перший).....	226
«Це роман про кожного з нас, про наші страждання, про нашу землю, її минуле й сучасність (Урок другий).....	242

Передмова

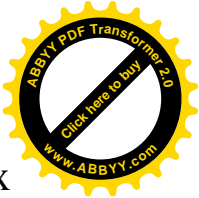
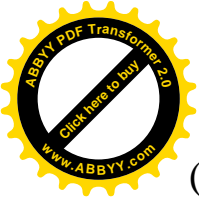
Людина без пам'яті – перекотиполе на бурхливих вітрах часу, ледь помітна пір'їнка на протягах історії. Що глибша людина, то глибша її пам'ять.

П. Загребельний

Українська література, зокрема історична романістика як її важлива складова, тривалий час була чи не єдиним «етноохоронним чинником» на сторожі нашого бездержавного народу, позбавленого голосу в історії. Нині з'явилася можливість привідкрити незнані чи призабуті сторінки минулого, оскільки, як стверджував у післямові до «Роксолани» П.Загребельний, «історією можна не тільки втішатися, в історії треба ще й вчитися».

Художній світ історичного роману кінця ХХ – початку ХХІ століття не тільки захоплюючий, але й багатий у хронотопних вимірах, розмаїтості сюжетних ходів, у типах характеротворення та осмислюваних авторами проблемах. Сучасні романісти звертаються до історичної теми з метою переосмислення минувшини, осягнення концепції людської особистості у світлі історії народу та української державності.

Історичний роман моделюється в річищі таких жанрових різновидів: реалістичний («Святослав», «Володимир» С.Скляренка), роман-балада («Мальви» Р. Іваничука, «Балада про вершника на білім коні» М. Івасюка), авантюрно-пригодницький (тетралогія «Посол Урус-шайтана», «Фірман султана», «Чорний вершник», «Шовковий шнурок» В. Малика), центрогеройний

(«Северин Наливайко» М. Вінграновського), роман-триптих («Три листки за вікном» Вал. Шевчука) та ін.

Однак предметом літературознавчого дослідження на заняттях зі спецкурсу «Сучасний історичний роман та його вивчення у школі» стали відомі, художньо довершені твори «Диво», «Євпраксія», «Роксолана», «Тисячолітній Миколай» П. Загребельного, «Мальви», «Орда» Р. Іваничука, «Отчий світильник», «Єрусалим на горах», Р. Федоріва, в яких прозаїки виокремили і художньо змоделиували зламні моменти в історії українського народу, порушили важливі проблеми національного поступу, морального вибору, співвіднесеності людини й довколишнього світу.

Перша частина пропонованого навчально-методичного посібника містить розроблені за кредитно-модульною системою робочі плани, запитання і завдання для самостійної роботи, тести для самоперевірки і контролю засвоєних знань, список основної та допоміжної літератури.

Друга частина посібника склалася зі статей літературознавчого характеру, написаних в різний час, оприлюднених у фахових виданнях, в яких запропоновано власне бачення і розуміння історичних романів «Диво» і «Тисячолітній Миколай» П. Загребельного, «Мальви» Р. Іваничука, «Єрусалим на горах» Р. Федоріва. У цій частині зрідка зустрічаються повтори, позаяк за кожної нагоди акцентувалося на характерних жанрово-стильових особливостях історичної прози.

Навчально-методичний посібник зі спецкурсу «Сучасний історичний роман та його вивчення у школі» допоможе студентам-філологам денної і заочної форм навчання не лише добре підготуватися до практичних занять і складання заліку, а й краще засвоїти програму з новітньої української літератури.

МЕТОДИЧНА ЧАСТИНА

Робоча програма зі спецкурсу «Сучасний історичний роман і його вивчення у школі»

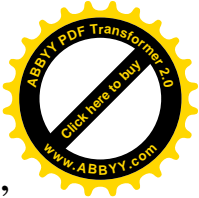
Пояснювальна записка

Історичні романи другої половини ХХ – ХХІ ст. є явищем цілком закономірним і оригінальним, оскільки у ході складних і неоднозначних процесів демократизації суспільства стало можливим критично-художнє осмислення сфальсифікованих або замовчуваних фактів історії України та вилучених із неї або викривлено зображуваних постатей.

Мета спецкурсу «Сучасний історичний роман та його вивчення у школі» полягає у всебічному розгляді розвитку історичного роману другої половини ХХ – ХХІ ст. під кутом зору його жанрової своєрідності та художньої вартості; у визначенні оригінальних індивідуально-авторських рис романів П. Загребельного («Євпраксія», «Роксолана», «Диво», «Тисячолітній Миколай»), Р. Іваничука («Мальви», «Орда»), Р. Федоріва («Отчий світильник», «Єрусалим на горах») у зв'язку з сучасним літературним процесом.

Головні завдання спецкурсу :

- осмислення минулого України, художньо змодельованого в історичних романах;
- з'ясування співвідношення наукової достовірності й художнього домислу та вимислу, особливості їх синтезу в історичних романах;
- готовність до сприйняття нового і водночас дбайливе ставлення до того, що вже має свою літературну долю;
- висвітлення новаторських підходів прозаїків у зображенні історичних подій і постатей;
- з'ясування жанрово-стильових домінант сучасного історичного роману.

Важливими особливостями курсу є нове прочитання творів, переосмислення історичних подій, а також орієнтація на програму з української літератури, зокрема для 9-11 класів.

У результаті вивчення спецкурсу «Сучасний історичний роман і його вивчення у школі» студенти повинні:

Знати:

- головні етапи життєвого і творчого шляху письменників;
- сюжет, особливості композиції, систему образів прочитаних історичних романів;
- жанрово-стильову специфіку історичних романів;
- особливості індивідуального стилю письменника;
- найголовніші літературознавчі, публіцистичні праці письменників і критиків літератури.

Вміти:

- критично оцінювати художні твори, обґрунтовуючи власну позицію, враховуючи думки літературних критиків;
- складати план-конспект уроку-бесіди з позакласного читання, на якому вивчається історичний роман (9-11 кл);
- виявляти жанрово-стильові особливості історичних романів;
- зіставляти історичний фактаж із художньо реконструйованими подіями у романах;
- пояснювати й обговорювати внутрішній світ героя у єдності його світоглядних та ціннісних чинників.

ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ

Форма навчання	Курс	Семестр	Загальне навантаження		Кількість годин					
			Кредити ECTS	Загальний обсяг годин	Аудиторні заняття		Самостійна робота студента	Перевірка ІНДЗ	Консультації	Залік
					Лекції	Практичні				
Стаціонарна	5 курс	I	2	72	12	10	50	7	2	2

Шкала оцінювання

(недиференційований залік)

60-100 – «зараховано»,

35-59 – «не зараховано з повторним перескладанням»,

1-34 – «не зараховано з обов'язковим повторним курсом».

Методи навчання

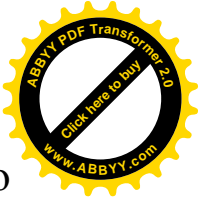
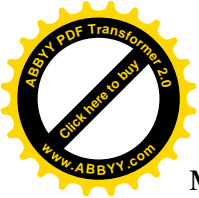
Лекція, самостійне ознайомлення з художніми текстами, їх аналіз, опрацювання списку рекомендованої літератури.

Методи контролю

Усне та письмове опитування, тести, перевірка самостійної роботи та ІНДЗ.

Критерії оцінювання знань студентів зі спецкурсу «Сучасний історичний роман та його вивчення в школі»

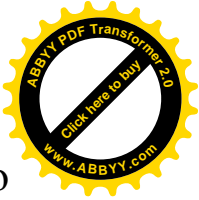
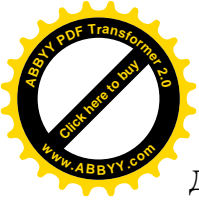
Оцінку «*відмінно*» за відповідь студент отримує, коли він здатен повно і змістовно розкрити суть поставленого запитання і продемонструвати досконале зі стильового боку логічне

мовлення. Студент повинен знати найважливіші відомості про письменників, історичне тло їхньої творчості, розуміти і самотійно та аргументовано тлумачити художні тексти. Відповідь має відзначатися глибиною аналізу творів, наведенням необхідних прикладів, умінням порівнювати, дискутувати, робити слушні посилання на літературно-критичні, наукові праці. Студент повинен формулювати належні висновки і виявляти власне ставлення до прочитаного. При розгляді конкретного твору необхідно показати належне розуміння літературознавчих понять, термінів, жанрово-стильових особливостей, ідейного змісту чи підтексту твору. Відповідь повинна бути чіткою, послідовною, логічною, науковою, у мовленні студента мусять бути відсутні мовленнєві помилки (русизми, жаргонізми, слова-паразити, штампи тощо).

Оцінка *«добре»* за відповідь студента ставиться у тому разі, якщо, дотримавшись в основному вимог до відмінного результату, він припускається певних незначних помилок фактичного плану, допускає неточність чи неповноту в окремих визначеннях понять, коли має незначні труднощі у вияві особистого ставлення до історичного роману і схильний здебільшого покладатися на авторитетні оцінки літературознавців. У відповіді можуть спостерігатися поодинокі мовленнєві незначні помилки, недостатня аргументація, яка в цілому свідчить про загальну ерудицію студента. Володіючи навчальним матеріалом, умінням робити висновки, узагальнення і аналізувати конкретні історичні романи з урахуванням світогляду автора, студент може допустити у відповіді на оцінку *«добре»* незначну помилку чи не досить глибоку обізнаність із суттю питання, що розглядається.

Оцінка *«задовільно»* заслуговує загалом правильна відповідь, однак позбавлена належної аргументації, послідовності, включення аналізу наукових літературознавчих

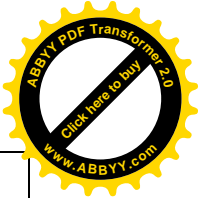
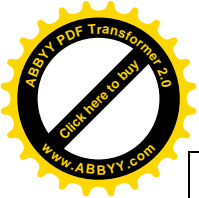

джерел, власної думки, критичного об'єктивного підходу до певного літературного явища чи твору. Відповідь на задовільну оцінку не має належного творчого аспекту, характеризуються наявністю помилок у визначеннях, мовленнєвими хибами, хоча факти і загальні тенденції розвитку літератури студентом в основному з'ясовуються і аналізуються.

Оцінка **«незадовільно»** передбачається у тому випадку, коли студент не володіє фактичним матеріалом, плутається у визначеннях, не вміє систематизувати й узагальнювати, нездатний висловити власну думку з приводу прочитаного, має поверхневе уявлення про світогляди письменників та значення їхньої творчості. У відповіді на вказану оцінку відсутня логічність, аргументація, вона позбавлена необхідних прикладів і висновків, рясніє мовленнєвими помилками. Студент не читав історичних романів, рекомендованих для обов'язкового прочитання, не має чіткого уявлення про методи літературознавчих досліджень.

Структура залікового предмета

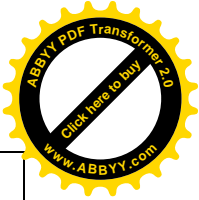
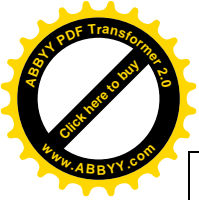
№	Тема	Кількість годин		
		Лекції	Практ.	Самост. робота
	Змістовий модуль І. Специфіка історичного роману. Сенсаційні романи П. Загребельного.			
1.	Специфіка історичного роману в контексті його духовного потенціалу.	2		
2.	«Диво» – це доля таланту» (П. Загребельний).	2	2	6
3.	«Євпраксія» – «роман про долю людини» (П. Загребельний).	2	2	6
4.	Примхи долі: від упослідженої полонянки до всемогутньої султанші («Роксолана»).			6

5.	Художньо-психологічна реконструкція минулого у діалогії «Тисячолітній Миколай» П. Загребельного.	2	2	6
	Змістовий модуль П. Жанрово-стильова специфіка історичних романів Р. Іваничука та Р. Федоріва.			
6.	Варіативність буття українців на чужині за романом «Мальви» Р. Іваничука.	2	2	6
7.	Химерність історіософського роману «Орда» Р. Іваничука.			6
8.	Художньо-філософський зміст та поетика роману «Єрусалим на горах» Р. Федоріва.	2	2	8
9.	Історико-філософська концепція роману Р. Федоріва «Отчий світильник».			6
	Всього	12	10	50

Теми лекційних занять

№	Тема	Кількість годин
	ЗМ – І. Специфіка історичного роману. Сенсаційні історичні романи Павла Загребельного.	
1.	Специфіка історичного роману в контексті його духовного потенціалу.	2
2.	«Диво» – це доля таланту» (П. Загребельний): - головні етапи життєвого і творчого шляху романіста П. Загребельного; - фабульно-сюжетний час роману «Диво»; - «триповерхова» композиція роману; - специфіка образної системи.	2
3.	«Євпраксія» – роман про долю людини»: - історична основа роману «Євпраксія» П. Загребельного; - особливості композиції роману; - доля головної героїні історико-психологічного роману П. Загребельного.	2
4.	Діалогія П. Загребельного «Тисячолітній Миколай»:	2

	національне буття крізь призму часопростору: - художньо-образна інтерпретація П. Загребельним часів Київської Русі у діалогії; - період гетьманування у художньому баченні романіста; - відтворення у романі «Тисячолітній Миколай» голодомору 1932–1933рр., 1947р. в Україні; - авторське осмислення новітньої історії України.	
	ЗМ-II. Жанрово-стильова специфіка історичних романів Р. Іваничука та Р. Федоріва.	
5.	Варіативність буття українців на чужині за романом «Мальви» Р. Іваничука: - основні віхи життєвого і творчого шляху Р. Іваничука; - історія створення, тема, проблематика роману; - художньо-образна система «Мальв» Р. Іваничука.	2
6.	Художньо-філософський зміст та поетика роману «Єрусалим на горах» Р. Федоріва: - часопросторовий континуум роману; - художньо-образна система «Єрусалиму на горах»; - семантико-функціональний аспект антропонімів і топонімів у романі; - жанрово- та індивідуально-стильова специфіка роману «Єрусалиму на горах» Р. Федоріва.	2

Теми практичних занять

№	Тема	Кількість годин
ЗМ-I	1. «Замкнене коло нашої історії – ось це я мав на увазі» (за романом «Диво» П. Загребельного).	2
	2. «Розкоші короточасні, гідність вічна» (за романом «Євпраксія» П. Загребельного).	2
	3. Художньо-психологічна реконструкція минулого у діалогії «Тисячолітній Миколай» П. Загребельного).	2
ЗМ-II	4. Художня реконструкція минулого у романі «Мальви» Р. Іваничука.	2
	5. Художньо-філософський зміст та поетика роману «Єрусалим на горах» Р. Федоріва.	2

Самостійна робота

№	Теми для самостійного опрацювання	Кількість годин
	ЗМ-I	
1.	Дати аргументовані відповіді на запитання за романами П. Загребельного: «Диво»; «Євпраксія».	6 6
2.	Примхи долі: від упослідженої полонянки до всемогутньої султанші («Роксолана»).	6
3.	Опрацювати статті (див. план) і дати відповіді на запитання за романом «Тисячолітній Миколай» П. Загребельного.	6
	ЗМ-II	
4.	Дати відповіді за романом «Мальви» Р. Іваничука.	6
5.	Химерність історіософського роману «Орда» Р. Іваничука.	6
6.	«Вчорашнє – це теж сьогоднішнє, бо воно було, жило, живе в кожному з нас» («Єрусалим на горах» Р. Федоріва).	8
7.	Історико-філософська концепція роману «Отчий світильник» Р. Федоріва.	6

Модуль І

Специфіка історичного роману. Сенсаційні романи П.Загребельного

№	Модуль І Специфіка історичного роману. Сенсаційні романи П. Загребельного.	Лекції	Практ.	Сам. роб.
1.	Специфіка історичного роману в контексті його духовного потенціалу.	2		
2.	«Диво» – це доля таланту» (П. Загребельний).	2	2	6
3.	«Євпраксія» – «роман про долю людини» (П. Загребельний).	2	2	6
4.	Примхи долі: від упослідженої полонянки до всемогутньої султанші («Роксолана»).			6
5.	Художньо-психологічна реконструкція минулого у діалогії «Тисячолітній Миколай» П. Загребельного.	2	2	6

Розподіл балів ЗМ – І = 37 балів

Тема 1	Тема 2			Тема 3			Тема 4	Тема 5		
2 год. Лекція	2 год. Лекція	2 год. Практ.	6 год. С./р.	2 год. Лекція	2 год. Практ.	6 год. С./р.	6 год. С./р.	2 год. Лекція	2 год. Практ.	6 год. С/р.
1б.	1 б.	7 б.	3 б.	1 б.	7 б.	3 б.	3 б.	1 б.	7 б.	3 б.

* *Примітка.*

Присутність на лекції – 1 бал.

Робота на практичному – max 7 балів.

Виконання завдань самостійної роботи: 2 год. – 1 бал.

МОДУЛЬ І. СПЕЦИФІКА ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ. СЕНСАЦІЙНІ РОМАНИ П.ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

Практичне заняття № 1

«Замкнене коло нашої історії – ось це я мав на увазі» (за романом «Диво» П. Загребельного)

План

1. Історія написання роману «Диво» П. Загребельного. Автор про ідейний задум роману, темарій та проблематика.
2. Художньо-образна система роману:
 - а) Софія Київська – головна вісь композиції, наскрізний образ роману, диво, що «ніколи не кінчається й не переводиться» (знайдіть у тексті кілька описів собору).
 - б) «Диво» – це доля таланту» (образ Сивоока);
 - в) історичний герой у романі «Диво» – фотографія, зібрана з літописних документів, художній вимисел (домисел) автора чи їх поєднання? (Образ князя Ярослава);
 - г) професор Гордій Отава і його син Борис – спадкоємці справ і духовної величі Сивоока;
 - д) жіночі образи у романі.
3. Семантична наповнюваність антропонімів і лінія поведінки персонажів роману (послугуючись текстом, з'ясуйте семантику власних імен: Сивоок, Родим, Величка, Лучук, Ягода, Ярослав, Будий, Ситник, Ульв, Торд, Забава, Золоторукий, Божидар, Шуйця, Бурмака, Отава, Гордій, Борис, Бузина та ін.).
4. Двовір'я українців у художній інтерпретації Павла Загребельного.
5. Специфіка часопросторового континууму роману.
6. Жанрова та індивідуально-стильова специфіка «Дива».
7. Роман «Диво» П. Загребельного в оцінці критики.

Самостійна робота (6 годин – 3 бали)

Дати аргументовані відповіді на запитання
(за романом «Диво» П. Загребельного)

1. Опрацюйте статтю: Осадча І. Ім'я літературного героя як характеротворчий засіб (за творами Павла Загребельного про Київську Русь) //Дивослово. – 2000. – № 7. – С. 5-7.
2. Що дало підстави літературознавцю М. Слабошпицькому стверджувати: «Великий книжник Загребельний допоміг прозаїкові Загребельному»?
3. Які функції у романі «Диво» виконують пейзажі? Зачитайте і прокоментуйте кілька пейзажів.
4. Доведіть слушність або спростуйте думку Таї: «Вічність – не в твоїх соборах, а в кожному з нас, тільки треба вміти її виявити і добути».
5. Прокоментуйте кілька авторських афоризмів (на вибір), уживаних у романі:

«Хто хоче жити, повинен перемагати».

«Бійся посередності, о княже!»

«Малодушшя є лежати, коли можеш підвестися».

«Деспотизм часто буває усміхнений».

«Що ж то за держава, де талант беруть під підозру?»

«Історію народу не можна знищити».

«А краса – лише в неоднаковості».

«Християнство починалося з смерті Ісусової».

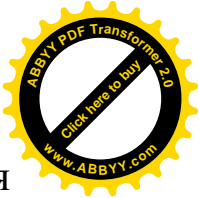
6. Яке «воскове диво» і кому принесли вночі Сивоок і Гюргій?

7. Як пояснює автор семантику топонімів Радогость і Ярославль?

8. Розкажіть про трагедію болгарських бранців. Чому Сивоок, потрапивши у полон до ромеїв, вперто і гордо прорік: «Болгарин єсмь»?

9. Прокоментуйте один із уривків роману:

«А грішні всі ми суть. Кожен народжується з бісами і живе з ними, а до Бога йде все життя. Але ж чи дійде?»

«Людина талановита нагадує квітку, яка піднімається найвище, її хочуть зрізати першою. А що ж інші квітки? А ті повняться заздощів, їм досить краси власної, іншої вони визнавати не хочуть».

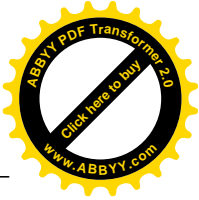
«Сини йдуть або ж далі батьків, або й нікуди не йдуть, всяко буває».

10. Розгляньте мозаїку з Софіївського собору. Поясніть, чим поза Богоматері Оранти відрізняється від інших зображень Богоматері ?

11. Чому М. Слабошпицький у монографії «За гамбурзьким рахунком» зазначив про П.Загребельного: «Він був у Системі. Людиною Системи. Він виявився їй потрібним. Такими, як він, Система облагороджувала свій профіль. У неї цілком вистачало своїх ідейних інквізиторів, держиморд, безвольних гвинтиків. Вона ще потребувала інтелектуалів з бездоганною людською репутацією. Хоч і дуже часто вони через це ставали для неї незручними, вона змушена була терпіти їх. Адже вони слугували їй квіткою в петлиці. Її, звичайно, можна викинути, але тоді в зовнішньому пропаде таки істотний нюанс».

Література

1. Загребельний П. Спроба автокоментаря // Урок української. – 2001. – № 11-12. – С. 38-42.
2. Бондаренко Ю. Феномен історичності в романі Павла Загребельного «Диво» // Дивослово. – 2006. – № 2. – С. 2-8.
3. Єременко О. Диво від Загребельного: на шляху пізнання особистості в історії й історії в особистості // Українська література в загальноосвітній школі. – 2010. – № 4. – С. 25-30; № 5. – С. 19-27.
4. Осадча І. «А що історія? Історія – коріння... Чим глибше, тим міцніше стоїмо» (Образ Ярослава Мудрого в романі Павла Загребельного «Диво») // Дивослово. – 1999. – № 2. – С. 39-41.
5. Осадча І. Ім'я літературного героя як характеротворчий засіб (За творами Павла Загребельного про Київську Русь) // Дивослово. – 2000. – № 7. – С. 5-7.
6. Слабошпицький М. Історичний дивосвіт Павла Загребельного (Шкіц до портрета) // Дивослово. – 2000. – № 2. – С. 57-59.

7. Слабошпицький М. Тризе, або таємниця творчості // Київ. – 1991. – № 7-8. – С. 147-156.
8. Слабошпицький М. З книги століть, з голосу історії (Історичні романи П. Загребельного) // Українська мова і література в школі. – 1986. – № 4. – С. 12-18.
9. Слабошпицький М. Художнє обличчя історії й сучасності (Над шеститомником творів Павла Загребельного) // Дніпро. – 1981. – № 8. – С. 142-150.
10. Софія Київська. Державний архітектурно-історичний довідник / автор статті та упор. Г. Логвин. – К.: Мистецтво, 1971.
11. Толочко П. Ярослав Мудрий. – К.: Альтернатива, 2002. – 271 с.
12. Фащенко В. Павло Загребельний: Нарис творчості. – К.: Дніпро, 1984. – 206с.
13. Шпиталь А. Диво від Загребельного (мандрівки лабіринтами творчості) // Українська мова та література. – 1999. – № 37. – С. 5-7.
14. Шпиталь А. Тисячолітній Загребельний // Слово і час. – 1999. – № 8. – С. 60-61.

Практичне заняття № 2

«Розкоші короточасні, гідність вічна»

(за романом «Євпраксія» П. Загребельного)

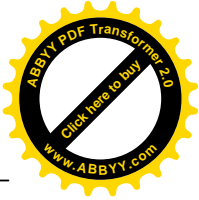
План

1. З'ясуйте роль преамбули та двох епіграфів, поданих до роману «Євпраксія» П. Загребельного. Розкрийте алегорично-символічний образ «чеберяйчиків».

2. «Євпраксія» – «роман про долю людини» (П. Загребельний). Дайте характеристику головної героїні твору. Історична довідка про Євпраксію. Доведіть, що змалювання життєвого шляху Євпраксії – Пракседи – Адельгейди реалізоване на основі справжніх документів і подій свого часу з глибоким зануренням автора в її духовний і внутрішній світ, соціальну і психологічну природу історичних подій.

3. Трагізм життєвої історії Журини і воєводи Кирпи.

4. Доведіть, що Павло Загребельний – майстер індивідуальної психології героїв, а роман автора – це багатоголосся людське.

5. «Бінарна опозиція»: Конрад – Журило та Генріх IV – Заубуш. Історична довідка про Генріха IV.

6. Відшукайте у тексті роману афоризми, портрети, пейзажі, ліричні відступи, вставні новели, елементи «химерної» прози і з'ясуйте, які їх функції.

7. Роман «Євпраксія» П.Загребельного в оцінці критики.

Самостійна робота (6 год. – 3 бали)

Дати аргументовані відповіді на запитання
(за романом «Євпраксія» П.Загребельного)

1. Прокоментуйте слова: «Багато мертвих живуть і досі, натомість безліч живих слід вважати давно вмерлими. Дехто вмирає, так і не народившись».

2. Знайдіть, зачитайте і прокоментуйте кінцівку розділу «Підлягає оскарженню», що починається словами: «Земле рідна! Лежиш ти без меж, незмірима й незглибима, як цілий світ, багата, прекрасна, добра і єдина. Поля і сонце...» Яку функцію виконує цей ліричний відступ?

3. Знайдіть у тексті роману кілька описів природи. З'ясуйте роль пейзажів, порівняйте образ рідної землі й чужини.

4. Відшукайте у тексті кілька афоризмів. З якою метою їх вжито?

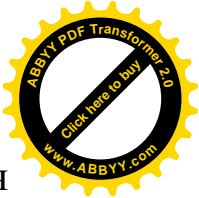
5. Прокоментуйте вислів автора: «Ганьби в літописи не заносили».

6. Які епізоди роману «Євпраксія» вразили вас найбільше? Чому?

7. З'ясуйте семантику імен – Журило, Ясень, Євпраксія, Хундертхемде, Заубуш.

8. Чи наявні у романі «Євпраксія» П.Загребельного елементи «химерної» прози? Дайте розгорнуту відповідь.

9. Прокоментуйте думку Ф.Шлегеля: «Історик – пророк, звернений у минуле». А як думаєте ви? Чи не хочете удосконалити цю сентенцію?

10. Чи погоджуєтеся ви з міркуванням літературознавця В.Дончика про роман «Євпраксія» як твір власне людської біографії, що розгортається широкою панорамою тодішнього життя: «Це, може, один із найвиразніших прикладів відображення... саме історії в людині і меншою мірою людини в історії».

11. Прокоментуйте твердження М. Слабошпицького: «У романі з концентрованою силою помножено трагізм долі цієї жінки. «Євпраксія» – не бездумна апологія історичної героїні, а серйозне психологічно-соціальне дослідження однієї з майже призабутих сьогодні сторінок історії, власне людської біографії, що розгорнулася в творі широкою панорамою тодішнього життя».

Література

1. Загребельний П. Євпраксія. Роман. – К.: Дніпро. – 318с.
2. Загребельний П. Спроба автокоментаря // Урок української. – 2001. – № 11-12. – С. 38-42.
3. Жила С. Мистецькі та історичні коментарі у процесі вивчення роману Павла Загребельного «Євпраксія» // Українська література в загальноосвітній школі. – 2004. – № 11. – С. 22-26.
4. Козуля О. Євпраксія – імператриця германська // Жінки в історії України. – К.: Укр. центр духовної культури. – 1993. – С. 24-29.
5. Луговий О. Визначне жіноцтво України. – К. : Дніпро, 1994. – С. 52-54.
6. Осадча І. Ім'я літературного героя як характеротворчий засіб (За творами П. Загребельного про Київську Русь) // Дивослово. – 2000. – № 7. – С. 5-7.
7. Слабошпицький М. З книги століть, з голосу історії (історичні романи П. Загребельного) // Українська мова і література в школі. – 1986. – № 4.– С. 12-18.
8. Слабошпицький М. Художнє обличчя історії й сучасності (Над шеститомником творів П. Загребельного) // Дніпро. – 1981. – № 8. – С.142-150.

Прокоментуйте афоризми із «Євпраксії»:

«Ніщо так не знищує часу, як нещастя».

«Мудрість – це обмеження».

«Розкоші короточасні, гідність вічна».

«Слова іноді мають злі крила».

«Мертвих завжди люблять більше, ніж живих».

Поясніть епіграфи, дібрані автором до роману:

1-й з «Ізборника» 1073: «Поруганіє же є слово лицемірно, от супротивного супротивное явленіє являє; поруганіє же образі д: поруганіє, похухнаніє, поіграніє, посміяніє; і поруганіє єсть слово с укором глаголемо».

2-й із поезії П.Тичини:

«Тільки й єсть у нас ворог –

наше серце.

Благословіть, мамо,

шукати зілля.

Шукати зілля на

людське божевілля».

Самостійна робота (6 год. – 3 бали)

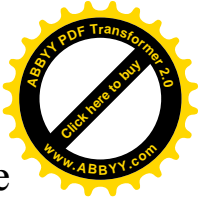
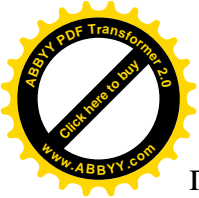
Тема: Примхи долі: від упослідженої полонянки до всемогутньої султанші

(за романом «Роксолана» П.Загребельного)

1. З'ясуйте історичну основу роману «Роксолана» П.Загребельного. Прокоментуйте дібрані автором епіграфи. Поясніть слова прозаїка: «Її життєвий шлях і досягнення – це її особиста гордість. Я ж особисто не став би називати її національною гордістю».

2. Напишіть план-конспект уроку-бесіди з позакласного читання за романом «Роксолана» П. Загребельного.

3. Прокоментуйте думку французького філософа Поля Рікера: «Текст – це завжди щось більше, ніж лінійна

послідовність фраз, це структурована цілісність, що може утворюватися різними шляхами. І в цьому сенсі множинність інтерпретації і навіть конфлікт інтерпретації це не вада, а перевага розуміння, яке і є сутністю інтерпретації».

4. Розкрийте ідейно-сміслові навантаження назв частин роману «Роксолана» П. Загребельного – «Вознесіння» і «Страсті».

5. Уважно прочитайте розділ «Лелечка» (Кн. 1) і з'ясуйте, яку функцію він виконує.

6. Фольклорні ремінісценції в романі «Роксолана» П. Загребельного.

7. З'ясуйте, яку семантичну наповненість мають імена головної героїні роману.

8. Випишіть із тексту роману кілька афоризмів. Прокоментуйте твердження П. Загребельного:

«Щоб жити, потрібна Вітчизна, свобода і пісня».

«Любов, мудрість і птахи не знають вітчизни».

«Заснувати рід свій можна тільки на рідній землі, заплідненій трудом предків твоїх».

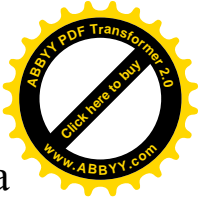
«Ваші багатства і ваші діти – випробування».

«Кого вовк ухопить, того в ліс не випустить».

«А жінка ж послана в світ, щоб утверджувати справедливість, вона знаряддя й міра справедливості».

«Жінка стоїть, як брама, при вході й виході з цього світу».

9. Доведіть, що роман П. Загребельного є тісним сплетінням культурних кодів. Поміркуйте над твердженням Ролана Барта (літературний критик Франції): «Культурний код – це перспектива множинності цитувань, міраж, зітканий із множинних структур; і одиниці, утворені цим кодом, – це ніщо інше, як відголоски чогось такого, що вже було читане, бачене, зроблене, пережите; код – це слід цього «вже». Відсилаючи до вже написаного, іншими словами, до Книги (до книги культури, життя, життя як культури), він перетворює текст у каталог цієї Книги».

10. Прокоментуйте твердження О. Сизоненка: «Наша проза немислима без романів П. Загребельного. Страшно і подумати, наскільки б вона збідніла, коли б у ній не з'явилося того, що з'явилося з-під пера Загребельного».

Література

1. Волга Л. Історія: мости єднання (Презентація у Стамбулі історичного роману Павла Загребельного «Роксолана») //Урядовий кур'єр. – 2006. – № 102, 2 червня. – С. 8-9.
2. Годованець Г. Роксолана П. Загребельного у вимірі долі та історії // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2004. – № 31, листопад. – С. 16-19.
3. Луговий О. Визначне жіноцтво України. Історичні життєписи. – К.: Дніпро, 2004. – С. 116–122.
4. Матросова Л. Грані одного образу. Матеріали до уроку в 11 класі за романом П.Загребельного «Роксолана» //Українська мова та література. – 2006. – № 6/8. – С. 67-68.
5. Романченко Т. Образ жінки-бранки в українській літературі. За романом П.Загребельного «Роксолана» //Українська література в загальноосвітній школі. – 2004. – № 7. – С. 32-36.
6. Соколь В. Фольклор у романі П.А.Загребельного «Роксолана» // Народна творчість та етнографія. – 1984. – № 9. – С. 67-71.
7. Фащенко В. Павло Загребельний: Нарис творчості. – К.: Дніпро, 1984. – 207 с.
8. Фащенко В. У глибинах людського буття. – К.: Дніпро, 1981. – 279 с.
9. Шаховський С. Романи Павла Загребельного. Літературно-критичний нарис. – К.: Рад. письменник, 1974.

Практичне заняття № 4

Художньо-психологічна реконструкція минулого у діалогії «Тисячолітній Миколай» П. Загребельного

План

1. Жанрово-стильова своєрідність історичного роману «Тисячолітній Миколай» П. Загребельного.
2. Історія України як об'єкт художньо-психологічного осмислення в романі «Тисячолітній Миколай» П.Загребельного:
 - а) художня інтерпретація П.Загребельним часів Київської Русі;

- б) період гетьманування у художньому баченні автора;
 - в) відтворення у романі «Тисячолітній Миколай» голодомору 1932–1933рр., 1947р;
 - г) художньо-світоглядне переосмислення повоєнних подій;
 - д) авторське бачення новітньої історії України у «Тисячолітньому Миколаї».
3. «Тисячолітній Миколай» П. Загребельного в оцінці критиків.

Самостійна робота (6 год. – 3 бали)

1. Прокоментуйте слова Віталія Дончика, спираючись на тексти історичних романів П. Загребельного:

«Домінанта творчого світосприйняття П. Загребельного, як і, зрештою, всього його життєвого світогляду, – незаспокоєність, активна енергійна вдача, темпераментність або ще: антибайдужість... У творчу чи позатворчу справу він укладав свою пристрасть, неодмінно виступав *за щось* або *проти*, без обтічностей і заокруглень, захоплювався, обурювався, полемізував».

2. З'ясуйте, яку роль виконує кольористика у романі «Тисячолітній Миколай» П. Загребельного.

3. Чи можна вважати діалогію «Тисячолітній Миколай» П. Загребельного автобіографічною?

4. Знайдіть у тексті історизми та архаїзми, з'ясуйте різницю між цими термінами. Яку функцію вони виконують?

5. У яких романах і чому П. Загребельний ставав на захист язичництва?

6. Як співвідносяться у діалогії семантика імен і лінія поведінки персонажів?

7. Як ви розумієте вислів П. Загребельного: «Роман вибудовується, як велике багатолюдне місто або ціла держава»?

8. Прокоментуйте афоризми з роману «Тисячолітній Миколай» П. Загребельного:

«Душу, як руки, не відмиєш».

«Душу в золото не сховаєш».

«Вершина безглуздя: перший третій заступник».

«Найдоблесніші не завжди найщасливіші».

«Убоге життя – убога й мисль».

«Писалася історія наша шаблею, а виправлялася кривим пером для кривих душ».

9. Хто з українських письменників звертався до теми голодомору? У яких творах?

10. Проаналізуйте поезію Д. Павличка.

Відкрийтесь небеса, зійдіть на землю
всі українські села, присілки і хутори,
Повстаньте всі, кому сказали: «Вмри!»
Засяйте над планетою невинні душі,
Зійдіть на води й суші,
Збудуйте пам'яті невігасний Собор...
Це 22-ий рік, це 32 рік, це 33 рік, це 46 рік
Голодомор...

Не забудемо ніколи, не забудьте й ви,
Як ми тяжко помирали з веління Москви,
Як опухлі та болящі ми повзли в міста,
Як благали: «Ради Бога та ради Христа !»

Як штиками завертали нас у бур'яни,
Як нас потайки ховали без мольби й труни,
Як з могили видихали ми життя своє,
З непочутною клятьбою, що тирана вб'є...

Тихо, як свіча, догорів народ,
Бо не мав меча на чужих заброд,
Бо Господь йому скинув з неба плуг,
На ганьбу й страху дав покірний дух.

О народе, встань, сам собі порадь,
Бо з чужих старань будеш помирать,

Буде знов душа йти на смертну креш,
Доки з лемеша зброї не скуєш.

Оберни сто суш в золоті хліба,
Вийми з наших душ страх і плач раба,
Господи, прийди в нашу непроглядь,
Дзвони розбуди, що в землі лежать !

Література

1. Дончик В. Павло Загребельний // Історія української літератури ХХ століття: У 2-х кн. - Кн. 2: Друга половина ХХ століття / В. Дончик – К.: Либідь, 1998. – С. 289-296.
2. Єременко О. Аперцепція характерів і семантика власних імен та прізвищ у романі-дилогії «Тисячолітній Миколай» П.Загребельного // Зб. наукових праць факультету лінгвістики Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету. – К.: ІВЦ Держкомстату України. – 2004. – Вип. 8.– С. 265-273.
3. Єременко О. Герої-книжники і їх творець (за романом-дилогією «Тисячолітній Миколай» П.Загребельного) // Філологічні науки. Зб. наукових праць. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2004. – С. 98-106.
4. Єременко О. На перехресті часопросторових локусів історичних романів «Диво» і «Тисячолітній Миколай» П. Загребельного // Філологічні науки: синхронічний та діахронічний аспекти. Зб. наукових праць. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2010. – Вип. 2. – С. 104-111.
5. Нестерук С. Образи-символи в творчості Павла Загребельного // Слово і час. – 1999. – № 8. – С. 62-65.
6. Слабошпицький М. Історичний дивосвіт Павла Загребельного: Шкіц до портрета // Дивослово. – 2000. – № 2. – С. 57-59.
7. Шпиталь А. Тисячолітній Загребельний // Слово і час. – 1999. – №8. – С.60-61.

Модуль II

Жанрово-стильова специфіка історичних романів

Р.Іваничука та Р.Федоріва

№	Модуль II Жанрово-стильова специфіка історичних романів Р. Іваничука та Р. Федоріва	Лекції	Практ.	Самост. роб.
6.	Варіативність буття українців на чужині за романом «Мальви» Р. Іваничука.	2	2	6
7.	Химерність історіософського роману «Орда» Р. Іваничука.			6
8.	Художньо-філософський зміст та поетика роману «Єрусалим на горах» Р. Федоріва.	2	2	8
9.	Історико-філософська концепція роману Р. Федоріва «Отчий світильник».			6

Розподіл балів

ЗМ – II = max 29 балів

Тема 6			Тема 7	Тема 8			Тема 9
2 год. Лекція	2 год. Практ.	6 год. С./р.	6 год. С./р.	2 год. Лекція	2 год. Практ.	8 год. С/р	6 год. С./р.
1 б.	7 б.	3 б.	3 б.	1 б.	7 б.	4 б.	3 б.

$$\text{ЗМ I} + \text{ЗМ II} = 376. + 296. = 676.$$

ІНДЗ max 33 б. : Завдання I – 5б.

II – 6 б.

III – 8 б.

IV – 14 б.

* *Примітка.*

Присутність на лекції – 1 бал.

Робота на практичному – 7 балів.

Виконання завдань самостійної роботи: 2 год. – 1 бал.

МОДУЛЬ II. ЖАНРОВО-СТИЛЬОВА СПЕЦИФІКА ІСТОРИЧНИХ РОМАНІВ Р.ІВАНИЧУКА ТА Р.ФЕДОРІВА

Практичне заняття № 5

Художня реконструкція минулого у романі «Мальви» Р. Іваничука

План

1. Літературна доля «Мальв»: до проблеми створення і видання роману.
2. Відступництво та збереження національної свідомості – основні проблеми роману «Мальви» Р. Іваничука.
3. Художньо-образна система роману:
 - а) Мальва: від дівчини-полонянки – до дружини хана;
 - б) духовне пробудження і національне самоусвідомлення Селіма;
 - в) моральне звиродніння яничара Аліма;
 - г) уособлення духовної сили українського народу в образах Марії і Стратона;
 - д) художнє моделювання історичних постатей Б. Хмельницького та Іслам-Гірея III.
4. Часопросторовий континуум роману «Мальви» Р. Іваничука.
5. Жанрово-стильові особливості роману.
6. Роман Р. Іваничука в оцінці критики.

Самостійна робота (6 год. – 3 б.)

1. З якою метою було змінено первісну назву роману «Яничари» на «Мальви»?
2. Чому партійна критика проголосила «Мальви» ідеологічно шкідливим «історичним романом без історії»?
3. Доведіть, що автор роману «Мальви» – знавець історії і культури турецького народу.
4. Доведіть, що Р. Іваничук належить до когорти шістдесятників.

5. Прокоментуйте вислів Д. Павличка:

«Іваничук – письменник, який, безперечно, залишиться в нашій літературі назавжди. Він насамперед письменник-історик, який у своїй творчості охопив майже всі найважливіші періоди історії України. Він пройшов дуже нелегку школу життя. Він виробив власний неповторний письменницький стиль, головною прикметною рисою якого є таке знання матеріалу і щирість письма, що читач довіряє йому. Він великою мірою належить до шістдесятників – письменників, які змінили духовну атмосферу в Україні і спричинилися до створення Народного Руху та інших організацій, що були безпосередніми учасниками проголошення незалежності України».

6. Розкажіть життєву історію Хюсама і Нафіси.

7. Прокоментуйте вставну легенду про дві гори – Аман-Кая і Балан-Кая.

8. Як скінчилося життя Аліма, Селіма, Мальви, Марії, Стратона, полковника Самійла?

9. За що отруїла Мальва Іслам -Гірея, батька своїх дітей? Вивчить напам'ять вірш:

Над Ак-мечеттю сильні дмуть вітрища,
Пливуть кудись хмарки, як ті віки...
А хан лежить – спочив за кладовищем,
Прийнявши трунок з милої руки...
А хан лежить – усе лихе позаду.
З Топ-кая він не зробить хибний крок.
Козацька дочка покарала зраду,
А не шовковий портівський шнурок (Б.Соя).

10. Прокоментуйте афоризми:

«Бунт – це початок загибелі імперії».

«Мислячі люди повинні жити».

«Рідна ворона краще співає, ніж чужий соловей».

«Коли хочеш волі своєму народові, будь солідарний з тими, ХТО ВИЗВОЛЯЄТЬСЯ».

11. Продовжіть фразу:

«...коли людина любить свій край, то ...»

«..коли сини забувають про матір, то ...»

«Ти яничар! Ти забув свою віру і мову...»

12. Які художні засоби вжито в уривку з «Мальв»?

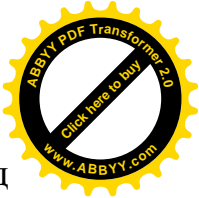
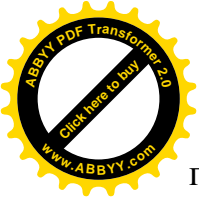
«Війнуло на неї (О.Є. – Марію) далеким і ніжним, як дитинство, спогадом: вечірні дзвони в Україні, сипле гомін росу на степ, м'якне тирса, і соняшники опускають голови до молитви».

13. Поясніть запозичені слова, вжиті в тексті: орта, чорбаджі, ятаган, сеймен, валіде, джихад, меддах, хафіз, намаз, шахзаде.

14. Прочитайте роман Чингіза Айтматова «І довше віку триває день (Буревійний полустанок)» і проведіть «міжпредметні паралелі»: «яничарство» //»манкурство». Прокоментуйте уривок із роману киргизького письменника:

«У Середній Азії жили племена жуаньжуанів і сарокезів. Жуаньжуани, які захоплювали під час нападів сарокезів у минулі віки, жорстоко поводитись із полоненими воїнами. Якщо випадало, то вони продавали їх у рабство до сусідніх країв, і це вважалося щасливим рятунком для полоненого, бо проданий раб рано чи пізно міг втекти на батьківщину. Страхітлива доля чекала на тих, кого жуаньжуани залишали у рабстві. Вони знищували пам'ять раба жахливими катуваннями – одяганням на голову жертви ширі. Зазвичай це лихо падало на юнаків, захоплених у боях. Спочатку їм ретельно голили голови, зрізаючи кожну волосинку під корінь. До того часу, коли закінчувалося гоління голови, досвідчені убійники-жуаньжуани вбивали поблизу дебелого верблюда і відділяли від шкіри найбільш важку, щільну вим'яну частину. Поділивши на шматки цупку шкіру, її тут же, ще теплу, натягували на щойно виголені голови полонених. Вона вмить прилипала до голови. Це й означало вдягти ширі. Той, хто зазнавав таких тортур, або вмирав, не витримавши катування, або втрачав на все життя пам'ять, перетворювався в манкурта – раба.

Вим'я одного верблюда вистачало на 5-6 ширі. Після вдягання ширі кожного приреченого заковували дерев'яною шийною колодкою, щоб

піддослідний не міг притиснутися головою до землі, і вивозили далеко від людних місць, щоб ніхто не міг чути несамовиті, пронизливі крики, і залишали там у відкритому полі, зі зв'язаними ногами і руками, без води і без харчів. Тортури продовжувалися декілька днів.

І якщо родичі дізнавалися, що отакий-то перетворений жуаньжуанами в манкурта, то навіть найближчі люди не прагнули рятувати або викупляти опудало колишньої людини.

Манкурт не знав, хто він, з якого роду-племені, не знав свого імені, не пам'ятав дитинства, батька й матері – одним словом, манкурт не усвідомлював себе людською істотою. Позбавлений розуміння власного «Я», манкурт з господарської точки зору володів цілою низкою переваг. Він був рівнозначний безмовній тварині, і тому абсолютно покірний і безпечний, ніколи не втікав, не бунтував, не повставав, для нього не треба було тримати охоронців.

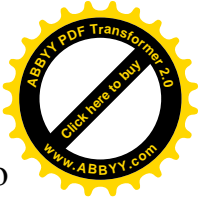
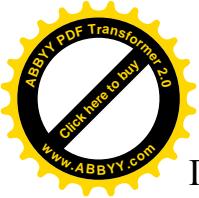
Як собака, манкурт визнавав лише своїх господарів, з іншими він не спілкувався. Усі його думки снувалися навколо утамовування голоду. Інших турбот він не знав. Манкуртів заставляли виконувати найважчу, найбруднішу роботу або ж прилаштовували до найнудніших тяжких занять, які вимагали тупого терпіння. Тільки манкурт міг витримати наодинці безкінечну глухомань і безлюддя степів, знаходячись невідлучно біля відгінного стада верблюдів. Він один на такому віддаленні заміняв безліч робітників. Треба було лишень постачати йому харчі – і тоді він беззмінно перебував біля табуна зимою і літом, не уважаючи на обтяжливе здичавіння і не нарікаючи на незгоди. Повеління господаря було для манкурта понад усе».

15. Прочитайте і прокоментуйте епізод, коли манкурт не впізнав рідну матір, яка прибула у ворожий стан, аби визволити його. Син сліпо виконує наказ господаря – влучає стрілою в серце матері, а хустина-чайка, що злетіла в цю мить, болісно кигиче степом: «Згадай своє ім'я! Чий ти ? Якого ти роду? Хто твої батьки?».

Література

1. Андрусів С. Роман Іваничук // Історія української літератури ХХ століття: У 2-х кн. – Кн. 2: Друга половина ХХ століття / В.Дончик. – К.: Либідь, 1998. – С. 315-318.

2. Єременко О., Пугач О. Від історії до авторського осмислення: художнє моделювання історичних постатей Б.Хмельницького й Іслам-

Гірея Ш у романі «Мальви» Р.Іваничука //Вісник Запорізького національного університету: Зб. наукових праць. – Філологічні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет. – 2010. – С. 93-97.

3. Іваничук Р. Мальви (Яничари). Орда: Романи. – К.: ТАСТ, 2000. – 416с.

4. Бічуя Н. Розімкнути коло слова або ж свято визнання: Кілька роздумів про нові твори Р. Іваничука // Дзвін. – 1995. – № 3.– С. 127-129.

5. Бічуя Н. Роман Іваничук: Світ зловив мене, і я тішуся тим: До 70-річчя від дня народження письменника // Дзвін. – 1999. – № 7. – С. 130-137.

6. Бойко О. «А в серці тільки ти, моя прекрасна, рідна Україно!» // Дивослово. – 2009. – № 5. – С. 16-19.

7. Бондаренко Ю. «Яничари» Романа Іваничука: формуємо історичну свідомість школярів //Урок української. – 2006. - № 5-6. – С. 31-36.

8. Мельник О. Магія слова Романа Іваничука //Урядовий кур'єр. – 2008. – 15 травня. – № 87. – С. 8-9.

9. Роздольська І. «...Я для себе все з'ясував...» Штрихи до силуети Романа Іваничука //Дзвін. – 2001. – № 4. – С. 136-143.

Самостійна робота (6 год. – 3 бали)

Тема: Поліваріантність інтерпретації історичної істини у романі «Орда» Р.Іваничука

1. Триєдність часопросторового континууму роману «Орда» Р. Іваничука.

2. Доведіть або спростуйте твердження: «Орда» – це роман-притча, повчальна алегорична оповідь, у якій фабула підпорядкована моралізаційній частині. Поміркуйте, чому автор дає роману власну дефініцію – «псалом». Велемовність назв частин роману.

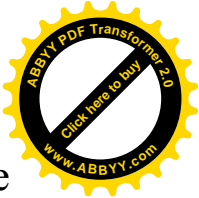
3. Застосування техніки синтезу реального і фантастичного дискурсів у романі «Орда». Архетип метаморфози у творі.

4. Система образів роману:

а) центр «романної території» – образи Єпіфанія і Мотрі;

б) другорядні образи роману (Полуботок, Орлик, Петро І, Меншиков, козак Мамай).

5. З'ясуйте, у чому полягає оригінальність художньої моделі «карлицької держави».

6. Грунтуючись на аналізі II розділу роману, підготуйте повідомлення на тему: «Особливості трактування образу Івана Мазепи у романі «Орда» Р. Іваничука».

7. З'ясуйте, у чому полягає «химерність» «Орди» Р. Іваничука.

8. Прокоментуйте слова Єпіфанія: «Я вічний тут. Я існую в категорії Є і в ній завжди зостануся. Нема такої сили, яка могла б перемістити мене і мій вічний народ в категорію БУЛО, позбавивши нас і перспективи БУДЕ. Ми йдемо в безупинному поході часу – горді, мудрі з нашим Богом...»

9. Прочитайте статтю Р.Іваничука «Моя кунсткамера. Із авторського досвіду» //Березіль. – 2006. – № 10. – С. 103-171.

Поміркуйте, чому автор добирає до цієї статті епіграф із поезії І. Франка? Поясніть, як ви розумієте рядки:

І перед плодом власної уяви
Стоїш, мов перед божеством яким,
І сушиш кров свою йому для слави,
І своїх нервів сон, і мислі перед ним
Кладеш замість кадила й страви.
І чуєш сам себе рабом його підданам,
Та в серці шепче щось:
«Ні, буду твоїм паном».

Література

1. Іваничук Р. Орда: псалом. – Львів: Просвіта, 1992. – 199 с.
2. Андрусів С. Роман Іваничук // Історія української літератури ХХ століття: У 2-х кн.. – Кн.. 2: Друга половина ХХ століття / В. Дончик. – К.: Либідь, 1998. – С.315-318.
3. Слабошпицький М. Дорога до Храму: Погляд на «Орду» Романа Іваничука // Літературна Україна. – 1992. – 4 червня).
4. Слоньовська О. Чи виросла у нас уже Голгофа? (Погляд на роман «Орда» Романа Іваничука) // Дивослово. – 1994. - №5-6. – С.45-46.
5. Чуб Д. Засторога проти зради: (нотатки про роман Р. Іваничука «Орда») // Вечірній Київ. – 1993. – 20 січня. – С. 3.

Практичне заняття

Художньо-філософський зміст та поетика роману «Єрусалим на горах» Р. Федоріва

План

1. Символічність назви, художньо-філософський зміст, ідейна сутність, проблематика роману «Єрусалим на горах» Р. Федоріва.

2. Специфіка часопросторових локусів роману «Єрусалим на горах» Р. Федоріва:

а) відступ військ Б. Хмельницького (осінь 1648 р.);

б) «Золотий вересень звільнення» 1939 р. і його наслідки для жителів Західної України;

в) художнє переосмислення подій 60-80 рр. ХХ ст.

3. Ономастикон роману «Єрусалим на горах» Р. Федоріва:

а) велемовність антропонімів, ужитих у романі;

б) метафорично-символічний зміст мікротопонімів і топонімів у романі «Єрусалим на горах».

4. Образна система історіософського роману «Єрусалим на горах» Р. Федоріва:

а) роман «Єрусалим на горах» – осанна Матері-берегині;

б) братовбивче протистояння, у якому одні гинули за «червону» (Сашко Козаченко, Роман Гайдаш), а інші – за «синьо-жовту» Україну (Зеник Ключар, Петро Когутяк, брати Корчуваті, Іван Слободян);

в) образи старого Апостола Горопах – учителя Гайдаша та його достойного учня, хранителя церкви Святого духа Павла Ключара;

г) художньо-життєві біографії Данила Вербеня, Юстини Монашки, Василя Бережана, Михаська, Хмурої Насті, Богдана Плетуна.

5. Жанрово-стильові особливості історіософського роману «Єрусалим на горах» та риси індивідуального стилю Р. Федоріва.

6. Оцінка роману «Єрусалим на горах» Р. Федоріва критикою.

Література

1. Єременко О. Антропоніми у романі «Єрусалим на горах» Р. Федоріва: семантико-функціональний аспект // Вісник Запорізького національного університету: Зб. наукових статей. Філологічні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2007. – Вип. 31. – С. 270-275.
2. Єременко О. «Єрусалим на горах» Р. Федоріва: національне буття крізь призму часопростору // Філологічні науки. Зб. наукових праць: Ч. 1. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2007. – С. 94-104.
3. Єременко О., Сахно Н. Жанрова та індивідуально-стильова специфіка роману «Єрусалим на горах» Р. Федоріва // Філологічні науки. Зб. наукових праць: Ч. 1. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2007. – С. 104-112.
4. Єременко О., Сахно Н. Семантична множинність трактування образу вчителя у романі «Єрусалим на горах» Р. Федоріва // Вісник Запорізького національного університету: Зб. наукових статей. Педагогічні науки. – Запоріжжя: ЗНУ, 2008. – С.84-88.
5. Єременко О. «Коваль, що виковає душі» (Рецепція образу вчителя Северина Гайдаша за романом «Єрусалим на горах» Р.Федоріва) // Українська література в загальноосвітній школі. – 2008. – №10. – С.6-7.
6. Єременко О. «Наша земля хрещена давніми іменами...» (Художньо-зображальні функції мікротопонімів у романі Р. Федоріва «Єрусалим на горах») // Вісник Запорізького національного університету: Зб. наукових статей. Філологічні науки. – № 2. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2008. – С.68-72.
7. Єременко О. Топоніміка роману «Єрусалим на горах» Р.Федоріва: семантико-функціональний аспект // Філологічні науки: Збірник наукових праць. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2008. – С.181-187.
8. Єременко О. «Це роман про кожного з нас, про наші страждання, про нашу землю, її минуле й сучасність». Матеріали до бінарного уроку за романом «Єрусалим на горах» Р.Федоріва. 10 клас // Українська література в загальноосвітній школі. – 2009. – № 2. – С. 30-34; – № 3. – С. 21-25.
9. Качкан В. Роман Федорів: Літературно-критичний нарис. – К.: Рад. письменник, 1983. – 150 с.
10. Масляник О. Дорога до Єрусалиму (Роздуми над новою книжкою Романа Федоріва) // Молодь України. – 1995. – 14 лютого. – С. 11.
11. Неборак В. Приналежний до касти трудівників // Дзвін. – 2005. – №12. – С. 133-137.
12. Салига Т. Свічка на осінньому вітрі // Салига Т. Імператив: Літературознавчі статті, критика, публіцистика. – Львів: Світ, 1997. – С. 249-257.
13. Сидоренко Б. Єрусалим на горах або Книга про Голгофу нашого народу: Перше враження // Голос України. – 1994. – 16 вересня. – С. 9.
14. Федорів Р. Єрусалим на горах: Роман. – Львів: Червона калина, 1993. – 501 с.

Самостійна робота (8 год. – 4 б.)

Тема: «Вчорашнє – це теж сьогоднішнє, бо воно було, жило і живе в кожному з нас» («Єрусалим на горах» Р. Федоріва)

Дати відповіді на запитання:

1. На прикладі роману «Єрусалим на горах» Р. Федоріва з'ясуйте можливості «химерної» прози.

2. Чому Павло Ключар всупереч своїм переконанням стає кандидатом у члени Компартії? Яке партійне доручення дає йому секретар парторганізації Пиндилик?

3. Кого і чому зобразив на стіні церкви Святого Духа древній ізограф?

4. Автор ставить ігумена Данила перед нелегким вибором: здатися на милість полякам і бути рабами на своїй землі чи померти героями. Який вибір робить ігумен?

5. Поясніть алегорично-символічний зміст лексеми «єфрейтори», часто вживаної у романі «Єрусалим на горах» Р. Федоріва.

6. Які факти, художньо змодельовані у творі, жахають своєю жорстокістю та натуралістичністю?

7. Поясніть, чому у багатьох родинах західноукраїнців «... син крадькома клав на батькову могилу квітку й крадькома молився за татову душу»?

8. Чи характерні роману «Єрусалим на горах» певні риси автобіографічності?

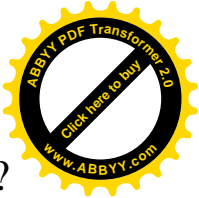
9. Доведіть, що сповідальність є визначальною художньо-стильовою особливістю цього твору.

10. Доберіть із «густонаселеного» роману «Єрусалим на горах» 6-7 антропонімів і топонімів із прозорою семантикою.

11. Випишіть із тексту роману діалектні слова, архаїзми та історизми, з'ясуйте, яку функцію вони виконують.

12. Розкажіть про трагедію життя Івана Слободяна.

13. Чому автор добирає епіграф до роману зі «Слова о законі і благодаті» (1140 р.) Митрополита Іларіона? Яка ідея роману?

14. Які свята описує у «Єрусалимі на горах» Р. Федорів? Зачитуйте і прокоментуйте відповідні уривки тексту.

15. Як ви розумієте вислів Бережана: «Ми всі... живемо з горбатими душами»?

16. Яку відповідь на питання вчительки Одарки Пилипівни – «Що ж ти розумієш під Україною?» – дав малий Данилко?

Література

1. Єременко О. Антропоніми у романі «Єрусалим на горах» Р. Федоріва: семантико-функціональний аспект // Нова філологія. Зб. наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2008. – № 31. – С. 270-275.

2. Єременко О. «Єрусалим на горах» Р. Федоріва: національне буття крізь призму часопростору // Філологічні науки. Зб. наукових праць: Ч. 1. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2007. – С. 94-104.

3. Єременко О., Сахно Н. Жанрова та індивідуально-стильова специфіка роману «Єрусалим на горах» Р. Федоріва // Філологічні науки. Зб. наукових праць: Ч. 1. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2007. – С. 4-112.

4. Єременко О. «Коваль, що виковує душі» (Рецепція образу вчителя Северина Гайдаша за романом «Єрусалим на горах» Р.Федоріва) // Українська література в загальноосвітній школі. – 2008. – № 10. – С.6-7.

5. Єременко О. «Наша земля хрещена давніми іменами...» (Художньо-зображальні функції мікротопонімів у романі Р. Федоріва «Єрусалим на горах») // Вісник Запорізького національного університету: Зб. наукових статей. Філологічні науки. – № 2. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2008. – С.68-72.

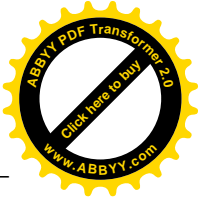
6. Єременко О., Сахно Н. Семантична множинність трактування образу вчителя у романі «Єрусалим на горах» Р. Федоріва // Вісник Запорізького національного університету: Зб. наукових статей. Педагогічні науки. – Запоріжжя: ЗНУ, 2008. – С.84-88.

7. Єременко О. Топоніміка роману «Єрусалим на горах» Р. Федоріва: семантико-функціональний аспект // Філологічні науки: Збірник наукових праць. – Суми: СумДПУ ім.А.С.Макаренка, 2008. – С.181-187.

8. Єременко О. «Це роман про кожного з нас, про наші страждання, про нашу землю, її минуле й сучасність». Матеріали до бінарного уроку за романом «Єрусалим на горах» Р.Федоріва. 10 клас // Українська література в загальноосвітній школі. – 2009. – № 2. – С. 30-34; – № 3. – С. 21-25.

9. Качкан В. Роман Федорів: Літературно-критичний нарис.– К.: Рад. письменник, 1983. – 150с.

10. Масляник О. Дорога до Єрусалиму (Роздуми над новою книжкою Романа Федоріва) // Молодь України. – 1995. – 14 лютого. – С. 11.

11. Неборак В. Приналежний до касти трудівників // Дзвін. – 2005. – № 12. – С. 133-137.
12. Пагутяк Г. Апологія страху. – Режим доступу: <http://www.Pahutiak.book.ru>.
13. Погрібний А. Жага черпати з витоків // Федорів Р.М. Твори: В 3-х т. – К.: Дніпро, 1999. – Т. 1. – С. 5-28.
14. Салига Т. Свічка на осінньому вітрі // Салига Т. Імператив: Літературознавчі статті, критика, публіцистика. – Львів: Світ, 1997. – С. 249-257.
15. Сидоренко Б. Єрусалим на горах або Книга про Голгофу нашого народу: перше враження // Голос України. – 1994. – 16 вересня. – С. 9.
16. Федорів Р. Єрусалим на горах: Роман. – Львів: Червона калина, 1993. – 501с.

Самостійна робота (6 год. – 3 бали)

Тема: Історико-філософська концепція роману

«Отчий світильник» Р.Федоріва

1. Підготуйте коротку історичну довідку на тему: «Постать галицького князя Ярослава Осмомисла».
2. Зіставте історичні дані про князя Ярослава і його художньо трансформований образ у романі «Отчий світильник» Р. Федоріва.
3. Образи-антиподи: літописець Русин і печатник Ян.
4. Типологія домислу і вимислу у романі «Отчий світильник» Р. Федоріва.
5. Використання автором фольклорних ремінісценцій на сюжетно-композиційному та характеротворчому рівнях.
6. Послуговуючись текстом роману доведіть слушність тверджень:

«Отчий світильник» – «монументальне, справді епічне полотно», якому характерні «виразна пульсація... «вічних» морально-етичних питань, багата інваріантність людських характерів, висока художня пластика» (М. Слабошпицький).

Автор звернувся до історії «не для того, що ідеалізувати далеку минувшину, а щоб з чітких позицій осмислити уроки минулих століть і показати в художніх їх профілях важливі соціальні риси» (Ю. Терещенко).

Література

1. Костюк О. В. Історичне минуле в романі «Отчий світильник» Р.Федоріва // Вісник Запорізького національного університету: Зб. наукових праць. Філологічні науки. – 2008. – С. 131-134.
2. Кравченко В. О., Сириця С. О. Моделювання жіночих образів у романі «Отчий світильник» Р. Федоріва // Філологічні науки: Зб. наукових праць. – Ч. 2. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка. – 2007. – С. 172-177.
3. Погрібний А. Жага черпати з витоків // Р.Федорів. Твори: В 3-х т. – К.: Дніпро, 1990. – Т.1. – С.5-28.
4. Слабошпицький М. Роман Федорів // Історія української літератури ХХ століття: У 2-х кн. – Кн.. 2: Друга половина ХХ століття / В.Дончик. – К.: Либідь, 1998. – С.350-355.
5. Федорів Р. Історична романістика та національна свідомість // Дзвін. – 1996. – № 10-12. – С. 109-113.

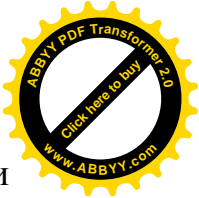
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Аркас М. Історія України-Русі. – К. : Вища школа, 1991. – 456 с.
2. Бернадська Н. Український роман: Теоретичні проблеми і жанрова еволюція. – К.: Академвидав, 2004. – 368 с.
3. Гуляк А. Становлення українського історичного роману. – К.: Міжнародна фінансова агенція, 1997. – 293с.
4. Ільницький М. Людина в історії: Сучасний історичний роман. – К.: Дніпро, 1989. – 356с.
5. Історія української літератури ХХ століття : У 2-х кн. – Кн. 2: Друга половина ХХ століття / В.Дончик. – К. : Либідь, 1998. – 510с.
6. Крип'якевич І. Історія України. – Львів : Світ, 1991. – 520с.
7. Літературознавчий словник-довідник / Р. Гром'як, Ю. Ковалів, В. Теремко – К. : Академія, 1997. – 752с.
8. Мельничук Б. Випробування істиною : Проблема історії та художньої правди в українській історико-біографічній літературі (від початків до сьогодення). – К. : Академія, 1996. – 272с.
9. Ткаченко А. Мистецтво слова : Вступ до літературознавства. – К. : Правда Ярославичів, 1998. – 448с.
10. Чумак В. Минуле – очима сучасника : Літературно-критичний нарис. – К.: Радянський письменник, 1980. – 184с.

Додаткова

1. Андрусів С. Роман Іваничук // Історія української літератури ХХ століття: У 2-х кн. - Кн. 2: Друга половина ХХ століття / В. Дончик – К.: Либідь, 1998. – С. 315- 318.
2. Бічуя Н. Розімкнути коло слова або ж свято визнання: Кілька роздумів про нові твори Р. Іваничука // Дзвін. – 1995. – С. 127-129.
3. Бічуя Н. Роман Іваничук: Світ зловив мене, і я тішуся тим: До 70-річчя від дня народження письменника // Дзвін. – 1999. – № 7. – С. 130-137.

4. Дончик В. Павло Загребельний // Історія української літератури ХХ століття: У 2-х кн. – Кн. 2: Друга половина ХХ століття / В. Дончик. – К.: Либідь, 1998. – С. 289-296.

5. Єременко О. Аперцепція характерів і семантика власних імен та прізвищ у романі-дилогії «Тисячолітній Миколай» П.Загребельного // Зб. наукових праць факультету лінгвістики Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету. – К.: ІВЦ Держкомстату України. – 2004. – Вип. 8. – С. 265-273.

6. Єременко О. Антропоніми у романі «Єрусалим на горах» Р. Федоріва: семантико-функціональний аспект // Вісник Запорізького національного університету: Зб. наукових статей. Філологічні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2007. – Вип. 31. – С. 270-275.

7. Єременко О., Пугач О. Від історії до авторського осмислення: художнє моделювання історичних постатей Б.Хмельницького й Іслам-Гірея III у романі «Мальви» Р.Іваничука //Вісник Запорізького національного університету: Зб. наукових праць. – Філологічні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет. – 2010. – С. 93-97.

8. Єременко О. Герої-книжники і їх творець (за романом-дилогією «Тисячолітній Миколай» П.Загребельного) // Філологічні науки. Зб. наукових праць. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2004. – С. 98-106.

9. Єременко О. Диво від Павла Загребельного: на шляху пізнання особистості в історії й історії в особистості. 11 клас //Українська література в загальноосвітньої школі. – 2010. – № 4. – С. 25-30; № 5. – С. 19-27.

10.Єременко О. «Єрусалим на горах» Р. Федоріва: національне буття крізь призму часопростору // Філологічні науки. Зб. наукових праць: Ч. 1. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2007. – С. 94-104.

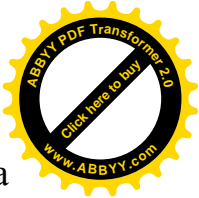
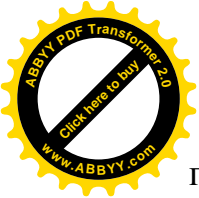
11. Єременко О. «Коваль, що виковує душі» (Рецепція образу вчителя Северина Гайдаша за романом «Єрусалим на горах» Р.Федоріва) // Українська література в загальноосвітній школі. – 2008. – №10. – С.6-7.

12. Єременко О. «Наша земля хрещена давніми іменами...» (Художньо-зображальні функції мікротопонімів у романі Р. Федоріва «Єрусалим на горах») // Вісник Запорізького національного університету: Зб. наукових статей. Філологічні науки. – № 2. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2008. – С. 68-72.

13. Єременко О. На перехресті часопросторових локусів історичних романів «Диво» і «Тисячолітній Миколай» П.Загребельного //Філологічні науки: синхронічний та діахронічний аспекти. Зб. наукових праць. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2010. – Вип. 2. – С. 104-111.

14. Єременко О. Топоніміка роману «Єрусалим на горах» Р. Федоріва: семантико-функціональний аспект // Філологічні науки: Зб. наукових праць. – Суми: СумДПУ ім.А.С.Макаренка, 2008. – С.181-187.

15. Єременко О. «Це роман про кожного з нас, про наші страждання,

про нашу землю, її минуле й сучасність». Матеріали до бінарного уроку за романом «Єрусалим на горах» Р.Федоріва. 10 клас // Українська література в загальноосвітній школі. – 2009. – № 2. – С. 30-34; – № 3. – С.21-25.

16. Єременко О., Сахно Н. Жанрова та індивідуально-стильова специфіка роману «Єрусалим на горах» Р. Федоріва // Філологічні науки. Зб. наукових праць: Ч. 1. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2007. – С. 104-112.

17. Єременко О., Сахно Н. Семантична множинність трактування образу вчителя у романі «Єрусалим на горах» Р.Федоріва // Вісник Запорізького національного університету: Зб. наукових статей. Педагогічні науки. – Запоріжжя: ЗНУ, 2008. – С.84-88.

18. Загребельний П. Євпраксія. Роман. – К.: Дніпро. – 318с.

19. Загребельний П. Спроба автокоментаря //Урок української. – 2001. – № 11-12. – С. 38-42.

20. Іваничук Р. Мальви(Яничари).Орда: Романи. – К.: ТАСТ, 2000. – 416 с.

21. Качкан В. Роман Федорів: Літературно-критичний нарис. – К.: Рад. письменник, 1983. – 150с.

22. Козуля О. Жінки в історії України. – К. : Укр. центр духовної культури, 1993. – С. 24-29.

23. Луговий О. Визначне жіноцтво України. – К., 1994. – С. 52-54.

24. Масляник О. Дорога до Єрусалиму (Роздуми над новою книжкою Романа Федоріва) // Молодь України. – 1995. – 14 лютого. – С. 11.

25. Неборак В. Приналежний до касти трудівників // Дзвін. – 2005. – № 12. – С.133-137.

26. Нестерук С. Образи-символи творчості Павла Загребельного // Слово і час. – 1999. – № 8. – С. 62-65.

27. Осадча І. «А що історія? Історія – коріння... Чим глибше, тим міцніше стоїмо» (Образ Ярослава Мудрого в романі Павла Загребельного «Диво») // Дивослово. – 1999. – № 2. – С. 39-41.

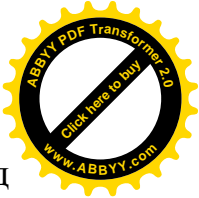
28. Осадча І. Ім'я літературного героя як характеротворчий засіб (За творами Павла Загребельного про Київську Русь) // Дивослово. – 2000. – № 7. – С. 5-7.

29. Салига Т. Свічка на осінньому вітрі // Т.Салига. Імператив: Літературознавчі статті, критика, публіцистика. – Львів: Світ, 1997. – С. 249-257.

30. Сидоренко Б. Єрусалим на горах або Книга про Голгофу нашого народу: Перше враження // Голос України. – 1994. – 16 вересня. – С. 9.

31. Слабошпицький М. Історичний дивосвіт Павла Загребельного (Шкіц до портрета) // Дивослово. – 2000. – № 2. – С. 57-59.

32. Слабошпицький М. З книги століть, з голосу історії (історичні романи П. Загребельного) // Українська мова і література в школі. – 1986. – № 4. – С. 12-18.

33. Слабошпицький М. Художнє обличчя історії й сучасності (Над шеститомником творів П. Загребельного) // Дніпро. – 1981. – № 8. – С.142-150.

34. Слабошпицький М. Тризе, або таємниця творчості // Київ. – 1991. – № 7-8. – С. 147-156.

35. Фащенко В. Павло Загребельний: Нарис творчості. – К.: Дніпро, 1984. – 206 с.

36. Федорів Р. Єрусалим на горах: Роман. – Львів: Червона калина, 1993. – 501с.

37. Шпиталь А. Тисячолітній Загребельний // Слово і час. – 1999. – № 8. – С.60-61.

Список текстів для обов'язкового прочитання

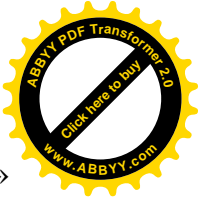
П. Загребельний. «Диво», «Євпраксія», «Роксолана», «Тисячолітній Миколай».

Р. Іваничук. «Мальви» («Яничари»), «Орда».

Р. Федорів. «Отчий світильник», «Єрусалим на горах».

Питання до заліку

1. Специфіка історичного роману в контексті його духовного потенціалу.
2. Головні етапи життєвого і творчого шляху романіста П. Загребельного.
3. Фабульно-сюжетний час роману П. Загребельного «Диво».
4. Темарій та проблематика роману «Диво» П. Загребельного.
5. Художньо-образна система роману «Диво» П. Загребельного.
6. Двовір'я українців у художній інтерпретації П. Загребельного (за романами «Диво» і «Тисячолітній Миколай»).
7. Семантична наповнюваність антропонімів і лінія поведінки персонажів роману «Диво» П. Загребельного.
8. «Євпраксія» – роман про долю людини» (П.З агребельного).
9. Трагічність життєвої історії Журини і воєводи Кирпи (за романом «Євпраксія» П. Загребельного).
- 10.«Бінарна опозиція» : Конрад – Журило та Генріх IV – Заубуш (за романом «Євпраксія» П. Загребельного).
11. Примхи долі: від упослідженої полонянки до всемогутньої султанші (за романом «Роксолана» П. Загребельного).
- 12.Жанрово-стильова специфіка роману «Роксолана» П. Загребельного.
- 13.Ідейно-стильове навантаження назв частин роману «Роксолана» П. Загребельного.
- 14.Художньо-психологічна реконструкція минулого у діалогії «Тисячолітній Миколай» П. Загребельного.
- 15.Жанрово-стильові особливості історичного роману «Тисячолітній Миколай» П. Загребельного.

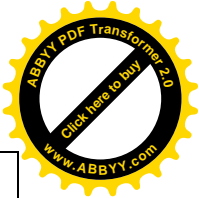
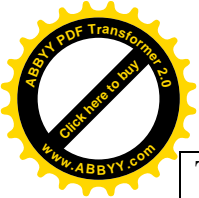

16. Система образотворення роману «Тисячолітній Миколай» П. Загребельного.
17. «Тисячолітній Миколай» П. Загребельного в оцінці критиків.
18. Аперцепція характерів і семантика власних імен та прізвищ у романі-диалогії «Тисячолітній Миколай» П. Загребельного.
19. Афористичність як визначальна риса індивідуального стилю П. Загребельного (на прикладах історичних романів).
20. Темарій та проблематика роману «Мальви» Р. Іваничука. Автор про ідейний задум роману.
21. Жіночі образи роману «Мальви» Р. Іваничука.
22. Духовне пробудження і національне самоусвідомлення Селіма (за романом «Мальви» Р. Іваничука).
23. Варіативність форм буття українців на чужині (за романом «Мальви» Р. Іваничука).
24. Ідейно-сміслові навантаження назви роману «Мальви» («Яничари») Р. Іваничука.
25. Художнє моделювання історичних постатей Богдана Хмельницького й Іслам-Гірея III у романі «Мальви» Р. Іваничука.
26. «Химерність» історіософського роману «Орда» Р. Іваничука.
27. Система образотворення роману «Орда» Р. Іваничука.
28. Архетип метаморфози у романі «Орда» Р. Іваничука.
29. Поетика роману «Єрусалим на горах» Р. Федоріва.
30. Специфіка часопросторових локусів роману «Єрусалим на горах» Р. Федоріва.
31. Ім'я літературного героя як характеротворчий засіб (за романом «Єрусалим на горах» Р. Федоріва).
32. Метафорично-символічний зміст топонімів у романі «Єрусалим на горах» Р. Федоріва.
33. Образна система історіософського роману «Єрусалим на горах» Р. Федоріва.
34. Оцінка роману «Єрусалим на горах» Р. Федоріва критикою.
35. «Химерність» історіософського роману «Єрусалим на горах» Р. Федоріва.
36. Система образотворення у романі «Отчий світильник» Р. Федоріва.

Індивідуальне науково-дослідне завдання (мах 33 бали)

Форма	Завдання
Письмова аргументована відповідь (5балів)	<u>Завдання 1.</u> Варіант 1. Розкрити ідейно-сміслове навантаження назви роману «Тисячолітній Миколай» П.Загребельного. В.2. Розкрити ідейно-сміслове навантаження назви роману «Мальви» Р.Іваничука. В.3. Розкрити ідейно-сміслове навантаження назви роману «Орда» Р.Іваничука. В.4. Розкрити ідейно-сміслове навантаження назви роману «Отчий світильник» Р.Федоріва. В.5. Розкрити ідейно-сміслове навантаження назви роману «Єрусалим на горах» Р.Федоріва.
Тести (6 балів)	<u>Завдання 2.</u> Варіант 1. Дати відповіді на тестові завдання за романом «Диво» П.Загребельного. В.2. Дати відповіді на тестові завдання за романом «Євпраксія» П.Загребельного. В.3. Дати відповіді на тестові завдання за романом «Тисячолітній Миколай» П.Загребельного. В.4. Дати відповіді на тестові завдання за романом «Єрусалим на горах» Р.Федоріва. В.5. Дати відповіді на тестові завдання за романом «Мальви» Р.Іваничука.

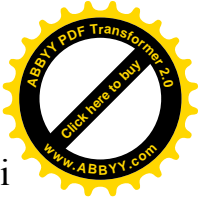
<p>Тези, рецензія (8 балів)</p>	<p><u>Завдання 3.</u> Прочитати статтю, скласти тези і написати рецензію на неї: Варіант 1. Жила С. Мистецькі та історичні коментарі у процесі вивчення роману Павла Загребельного «Євпраксія» // Українська література в ЗОШ. – 2004. – № 11. – С. 22-26. В.2. Насмінчук Г. Історіософська концепція роману «Орда» Р.Іванчука та її мистецька реалізація // Українська література в ЗОШ. – 2004. – № 7. – С. 55-58. В.3. Єременко О. Герої-книжники і їх творець (за романом-диалогією «Тисячолітній Миколай» П.Загребельного) // Філологічні науки. Зб. наук. праць. – Суми: СумДПУ ім.А.С.Макаренка, 2004. – С.98-106. В.4. Єременко О., Сахно Н. Жанрова та індивідуально-стильова специфіка роману «Єрусалим на горах» Р.Федоріва // Філологічні науки. Зб. наук. праць: 41 – Суми: СумДПУ ім.А.С.Макаренка, 2007. – С.104-112. В.5. Чумак Т. Духовний світ наших предків та сучасників // Українська мова та література. – Число 13-14 (509-510), 2007. – С. 28-31.</p>
<p>Наукова стаття (14 балів)</p>	<p><u>Завдання 4.</u> Напишіть наукову статтю за текстом історичного роману, що імponує вам найбільше.</p>

ТЕСТИ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ

Тести за романом «Диво» П. Загребельного

1. Під час роботи над яким романом виник задум написати «Диво»?
 - а) «Первоміст»;
 - б) «З погляду вічності»;
 - в) «День для прийдешнього».
2. Кому належать слова, взяті епіграфом до роману «Диво» ?
 - а) П. Пікассо;
 - б) Б. Брехту;
 - в) літописцю Нестору.
3. Про кого автор пише: «... стала твердою і мудрою за ці роки. А може, й тоді була такою? Коли не хотіла міняти своєї волі, коли рвалася й до нього водночас, коли пускала й не пускала до себе».
 - а) княгиню Ірину;
 - б) Шуйцю;
 - в) Іссу.
4. Кого й чому було названо: «... професор, що пісок краде»:
 - а) Бориса Отаву;
 - б) Адальберта Шнурре;
 - в) Гордія Отаву.
5. Про кого у тексті сказано: «Дивовижне поєднання: енергійність вислову з боягузливістю думок»:
 - а) Бузину;
 - б) Какору;
 - в) Ситника.
6. Кому належать слова: «Треба бути впертим в усякому ділі – і в зненависті, і в любові, і навіть у дріб'язку». Чи справедливі вони, на вашу думку?
 - а) князю Ярославу;
 - б) Сивооку;
 - в) Борису Отаві.
7. За яких обставин і хто з героїв роману «Диво» сказав: «Ніхто за тебе не дозбирає і не довершить»:
 - а) князь Ярослав;
 - б) Бузина;
 - в) Борис Отава.
8. Про кого з героїв автор зазначив: «... привчений до солодкої отрути книжної»:
 - а) Гордія Отаву;
 - б) князя Володимира;
 - в) князя Ярослава.

9. Який художній засіб використано у фразі: «...червона чорнота і чорна червоність»?

- а) оксюморон;
- б) алітерація;
- в) кольористика.

10. У мовленні якого персонажа зустрічається слово-паразит «даруйте» («Плат-даруйте-форма»)?

- а) Бузини;
- б) Какори;
- в) Бориса Отави.

11. Про кого з персонажів автор зазначає: «немічний і зболений», «зачатий у зненависті», «народжений на каліцтво»?

- а) князь Володимир;
- б) Ситник;
- в) князь Ярослав.

12. Чиї це слова: «Належу до жінок, яких не вибирають, а які вибирають самі»?

- а) княгині Ірини;
- б) Таї Зикової;
- в) Шуйці.

13. Кого описують подані рядки: «Був велетенським чоловіком із сивим волоссям, в одязі зі шкури дикого тура. Він місив глину, клав на круг і виготовляв різні вироби. Найбільше – богів. Потім фарбував і обпалював на вогні. Він був мовчазний»?

- а) Сивоока;
- б) Родима;
- в) Бузину.

14. Шнурре – це:

- а) німецький мистецтвознавець;
- б) англійський дипломат;
- в) французький посол.

Тести за романом «Євпраксія» П. Загребельного

1. Що в перекладі з грецької означало ймення Євпраксія?

- а) вперта;
- б) щаслива;
- в) весела.

2. Про кого йдеться в уривку з роману:

«У ньому змішалось все: примхи, призвичаєння, потреби, неминучість, неприступність, велич, упертість, зарозумілість, недовір'я, підозріливість. Ніколи не обертався, дивився тільки перед собою, погляд мав важкий, падав він у нього згори вниз, гнітив, розчавлював, не смів ніхто попадати під той погляд, хто ж попадав – мав неминуче загинути. Чи він бачив що-небудь і кого-небудь? Важко сказати. За довгі роки навчився пускати погляд боковий, побіжний. Це помагало помічати багато прихованого, скажімо, жіночі очі. Але останнім часом прийшло тривожне відчуття, що помічати жіночі очі вже не хочеться. Дратують і щоразу зринає: «Навіщо?»

- а) барона Заубуша;
- б) Генріха IV;
- в) Куррадо;
- г) Кирпу.

3. Чиє це кредо: «Візьми пороки вищих і нещастя тих, хто внизу, – і матимеш для себе якийсь зиск... Головне в житті – задоволення, бо й саме життя не що інше як задоволення»? Як ви ставитесь до такого твердження?

- а) Конрада;
- б) Урбана;
- в) Заубуша.

4. Кого і як характеризує портрет, поданий автором:

«Високий, тонкий у стані, рвучкі рухи, крок сягнистий, хижий, навіть ніби нахабний, а очі – вперті, безбарвно-голубі, линяло-голубі, аж смокче під ложечкою, як глянеш у них. Очі шаленця. Виснаженість вичитується вже в самому погляді... А ще оті впалі груди, придушені тяжким золотим ланцюгом. Чоловік, вичерпаний до краю»?

- а) папу Урбана;
- б) Генріха IV;
- в) Хундертхемде;
- г) Рудигера.

5. Про кого і чому сказано:

«Мало спить, мало їсть, ні з ким не говорить, суворість – спосіб його буття, у клопотах – порятунок од розпачу»?

- а) абата Бодо;
- б) папу Григорія;
- в) сокольника;
- г) князя Ростислава.

6. Хто говорить:

«... обидва ми з ним обрубані. Не знаю, хто там його покалічив, а мене половчанин рубнув раз по руці, а тоді ще й по ребрах, аж прорубав там віконечко, що й душу видно?»

- а) Жур;
- б) Журило;
- в) князь Ярослав;
- г) Кирпа.

7. Спростуйте або доведіть слухність твердження:

«... день хвали увечері, меч – випробовувавши, лід, коли переїдеш по ньому, пиво – випивши».

8. Який весільний дарунок Євпраксії зробив воєвода Кирпа?

- а) отруйні келихи;
- б) ромейську мізерікордію;
- в) коштовний перстень.

9. Яке ім'я і чому видряпала головна героїня роману у вежі «П'яного кентавра»?

- а) Євпраксія;
- б) Пракся;
- в) Адельгейда.

Тести за романом «Роксолана» П.Загребельного

1. У романі П.Загребельного «Роксолана» йдеться про:

- а) боротьбу українського народу проти Речі Посполитої;
- б) заснування Запорізької Січі;
- в) долю жінки-бранки.

2. Яке справжнє прізвище Роксолани ?

- а) Повчанська;
- б) Лісовська;
- в) Висовська.

3. Де народилася Роксолана ?

- а) місто Рогатин;
- б) місто Санджари;
- в) місто Стамбул.

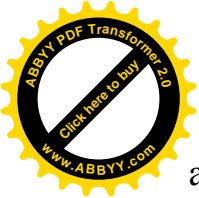
4. Скільки років було Насті, коли вона потрапила у полон ?

- а) 18;
- б) 15;
- в) 20.

5. Хто був батько Насті?

- а) священик;
- б) поміщик;
- в) купець.

6. Яке ім'я дали Роксолані через те, що вона навіть у неволі не переставала бути веселою?

- а) Хуррем;
- б) Хасекі;
- в) Гюль-Хурем.

7. Як звали султана, дружиною якого стала Настя?

- а) Гасан;
- б) Осман;
- в) Сулейман.

8. Яке офіційне ім'я дав султан Насті?

- а) Хасекі;
- б) Роксолана;
- в) Хуррем.

9. Що в перекладі означає ім'я Хасекі?

- а) радісна;
- б) місячне сяйво;
- в) найдорожча.

10. Як звали довірену особу Роксолани з України?

- а) Гасан;
- б) Стефан;
- в) Річі.

11. У якому році П.Загребельний написав Роксолану?

- а) 1927 р.;
- б) 1979;
- в) 1975 р.

12. Ім'я султанової дочки Міхрімах означає:

- а) ніжна, як місяць;
- б) радісна;
- в) сяйлива.

13. З якою птахою порівнювала себе Хасекі, коли її свідомість бунтувала проти будь-якої покори?

- а) зозуля;
- б) чайка;
- в) лелека.

14. Чим хотіла помститися Роксолана чужому світові?

- а) грошима;
- б) владою;
- в) смертю.

15. Роксолана приймає іслам:

- а) потрапивши в полон;
- б) після одруження з султаном;
- в) після народження сина.

16. З ким Роксолана хотіла одружити свою доньку?

- а) Байдою;
- б) Гасаном;
- в) Ібрагімом.

Тести за діалогією «Тисячолітній Миколай» П. Загребельного

1. Кому належить вислів «Сарданапал і Валтасар»?

- а) Черкас;
- б) Марко;
- в) Михно.

2. Скільки років П. Загребельний писав «Тисячолітнього Миколая»?

- а) 3;
- б) 1,5;
- в) 4.

3. Хто сказав про письменника: «Працьовитість Загребельного межує з одержимістю»?

- а) О. Гончар;
- б) М. Слабошпицький;
- в) Р. Федорів.

4. Про кого із героїнь сказано: «... очі – мов зелені свічі між густих ялин»?

- а) Ольгу;
- б) Назимку;
- в) Оксану.

5. Хто із героїв діалогії говорить про себе: «Я ж селянин віковічний, народився на землі, зрісся з нею, вріс в неї, земля стоїть переді мною, мов моя неминуха темна доля. Не можу я втікати від своєї землі. Відчуваю її запах і тепло, смак землі і вітрів над нею на устах у мене, голос її розлунюється в мені, як великодні дзвони»?

- а) Гаврило Михно;
- б) Черкас;
- в) Охомуш.

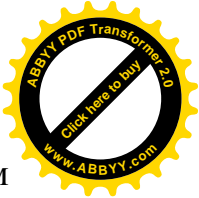
6. Хто і про кого говорить: «Двієчники заперечують існуючий порядок речей, п'ятірочники створюють новий. А трієчники? Це невігласи, які породжують убозтво життя, а убозтво згодом породжує нових невігласів – так людство йде до своєї загибелі! Ви вічний трієчник, ... трієчник за переконаннями, від народження, за походженням»?

7. Прокоментуйте вислів П. Загребельного: «Вся моя адміністративна робота – це втрачені для творчості роки».

8. Кого із персонажів діалогії стосується афоризм: «Нікчеми не можуть бути не шкідливими»?

- а) Щириці;
- б) Сироти;
- в) Охомуша.

9. П. Загребельний у діалогії зазначає, що історія виокремила в нашому народі «три головні характери, якими він утвердився на цій землі і показав себе перед усім світом». Які це характери?

10. Хто із героїв діалогії стверджував: «Інквізиторський соціалізм тримається на принципах дикої орди: страх і брехня»?

- а) Черкас;
- б) Микола;
- в) Гаврило Михно.

11. На чиєму похороні були присутні «Чоловіки й жінки, всі сановні, надуті, всі під знаком трьох «і»: ікра, імпорт, інтриги»?

- а) Марка;
- б) Шелеста;
- в) Сталіна.

12. Прокоментуйте кілька афоризмів, дібраних із тексту діалогії «Тисячолітній Миколай» П. Загребельного.

Тести за романом «Мальви» Р. Іваничука

1. У якому році народився Р. Іваничук?

- а) 1929р.;
- б) 1932р.;
- в) 1941р.

2. У якій із областей народився Р. Іваничук?

- а) Тернопільській;
- б) Львівській;
- в) Івано-Франківській.

3. Який із університетів закінчив письменник?

- а) Київський;
- б) Львівський;
- в) Харківський.

4. Свій перший історичний роман «Мальви» Р. Іваничук опублікував

- а) 1970р.;
- б) 1968р.;
- в) 1973р.

5. Якою була первісна назва роману «Мальви»?

- а) «Ренегат»;
- б) «Манкурти»;
- в) «Яничари».

6. Прокоментуйте, у яких контекстах вжито автором лексеми «гяур», «козак», «джаври», «Байда».

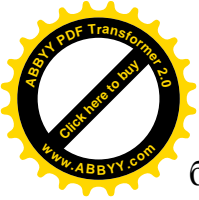
7. Що означає лексема «кісмет»?

- а) зброя;
- б) доля;
- в) смерть.

8. Який татарський земельний закон знав Стратон?

9. Хто такий Сефер Газі:

- а) батько Ахмета;

- б) учитель Іслама Гірея;
- в) мандрівник-філософ.

10. Прокоментуйте слова: «Коли твій ворог навіть мурашка, то вважай її слоном». Кому вони належать?

11. Кому належать слова:

«Із спільником будь дипломатом, а не юдою, з ворогами будь хитрий і підступний, як ядуча змія, а друзів, які тобі в пригоді можуть стати, не зраджуй».

- а) Іслам Гірею;
- б) Омару;
- в) Сефер Газі.

12. Яку художню функцію виконує у романі «Мальви» українська народна пісня?

13. Про кого автор пише: «... виріс у сідлі, вмів стріляти з-під черева коня, а з лука – і правою, і лівою рукою»

- а) Б. Хмельницького;
- б) Іслама Гірея;
- в) Тимоша.

Тести за романом «Єрусалим на горах» Р. Федоріва

1. Який із романів Р. Федоріва був відзначений Державною премією ім. Т. Шевченка?

- а) «Жбан вина»;
- б) «Єрусалим на горах»;
- в) «Кам'яне поле»;
- г) «Жорна».

2. Хто із героїнь роману «Єрусалим на горах» і кому адресує своє благання:

«...віддай тіла моїх синів. Я не прошу їх у тебе живих, ти не Ісус Христос, щоб їх воскресити, – віддай мені їх бодай мертвими. Я їх поховаю і буду знати, на якому гробку поставити свічку. Я так мало прошу: свічки на гробку. Розумієте? Чуєш мене? Ми ж бо християни, які хоронять своїх небіжчиків...»

Дайте стислу характеристику цього персонажа.

3. Хто й до кого звертається зі словами: «Хіба нам з тобою звикати до смертей, руїн і до наруги? Але ж бачим: косять нас, розстрілюють, топлять, розпинають, вішають... а ми сутні на цій землі... ми вічні на цій землі. А шлях до Єрусалиму, що на горах, до висот і до волі, до духовного розкріпачення, іще не має кінця. Іще треба до нього дійти, брате...»

- а) Апостол Горопах;
- б) Павло Ключар;
- в) ізограф із нижніх світів;
- г) Василь Бережан.

4. Як і чому прозвали у селі Горопахи Юстину Семенюк?

- а) Хмура;
- б) Монашка;
- в) Кармеліта.

5. Про смерть якого із маленьких героїв роману автор із жалем і співчуттям пише: «П'ять автоматів і Ступів «дехтяр» дірявили хлоп'я, сто куль, може, в нього всадили, і ще їм було мало... і ще бездушне тіло товкли кирзаками. Люди за тинами вмирали від жалю і страху; лють більшовицька заморожувала кров, засипала глибоким червоним снігом літній день; люди за тинами мовчки ридали, трималися за мички трави...»?

- а) Михаська;
- б) Данилка;
- в) Опришка.

6. На могилі якого поета і чому прозвучали питання у відповідь Бережану:

«За що його любити, пане? За брудні пасквілі на тих, що хотіли волі Україні? Чи за оди Сталіну?» Як звали дівчину? Чому вона все ж принесла букет айстр на цю могилу? Що подумки відповів їй художник?

7. Хто із персонажів роману мав право гордо стверджувати: «Я вчив дітей поклонятися талантам... а ще вчив, що нічого на світі не пропадає: ні зло, ні добро, ні краса»?

- а) Василь Бережан;
- б) Северин Гайдаш;
- в) Павло Ключар.

8. Чому після війни при вході на кладовище «стояли закопані два дубові стовпи, на них – поперечка з невеликим дзвоном. Існував звичай: кожний, хто переступав ворота цвинтаря, вдаряв 2-3 рази у дзвін».

9. Прокоментуйте: «У кожної людини на життєвій дорозі свої Голгофи – великі, трагічні, високі, менші й зовсім незначні горбики, не на всі Голгофи людина виносить свій хрест, інколи хрест людину розчавлює, іншого разу залишається покинутим у підніжжі гори, й ніхто начебто не зауважує нашого хитрування. Буває, що свою Голгофу обходимо бічною стежкою...»

10. Яку сумну звістку принесла через багато років Софія Кукурдз Ключарам?

11. Як ви вважаєте, мати повинна чи не повинна «нести хрест за те, що її син зблудив із барвінкової дороги»?

12. Які нестерпні кривди-болі списував уночі старий Гайдаш, запалюючи свічки?

13. Знайдіть і зачитайте введений до тексту роману вірш Д.Фальківського. Прокоментуйте його.

ІНТЕРПРЕТАЦІЙНА ЧАСТИНА

На шляху літературознавчого аналізу історичних романів

**Диво від Павла Загребельного: на шляху пізнання
особистості в історії й історії в особистості**
*Матеріали до бінарного уроку за романом «Диво»
П. Загребельного*

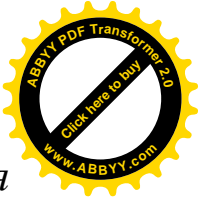
Урок перший

Мета:

- навчальна: з'ясувати історію написання роману «Диво» П. Загребельного, його тему та проблематику, розглянути художньо-образну систему твору;
- розвивальна: розвивати вміння і навички аналізувати текст, логічно мислити;
- виховна: виховувати любов і повагу до минулого та історико-культурних надбань рідного народу.

План

1. Історія написання. Автор про ідейний задум. Тема та проблематика.
2. Художньо-образна система роману:
 - а) Софія Київська – головна вісь композиції, наскрізний образ роману;
 - б) «Диво» – це доля таланту (образ Сивоока);
 - в) історичний герой у романі «Диво» – фотографія, зібрана з літописних документів, художній домисел (вимисел) автора чи їх поєднання? (Образ Ярослава Мудрого);
 - г) професор Гордій Отава та його син Борис – спадкоємці справ і духовної величі предків.

Справжня історія – це історія творення, а не руйнування.

П. Загребельний

Патріарху української літератури було вісімдесят чотири з половиною роки, коли скінчився його земний шлях. Але письменнику П. Загребельному не загрожує забуття, бо він залишається прозаїком, якого читають і читатимуть. Перу його належать 30 романів, більше ста оповідань та повістей, серед яких найчастіше згадують «Диво», «Левине серце», «Первоміст», «Смерть у Києві» (Державна премія УРСР), «Я, Богдан», «З погляду вічності», «Розгін» (Державна премія СРСР), «Юлія або запрошення до самовбивства», «Безслідний Лукас», «Гола душа», «Брухт»... За його сценаріями знято сім художніх фільмів, зокрема «Ракети не повинні злетіти», «Перевірено – мін немає», «Лаври», «Ярослав Мудрий», «Роксолана»...

Письменника вирізняла колосальна працездатність, феноменальна ерудиція, а ще – його теза про те, що навіть у концтаборі людина може бути вільною. Саме це вміння зберігати власну свободу під тиском будь-яких обставин допомогло Павлу Загребельному блискуче писати і рятувати від переслідування тих, кого тепер називають «шістдесятниками». «Загребельниківський» призов відкрив дорогу в літературу Володимирі Затулівітру, Миколі Вінграновському, Віталію Коротичу, Юрію Щербаку, Іванові Дзюбі, Євгенові Гуцалу, Володимирі Дрозду, Іванові Драчу...

Київ... 3 лютого 2009 року пішов із життя Павло Загребельний. Ця смерть обізвалася болем у тисячах сердець читачів. На неї поезією «Пам'яті Павла Загребельного» відгукнувся Борис Чіп:

Не зрю, не чую, не осмислю навіть,
Кому права історія здає.
О несвятий наш Павле,
сивим павам

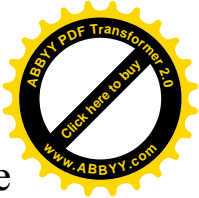
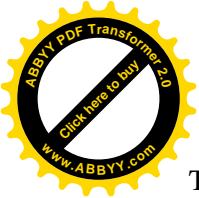

Серед зими зозуля не кує.
І павичам, розгорненим і чистим,
Зрива і в'яже пір'я у пучок...
Як з дуба-нелиня останнім листом
Зірвавсь, скружеляв і згасно змовк.
Ні, згасно – не годиться!

Не для тебе!

Хіба ти змовк?
Іще загомонять...
І розкричиться ще холодне небо,
І дух землі проллється з п'яді в п'ядь.
І Слово не навчиться помирати,
Хоч вік йому і подих перетис.
Прокинеться всестрадна наша Мати
І запитає:
– Павле, чом ти спиш?
Німі раби ідуть у ефесяни,
А вибрані в сіно-римський клан.
І в цім поході рідне слово тανε,
Коли брат брата віддає у бран.
Плачів не чуть. Ще тільки зуд й незмога
Перейдених не до кінця пустель.
А зрайна тьма святкує перемогу
Понад очима сплющених осель.
Хіба ти змовк? Невже не розсловесиш,
Не обірвеш байдужий смерті ритм?
Оці слов'янські древні гради й весі
Розучаться тобою говорить?
Гаряче каяття вже відбулося.
Холодне ще чекає на усіх.
Спи, Чоловіче! Україна просить,
Щоб ти моливсь і там,
як тут, – за всіх.

Як своєрідний заповіт можемо сприймати слова
П. Загребельного: «Треба будь-що зберегти ядро творців, які не
втратили віри в сенс життя, в буття і долю. Це ядро повинне бути

твердим, упевненим у собі, послідовним у діях. Воно повинне вміти надихати й захоплювати своїм прикладом; між ним і його оточенням не повинно бути різких протиріч, інакше всі набутки будуть відкинуті й змаловажені. Станеться те, від чого застерігав Христос у Нагірній Проповіді: сіль втратить свій смак – і в суспільстві запанують профани й невігласи».

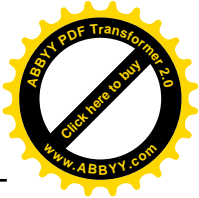
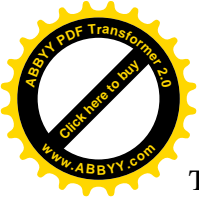
Вистояти допомагають і його твори, що позначені неспокійним, зарядженим на новаторство темпераментом автора, що захоплюють читача, обговорюються критикою і справляють «відчутний – каталізуючий – вплив на літературний процес» (В. Дончик). «Його твори з історії України перевернули уявлення про минуле, змусили робити проєкцію на сьогодення і повернути відчуття причетності до творення історії сьогоднішньої», – переконана лауреатка Шевченківської премії 2005 р. Марія Матіос (авторка творів «Солодка Даруся», «Мама Маріца – дружина Христофора Колумба», «Москалиця»).

Читаючи його історичні романи, ми прилучаємося до минулого, відчуваємо себе нащадками талановитих, розумних і чесних предків. Його твори, зокрема роман «Диво», повчають і застерігають, кваплять робити добро і берегти надбання предків.

1. Історія написання. Автор про ідейний задум. Тема та проблематика «Дива».

«Диво» (1968) – перша частина епічного триптиха про Київську Русь, до якого входять «Первоміст» (1969) і «Смерть у Києві» (1972).

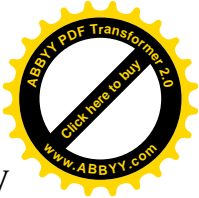
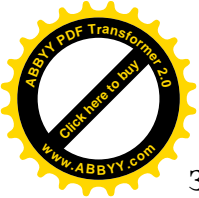
Літературознавець С. Шаховський у монографії «Романи Павла Загребельного» називав ці твори «київською трилогією». Однак думка ця видається суперечливою, бо немає тут спільних героїв і фабула аж ніяк не поєднана в часі, місці подій, у головних характерах і обставинах. Це триптих (грец. *tryptichos* – складений утрос) – «композиція з трьох самостійних, проте пов'язаних спільним ідейним змістом та мотивом мистецьких

творів» [4; 695]. Найбільш поширений триптих у поезії («Сльози-перли» Лесі Українки, «Кінотриптих» М. Вінграновського, «Древлянський триптих» Ліни Костенко). Таке композиційно-жанрове визначення дав сам П. Загребельний у розділі «Клопоти з «Первомостом», де, власне, сказав і про те, що кожна з названих книг має свою провідну ідею, хоча всі вони в ряді пунктів схрещуються.

Задум створити історичне полотно виник під час роботи автора над романом «День для прийдешнього» (за авторським задумом «Зло»). Письменник хотів уclinити в цей твір кілька розділів про Київ у часи Русі, щоб передати одвічні перегуки минулого, сьогоdnішнього і майбутнього. Він перечитав усе, що стосувалося Софії Київської, дещо написав на основі прочитаного, але використати матеріал не зміг, бо розділи про Київську Русь руйнували єдність часу і дії у творі.

«Десь ще у 1961 р., працюючи над романом «День прийдешнього» (у робочому варіанті він називався в автора простіше і коротше «Зло»), я хотів у цю книжку, суто сучасну, сказати б, гостро сучасну, вставити кілька розділів про Київ найдавніший, щоб поєднати духом історії будови минулого з сьогоdnішніми, тими, які ростуть, мов гриби в прикиївських лісах... Намір розповісти про давнину не зникав, читалися якісь книжки, наукові праці, передплачувалися спеціальні видання (іноді не тільки наші, а й зарубіжні, чеський журнал «Візантіославіка», для прикладу), авторова книгозбірня поповнювалася різними раритетами, як давньоруські літописи (Іпатіївський, Лаврентіївський, Воскресенський, Густинський, Перший Новгородський), хроніки Тітмара (або Дітмара, як у нас пишуть) Мерзебурського, Галла Аноніма, Вінцеста Кадлубека, праці російських академіків Шахматова, Кондакова, Грота, Потебні, Веселовського, Буслаєва, французького візантолога Ш. Діля. Є книжки, які досить раз прочитати, а є такі, що їх

завжди треба мати під рукою, отож доводиться їх набувати у власність. Але спробуйте придбати, скажімо, «Історію монгалов» католицького монаха Платона Карпіні, який у 1246 р. був посланий римським папою Інокентієм IV до хана Батия, або «Записки о Московських делах» Герберштейна з XVI ст., або навіть книжку турецького вченого Джелала Ессада «Константинополь», що вийшла у 1919 році» [2; 39].

Так з'явився роман «Диво» – експериментальний, з «триповерховою» композицією, у якому охоплено величезний часовий проміжок. З тисячолітнього відрізка часу було вибрано три часових шари історії: давнина, Друга світова війна і день сьогоднішній (на той час 1965–1966 роки XX ст.). Це зроблено, як стверджував автор, з відповідною метою. «Хотілося показати нерозривність часів, показати, як великий культурний спадок, полишений нам історією, існує не самодостатньо, а входить в наше життя щоденне, впливає на наші смаки і почування, формує в нас відчуття краси і величі, ми ж платимо своїм далеким предкам тим, що ставимось до їхнього спадку з належною шанобою, оберігаємо і захищаємо його» [2; 40].

«З двох різновіддалених у часі й просторі місць Київської Русі ніби йдуть один одному назустріч два герої, щоб зустрітися на горі – у центрі Києва, де талантом одного і державною волею іншого постане споруда, що тисячоліття зачаровуватиме людей» [9; 2] красою і величчю. Митець Сивоок і князь Ярослав Мудрий – кожен матиме за плечима свою дорогу, їхнє життя – то частина історії Київської Русі.

Основна тема роману «Диво» пов'язана з показом суперечностей суспільного й культурного життя Давньої Русі XI ст., долі митця і значення мистецтва в житті народу, його незнищенності, безсмертя.

Автор порушує й прагне художньо розв'язати ряд проблем:

– народ і князь;

- народ і мистецтво;
- князь і митець;
- любов і зрада;
- проблема влади, честі і гідності;
- людська вартість і тлінність;
- проблема вибору.

У романі порушено ще одну складну проблему: язичництво і християнство (багатьом читачам і навіть літературознавцям видається, що симпатії автора на боці поганства).

В інтерв'ю з членом Спілки письменників України Володимиром Панченком «Замкнене коло нашої історії – ось це я мав на увазі» Павло Загребельний на питання: «Диво» – це слово на захист язичництва?», – дав таку відповідь: «... Я виступав не як історик, не як примітивізатор історії... Я хотів реконструювати історичну психологію, тому мене цікавило, як люди сприймали християнство... З історичних джерел знаємо, що десь до XVI ст. християнство туго йшло на Русі. У великих містах це так-сяк, а в глибинці? І потім – християнство взяло чимало від поганства. Ми прийняли ікону. У католиків же її немає, хоч вони теж християни. А ми прийняли, бо, може, це було близьким нашому древньому малярству... якась туга за минулим нашого народу в душі справжньої людини повинна бути. І той світ поганства не таким уже й поганим був. Він дав нам Давню Грецію, Рим. Це ж теж поганство!

Ви дивитеся на небо. Там же всі сузір'я мають поганські назви. Хіба це погана цивілізація була? Чому ж нам відмовлятися від свого і топтати його?» [1; 43].

Поміркуйте і ви над запитаннями:

- Прийнявши християнство, Сивоок зрікся дідового вчення чи ні?
- Як у його душі поєднувалося язичництво з християнством? (*Учні висловлюють власні міркування*).

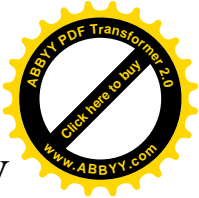

Учитель висновкує:

Пригадайте епізоди загибелі діда Родима, Ягоди, Лучука. Ці трагедії сталися через неприйняття русичами-язичниками віри в іншого Бога. Здавалося, що пережите й закарбоване в пам'яті мусило відвернути Сивоока від нового віросповідання, адже насильницькою смертю закінчили свій життєвий шлях найближчі люди. Однак у романі показано захоплення героя красою і величчю християнських храмів, їхньою архітектурою, кольористикою, незримим, але дуже потужним магнетизмом. Уже ці епізоди наводять на думку, що захоплення Сивоока церковною красою не є випадковістю. Краса матеріальна переросла в духовну, бо вищими силами було передбачено, що саме язичник збагне добрі переконання нової релігії і на честь християнського Бога збудує святиню, кращу від однойменного собору в Константинополі. Певно, дійсно правдивою буде відповідь, що Сивоок таки зрікся дідової релігійної віри, а мистецького вчення – ні!

2. Художньо-образна система роману. Софія Київська – головна вісь композиції, наскрізний образ роману.

Об'єднуючим центром трьох часових періодів (сива давнина, фашистська навала, сучасність) став Софіївський собор – символ незламності духу народу, величі слов'янської культури. Пронизуючи віки, ввібравши в себе духовний досвід тих, хто вибудовував державність Київської Русі, цей пам'ятник древнього зодчества струменить у майбутнє, несучи у прийдешнє віру у свій народ, у свою землю, впевненість у незнищенності нації, що береже такі святині. Прекрасний храм святої Софії – це диво з див, велична пам'ятка талановитості нашого народу. Дивом від Загребельного-прозаїка став і його роман під однойменною назвою, що змусив задуматися кожного з читачів над глибинною проблемою взаємозв'язку минулого, сучасного і прийдешнього поколінь.

Прадавня семантика кореня слова «диво» – світити. У слов'янських мовах «диво» – це те, що вражає: чудо, незвичайне, краса. Дивом, що «ніколи не кінчається й не переводиться», є в романі найкоштовніша перлина древнього українського зодчества – Софія Київська.

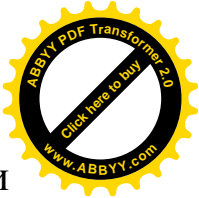
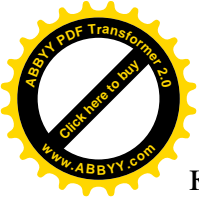
«... Може, будовано цей собор у сльозах, прокляттях і крові, може, з урочистим співом і радістю, – хоч як було, піднявся він у тій землі, яка не знала кам'яних споруд, у землі, яку називали землею багатьох городів, та були то городи дерев'яні, горіли вони так часто, що не встигала потемніти ще й стружка на нових будівлях; і от над цими дерев'яними городами, над звичною нетривалістю й тимчасовістю вознеслося рожеве кам'яне диво: небаченої величі й краси храм, який за розмірами не поступався не лише константинопольській Софії, а за своїм зовнішнім і внутрішнім убранством, за своєю пишністю і барвистістю не мав рівних у цілому світі» [3; 294]. Самобутній і неповторний, він увібрав у себе культуру Західної Європи, але водночас лишився глибоко національним, маючи в основі своїй щось язичницьке.

Заочна екскурсія до Софії Київської з показом ілюстрацій [7].

Про Софію Київську митрополит Іларіон писав: «Церква дивна і славна всім навколишнім країнам, такої ж немає у всій північній землі від сходу до заходу».

У Густинському літописі XVII ст. є запис про закладення та будівництво Софійського собору: «1037 года заложи Ярослав город Киев большой и осипай валом великим, и создай в нём церковь прекрасную святой Софии и при ней две вежи позлащённые, и украси всякою красою, златом и камнем...»

Цікавим є й свідчення грецьких послів. Ярослав Мудрий приймав у Соборі іноземців, прагнучи вразити їх пишністю церемоній. Повернувшись до Греції, послі розповіли, що не знали вони, де перебувають – на небі чи на землі. Такої

краси вони досі не бачили, тому не можуть її забути («Літопис руський»).

У літописах закладини собору датуються 1017 р. або 1037 р. Стіни його викладалися з великих природних каменів – граніту й рожевого кварциту, що чергувалися з рядом плінфи (плитоподібна цегла).

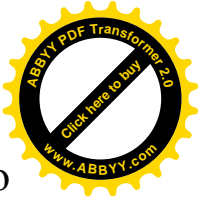
Софія Київська слугувала усипальницею князів і вищого духовенства; некрополь Софії Київської, що містив десятки поховань як у соборі, так і на подвір'ї, став найдавнішим і охоплював найдовший період в історії України (1054–1995). У соборі поховано Ярослава Мудрого (1054), Всеволода I (1093), князя Вячеслава (1154). Неодноразово Софію Київську грабували і руйнували (1169 – волинсько-суздальський князь Андрій Боголюбський; 1240 – хан Батий; 1697 – відбулася велика пожежа).

Комуністичний уряд забороняв служіння в соборі. Усі золоті і срібні цінності (царські ворота, ікони, срібні кадила, свічники, книги, дорогі церковні ризи було забрано; позолочені іконостаси розібрано, золото здерто, решту – спалено). У вересні 1941 р. (за свідченнями колишнього завідувача Софіївського заповідника Олексія Повстенка) більшовики намагалися замінувати та підірвати Собор, але, на щастя, ця спроба виявилася невдалою. У 1941–1943 рр. за німецько-гітлерівської окупації Києва було зграбовано експонати Софіївського архітектурно-історичного музею, частину дорогих ікон та фотоархівів. Усе те німці вивезли до Німеччини (у «Диві» – до міста Лінце).

У 1950-х роках проводилися реставраційні роботи, під час яких були виявлені та відкриті фрески XI сторіччя (фрагментарно, там, де вони збереглися) та відновлені фрески XVIII ст.

У 1990 р. ансамбль Софійського монастиря занесено до Переліку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Зараз це – Національний заповідник «Софія Київська».

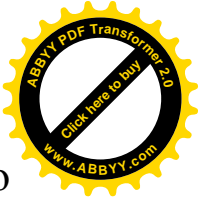
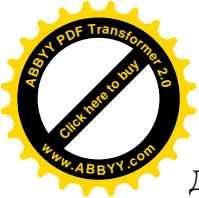

3. «Диво» – це доля таланту», – підкреслював Павло Загребельний.

Відштовхуючись від запису в літописі Нестора про збудування собору Ярославом, полемізуючи з цим твердженням літописця вже епіграфом із Б. Брехта («Хто звів семибрамні Фіви? В книгах стоять імена королів. А хіба королі лупали скелі й тягали каміння?...»), П. Загребельний створює образ русича Сивоока, талановитого митця давніх часів, і пристрасно переконує читача, що у славнозвісному архітектурному шедеврї є відсвіт життєвого і творчого подвигу нашого далекого предка-слов'янина, представника свого народу. Перед читачем проходить складне, неповторне, захоплююче життя митця великого і небуденного таланту.

З'явившись на світ серед зелених пралісів Русі, хлопчина з дивними сивими очима, в яких незгасно палахкотить вогонь пізнання, всотує творчий досвід народу, щоб потім повернути його сторницею у своєму прекрасному творінні – Софії Київській. Перше неповторне враження на хлопця справляє дід Родим – учитель і вихователь, представник язичницького мистецтва, гончар і художник, характерник свого ремесла. Наука в Родима – то таїнство мистецтва, природи. Дід навчав хлопця умінню слухати голоси лісу, читати сліди звіра і птаха, розводити вогнище, упольовувати дичину. Живучи в нього, Сивоок «знав лише почуття, що підносить людину над світом, не відав принижень, неправди, лукавства, заздрощів».

Цього позитивного заряду герою вистачило на все його нелегке життя. Де б не був Сивоок, він не може забути буйних барв древлянського лісу з його таємничими шумами, тінистими пущами, дивовижними синіми квітами, тихими голубими й прозорими поліськими річками, химерними і водночас рідними йому язичницькими богами, що їх так легко, красиво і весело вмів майструвати, виліплювати, оздоблювати дід Родим. Першим

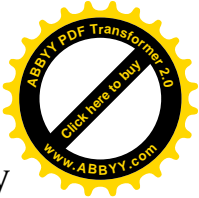
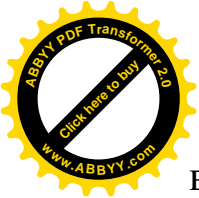

дивом у його житті стали заціловані вогнем дивні речі, що світилися барвами.

Тернистий, багатий на всілякі пригоди шлях проходить Сивоок: неволя в медовара Ситника, що мав «око метке, як хижа риба»; голодні мандри в пущі, щира дитяча дружба з таким же сиротою Лучуком; рабська служба в купця Какори; перебування в чарівній поліській Радогості, де зазнайомився з Ягодою (очі – «ліщинний гріх»), яка полишила помітний слід у його вразливому серці; замилування християнськими храмами Києва; аскетичне життя ченця у болгарському монастирі «Святі архангели»; дванадцятилітня наука у «звіринці» візантійського художника Агапіта... Ця нелегка життєва дорога і привела згодом художника до геніальних мистецьких звершень. Повернувшись із далекої Візантії, куди закинула його примхлива доля, духовно збагатившись у мандрах, творчо змужнівши, Сивоок створює те велике диво, до якого готувався усе життя: зводить і оздоблює церкву Київської Софії, щоб у віках прославити рідний народ, його творчий геній.

П. Загребельний відтворює складний світ роздумів і почувань художника, показує, як поступово змінюється його характер: відлюдкуватість, похмурість, що з'явилася після вбивства діда Родима, поневірянь у Ситника, Какори, поступово переходить у доброзичливість, що змінюється веселими буйнощами, одержимістю у творчій праці. Характер героя не одновимірний, динамічний, йому властивий постійний рух, душевні злети, невинне зростання. Багато взяв Сивоок у рідного народу: природний розум, потяг до краси, кмітливість, ненависть до гніту, покори, прагнення волі, добра, самовираження у мистецтві.

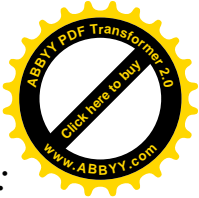
Чи не тому Сивоок і знаходить у собі сили під час спорудження Київської Софії відкинути занадто суворі, що межують з аскетизмом, регламентації і приписи теорії

візантійського мистецтва. Він вкладає у кожну мозаїку, фреску храму щось земне й одухотворене. Сивоок – справжній творець, свободолобець.

Образ Сивоока глибоко філософський. Відтворюючи логіку, хід і характер вчинків та роздумів героя, П. Загребельний вдається до різноманітних художніх засобів і прийомів. Перебування Сивоока в Радогості, навчання у тітки Звенислави, взаємини юнака з Ягодою, Іссою, Ярославою – усе це зображується в мальовничих картинах. Ряд епізодів своєрідно коментуються автором. Під час перебування Сивоока у Візантії і особливо після його повернення на Русь романіст ніби відступає на другий план, а то й зовсім «ховається» від читача, надаючи активнішої ролі герою. Збагачений життєвим досвідом, Сивоок роздумує над проблемами мистецтва, буття, майбутнього. Тепер філософські роздуми під силу цьому глибокому таланту. Викладаючи софійські мозаїки, він починає розуміти, що в ньому зродилося «щось ніби рослинне, мов рослини – квітками і листями, він тепер жив і промовляв до людей тільки барвами, і все для нього вкладалося в мову барв, він знову почав своє вмирання в творенні, спливав крізь кінці пальців на свої мозаїки небаченими кольорами, він хотів би упіймати в барві й показати людям усе на світі: дівочий спів, пташиний політ, блимання зірок з чистого неба і сонце, сонце» [3; 539] або: «А для Сивоока там було тільки сонце в тисячних розблисках смальти золотої, синьої, зеленої» [3; 539].

Отже, великий письменницький талант допоміг П. Загребельному розгледіти крізь морок віків і художньо воскресити автора небаченого доти шедевра, вмотивовуючи кожну віху в його біографії. Цим образом прозаїк відповів на поставлене в епіграфі віршем Б. Брехта запитання: «Хто звів семибрамні Фіви?..»

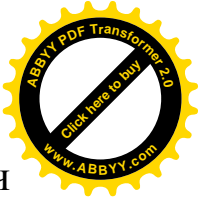
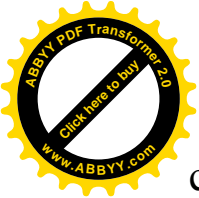
– *Що ж означають часто вживані в романі лексеми: мозаїка, смальта, фреска?*

Мозаїка – зображення на стіні чи підлозі, складене з різнобарвних камінчиків (смальти), скла, дерева, заліза, емалі. Грунт для мозаїки готувався дуже ретельно. Мур укривали трьома шарами штукатурки, і на верхньому з них художник малював кольоровими водяними фарбами той чи інший образ або орнамент. Потім підбирали потрібну смальту, і вапняні проміжки зливалися з кольором мозаїки (у київській мозаїці 18 основних кольорів зі 143 відтінками та 25 золотих і срібних відтінків). З первісних 640 м² мозаїки нині залишилося 260 м².

Шедевром мистецтва мозаїки вважається образ Оранти – Святої Діви Марії, руки якої підняті в молитві. Мозаїка має 6 метрів у вишину. Унікальність зображення полягає в тому, що воно викладене на внутрішній поверхні куполу Собору, і з різних точок Оранта виглядає зображеною в різних позах – стоячи, схилившись у молитві чи на колінах [7].

Усі мозаїки собору виконані на сяючому золотому фоні. У романі «Диво» Загребельний-ерудит так художньо моделює процес творіння: «Сивоок сам доглядав, як варилася смальта для великих мозаїк, які мав викладати. Добирав належних кольорів. Чаклував над красками. Варив, проварював, розтирав. Для золотої смальти снісарі виковували тонюсінькі листочки золота, потім воно закладалося поміж двох платівок скла, навічно заварювалося, іноді, коли треба було тоншої смальти, золотий листочок просто прилютовувався до споду скляного кубика. Щоб урозмаїтити відтінки золотої смальти, Сивоок стосував не саме тільки золото, а й електрон, або ж біле золото, тобто сплав золота з сріблом, іноді бралися навіть листочки міді, яка давала спокійніше сяйво» [3;540].

Смальта – виготовлялася зі скла, забарвленого в різні кольори з додаванням солей і окислів металів (розміри кубиків

смальти у середньому близько 1 см³; у наборі облич зустрічаються дрібні кубики – $\approx 0,25$ куб. см).

Фреска – розпис мінеральною фарбою по вологому тиньку (свіжонакладеній штукатурці).

Під час чергової реставрації у ХХ ст. вчені виявили, що велика частина фресок ХІ ст. збереглася під шаром тиньку та олійних фарб, і (де це було можливо) старі фрески були відкриті. У Софії Київській, напроти головного вівтаря, було зображено сімейний портрет засновника собору князя Ярослава Мудрого. У центрі величезної композиції – зображення Христа з постатями княгині Ольги та князя Володимира. З обох боків до них підходять Ярослав, його дружина Ірина, їхні сини та дочки. Очоловав процесію Ярослав, який тримав у руках модель Собору. Тут Ярослав – будівничий міста і засновник храму, продовжувач справ своєї прабабки Ольги та батька Володимира, які багато зробили для зміцнення Київської Русі, установлення рівноправних відносин з Візантією та іншими країнами.

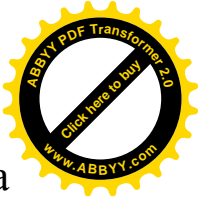
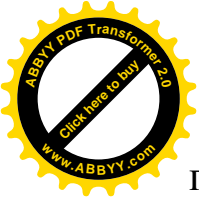
– *Яким же постає князь **Ярослав Мудрий** у «Диві» П. Загребельного?*

Спробуємо з'ясувати: історичний герой у «Диві» – фотографія, зібрана з літописних документів, художній домисел (вимисел) автора чи їх поєднання? [5, 39].

– *Ким же була ця людина, що подарувала світові Софію Київську?*

Учень подає коротку біографічну довідку про Ярослава Мудрого

Ярослав був сином Володимира Святославовича і полоцької княжни Рогніди. Не знав батьківського тепла змалечку, бо дні князя минали в походах і державних клопотах. Через складні стосунки між матір'ю та батьком Ярослав не був його улюбленцем. Ще будучи князем у Новгороді, Ярослав здобув авторитет своїми розважливими діями і далекоглядною

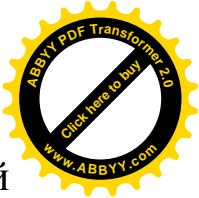
політикою. 1019 року, перемігши брата Святополка, сів на Київському престолі. За часи його правління виріс і розбудувався Київ, а Русь зміцнила зв'язки з багатьма європейськими країнами, в монастирях процвітали ремесла й мистецтва. За Ярослава Мудрого Русь сягнула зеніту свого розквіту й могутності.

Перша бібліотека Києва була заснована Ярославом Мудрим (1037 р). Про князя літописець писав, що той любив книги і, багато їх переписавши, поклав у церкві святої Софії. Друкарських верстатів тоді не було, і Ярослав збирав перекладачів та переписувачів книг. Ці рукописи разом з оригіналами зберігалися в бібліотеці для загального користування. На думку дослідників, у бібліотеці нараховувалося близько 950 томів.

Ярославу належить започаткування збірника законів під назвою «Руська правда». Найстаріша редакція, яка дійшла до нас, датується XIII ст. Деякі статті були доповнені Ярославовими синами і внуками. За часів Ярослава Мудрого, на думку вчених, було написано перших 17 статей, у яких розглядалися випадки образ, каліцтва, вбивства, шкоди та покарання за них.

Князівська усипальниця встановлена в східній частині Софійського собору. Тут поховані Ярослав Мудрий, його син Всеволод, онук Ростислав, князь Володимир Мономах. Саркофаг Ярослава Мудрого має вагу 6 т, довжину – 2,5 м, висоту – 1,23 м, зроблений із мармуру, прикрашений християнською символікою. У 1936–1939 рр. за черепом Ярослава Мудрого Ю. Герасимов відтворив портрет князя [7] (показати портрет та ілюстрацію саркофага).

Лінія Ярослава Мудрого в романі відповідає виробленій автором концепції про конкретну епоху і конкретного вождя. Зважаючи на це, поміркуйте: історичний герой у «Диві» – це фотографія, зібрана з літописних документів, художній вимисел (домисел) автора чи їх поєднання? [5, 39].

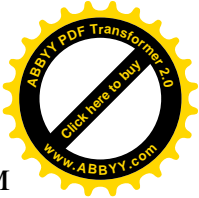

Ярослав Мудрий належить до індивідуальностей непересічних. Ця постать привертала письменницьку увагу (згадаймо, наприклад, однойменну драму Івана Кочерги). Закономірно, що чим яскравіший історичний герой, тим більша спокуса для митця без переосмислення перенести цей образ із літопису в художній текст. З цього приводу П. Загребельний слушно зазначав: «Письменникові іноді може потрапити до рук документ такої сили, що неминуче виникне бажання перенести його на сторінки роману чи повісті, побудувати цілий роман на цьому документі. Та коли не буде при цьому необхідного художнього переосмислення, коли письменник не виступить у ролі художника-творця, документ залишиться тим же, чим він був спочатку, і ніякого художнього твору ми не одержимо».

Учні з допомогою вчителя з'ясовують значення літературознавчих термінів: домисел (дозволяє митцям полемізувати з «не до кінця історичними джерелами», з так званою «непродокументованою історією», дотримуючись при цьому принципу: «Письменник – не вчений») і вимисел (стовідсоткове придумування).

На відміну від образу Ярослава Мудрого у драмі І. Кочерги, у «Диві» князь менше захищений «стереотипами вседозволеності в ім'я держави» [5; 39]. Те, що пробачає своєму героєві І. Кочерга, не хоче і не може простити П. Загребельний. Державні промахи, злочини залишаються на совісті Ярослава навіть тоді, коли він до них зовсім не причетний або причетний опосередковано.

Як і Сивоока, прозаїк змальовує майбутнього князя з дитинства, відтворює процес формування його характеру. Малий Ярослав у «Диві» «немічний, зболений», «зачатий у зненависті, народжений на каліцтво» [1; 190]. Перше почуття, яке він осягнув, – це ненависть до батька і любов до матері. Його, хворого на ноги, дратувало навіть походження власного імені від бога плодючості і фізичної сили Ярила.

Сильний психологічний стрес, спричинений рішенням Володимира (батька) одружитися з християнкою, ромейською царівною Анною (а отже, зректися всіх дітей, крім тих, що ще народяться у шлюбі), викликає у Ярослава лютий гнів, протест. Восьмилітній хворий хлопчик встає на ноги і з мечем у руці робить кілька кроків до батька. З того часу він усвідомив: «Треба бути впертим у всякому ділі – і в зненависті, і в любові, і навіть у дріб'язку» [3; 193].

П. Загребельний обстоює версію, що Рогніда (полоцька княжна) була матір'ю Ярослава і що саме він захистив її від Володимира. Однак деякі історики переконують, що у Рогніди був лише один син Ізяслав, який і був оборонцем матері [5; 40].

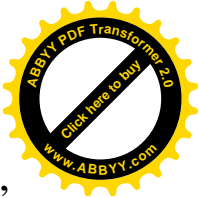
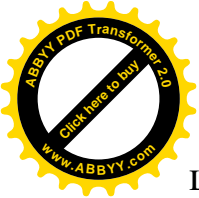
– Чому ж письменник, який, безсумнівно, знав обидві історичні версії, приписує Ярославу вчинок Ізяслава?

Бо така деталь допомогла увиразнити силу характеру, твердість духу, вроджену сміливість і войовничість Ярослава, його непорозуміння з батьком, що згодом переросло в неприязнь, і навіть збройний виступ. Але прозаїк не змальовує претендента на Київський престол бездушним батьковбивцею. Його людяність відчутна у словах, що вирвалися несподівано для нього самого:

«О князю Володимире, прости свого нерозумного сина!»

Фізична вада – кульгавість – згадується в історичних джерелах, але вона могла бути і результатом поранення чи перелому. П. Загребельний пояснює вченість Ярослава тим, що прикутий до ліжка хлопець мав багато вільного часу, тому і був «привчений до солодкої отрути книжної» [3; 304].

Важкий шлях князя: нещасливий княжич, нещасливий батько; мудрий, далекоглядний, але й жорстокий правитель. У «Диві» Ярослав постає звичайною людиною з усіма її слабкостями (згадаймо, що в ім'я кохання до Шуйці він ладен занедбати державні справи). П. Загребельний не прагне зробити

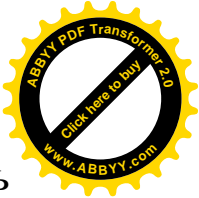
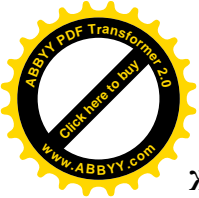
цей образ ідеальним, у романі Ярослав Мудрий – еволюціонує, справжнім князем та державним діячем він показаний лише під час перебування на Київському престолі, у час спорудження Софії Київської, саме тоді його вагання-роздуми автор поглиблює рефреном: «Роби задумане!»

З 22 розділів роману життя Ярослава Мудрого в Новгороді та Києві до 1028 р., тобто виникнення у нього задуму побудувати незвичайний собор, відведено 3 розлогіх розділи. А творцю Софії, вигаданому Сивооку, який майже 40 років пробув у мандрах, присвячено 6 розділів. Крім того, вони діють разом ще у 3 розділах. Автор надає перевагу зображенню митця, а не правителя Київської Русі. Ярослав ніби відходить на другий план, що дає підстави стверджувати: образ князя підпорядкований ідеї твору, а не є її втіленням.

Унікальна своєю символічністю кінцівка роману: Сивоок гине, рятуючи вагітну Ярославу – позашлюбну дочку князя Ярослава і Шуйці – від загибелі. «І не наздогнали. Втекла. Заховалася між людьми. Народила сина від Сивоока. І син його – серед нас. Завжди з його талантом і горінням душі» [3; 568]. Син Сивоока – це і нащадок Ярослава Мудрого... І Софія Київська – теж спільне творіння князя і могутнього митця з народу.

Багатий ідейно-психологічний зміст роману, розгалуження основної його проблематики зосереджуються не лише в образах Сивоока і Ярослава. «Диво» – «густонаселений» роман: дід Родим, молодий стрілець Лучук, підступний медовар Ситник (суцільне втілення зла), щирий грузин Гюргій, пристосуванець з одинадцятого століття Міцило (це стосовно нього застерігає Сивоок: «Бійся посередності, о княже!»). Серед помітних героїв роману – і представники іншого покоління, що належать уже двадцятому століттю: вчені Гордій Отава та його син Борис.

З образами професорів батька і сина Отав пов'язані ті епізоди «Дива», де йдеться про недалеке минуле й сучасне, це

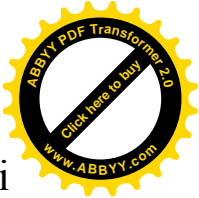

живі спадкоємці справ і помислів Сивоока. Вони оберігають історію нашої Батьківщини від ворожих фальсифікацій, всіляких перекручень та забуття. Письменник піддає нищівній критиці ідеологію фашизму та її носіїв в особі професора Адальберта Шнурре та його поплічника – Оссендорфера і Вассеркампа.

Образи професорів батька і сина не в усьому вдалися авторові. Особливо це помітно у зіставленні їх з образом Сивоока. Митець змальований у духовному, творчому зростанні, він бере безпосередню участь у «матеріалізації» дива віку – спорудженні Софії Київської, тому його вчинки масштабні, грандіозні, тому і показаний він у численних сюжетних зв'язках з іншими персонажами.

Отави такими не виглядають, бо і функція, і сфера діяльності цих персонажів дещо вужча, не так яскраво виражена, як діяння їхнього далекого попередника, геніального художника і зодчого Сивоока. Гордій Отава захищає класичну споруду, видатний пам'ятник давнини від грабіжницьких намірів фашистів. Особисте життя Отави-старшого позначено лише пунктиром. Щодо інших якостей героя, то вони більше задекларовані, ніж зображені (за винятком хіба стосунків із нездарою Бузиною).

В інтерв'ю, яке вів із письменником член Спілки письменників України В. Панченко, П. Загребельний зазначив: «Уже після того, як роман вийшов у світ, мені розповіли, що в Києві до війни жив професор Моргілевський, великий знавець історії архітектури. Коли Постишев вирішив знищити Михайлівський Золотоверхий, то «прикритися» задумано було іменами вчених. Ігор Грабар дав телеграму, що собор не має історико-культурної цінності. Прийшли й до Моргілевського: «Підпишіть і Ви». Він підписав, а наступного дня прийшов на лекцію, став за кафедру і сказав: «Діти мої, вчора я скоїв найстрашніший свій гріх», – і заплакав.

Під час окупації професор залишився у Києві. Німці схилили його до співробітництва, але він не пішов на це і невдовзі помер з голоду. Свого Отаву я писав з Моргілевського, не знаючи, що такий чоловік був на світі» [1; 44].

Образ Бориса (від слов. – риси Бога) подано повніше. Автор розповідає про його ґрунтовну підготовку з фаху, глибоке розуміння мистецтва. Разом з тим Отава-молодший відрізняється від батька. Якщо Гордій виявляє певну прямолінійність, схильність до аскетизму, то син – щедріший у розвагах, у взаєминах із друзями іноді іронічно-покладистий, а часом гарячкуватий, запальний (взаємини з Таєю Зиковою, історія з етюдом та ін.). Автор психологічно виписує стосунки Таї і Бориса, їхні погляди на мистецтво, строкате оточення з богемної «братії» художниці.

Отже, історія людської душі – в центрі роману «Диво» П. Загребельного, про що свідчать і його думки-зізнання, розсіпані у статтях книжки «Неложними устами», зокрема: «Усе, що я досі написав і що напишу, у мене тільки про одне: про збереження людської особистості, людини як найбільшої коштовності».

Пізнати духовний світ особистості, крізь призму її душі пізнати світ, у якому вона живе і творить, розкрити найпотаємніші грані її психології, підсвідомі та свідомі мотивації її дій, вчинків, помилок, втрат, злетів і піднесень, осяянь і духовного розкріпачення чи, навпаки, закабалення під тиском ефемерних цінностей – ці непрості завдання ставить перед собою П. Загребельний у романі «Диво». Усі герої дуже різні, але вони творять історію своєї землі, несуть у собі той дивовижний світ, оригінальний внутрішній космос, що його нікому не зруйнувати, як і Софію Київську.

Література

1. Загребельний П. «Замкнене коло нашої історії – ось це я мав на увазі...». Розмову веде член Спілки письменників України В. Панченко // Дивослово, 1999. – № 2. – С. 42–44.
2. Загребельний П. Спроба автокоментаря // Урок української. – 2001. – № 11–12. – С. 38–42.
3. Загребельний П. Твори : В 6 т. – К. : Дніпро, 1979. – Т. 2 : Диво. Роман. – 574 с.
4. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
5. Осадча І. «А що історія? Історія – коріння... Чим глибше, тим міцніше стоїмо» (Образ Ярослава Мудрого в романі Павла Загребельного «Диво») // Дивослово. – 1999. – № 2. – С. 39–41.
6. Слабошпицький М. За гамбурзьким рахунком. Читацькі маргінали та варіації на тему Павла Загребельного. – К. : Ярославів Вал, 2004. – 221 с.
7. Софія Київська. Державний архітектурно-історичний довідник / Автор статті та упор. Г. Логвин. – К. : Мистецтво, 1971.
8. Толочко П. Ярослав Мудрий. – К. : Альтернатива, 2002. – 271 с.
9. Шпиталь А. Диво від Загребельного (мандрівка лабіринтами творчості) // Українська мова та література. – Число 37 (148), жовтень, 1999. – С. 1-4.

Диво від Павла Загребельного: на шляху пізнання особистості в історії й історії в особистості

Матеріали до бінарного уроку за романом «Диво»

П. Загребельного

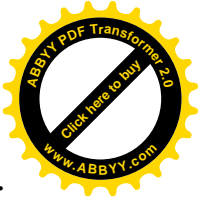
Жанрова та індивідуально-стильова специфіка роману

«Диво» П. Загребельного

Урок другий

Мета:

- навчальна: з'ясувати жанрову та індивідуально-стильову специфіку роману «Диво» П. Загребельного;
- розвивальна: розвивати вміння і навички аналізувати текст, логічно мислити;
- виховна: виховувати уважного читача-інтелектуала.

Три персти пишуть, а все тіло болить...

І. Величковський

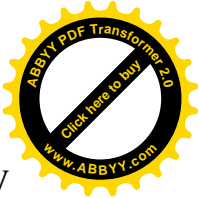
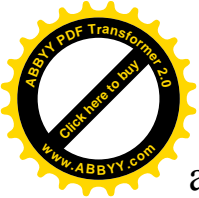
Роман «Диво» П. Загребельного на час свого написання – 1968 рік – був цілком новаторським твором, оскільки в ньому злилися воєдино три різні часопросторові локуси. Окремі спроби «схрещення» часів до цього були в українській літературі, зокрема в «Дикому меді» Л. Первомайського, однак усі літературознавці, які досліджували «Диво», підкреслювали його незвичність. «Одним, – як зазначав П. Загребельний, – це подобалося, іншим – не дуже. Одразу треба визнати, що автор свідомо йшов на ризик бути зрозумілим не всіма» [3; 40].

Уже тепер, з відстані десятиліть, «хімерну» композицію роману і критики, і читачі сприймають як добре продуману і виважену авторську історіософську концепцію, головною ідеєю якої було показати нерозривність минулого, сучасного і прийдешнього. І русичів, які жили за часів Ярослава Мудрого, і тих, хто боронив рідну землю в роки Другої світової війни від фашистських загарбників, і українців сучасності єднає велике диво – Софія Київська, зведена в бароковому стилі митцем-язичником Сивооком і державною волею князя Ярослава.

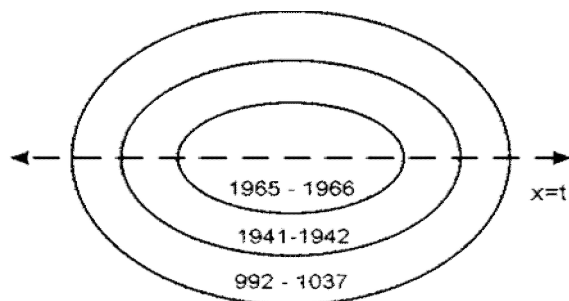
Композиція «Дива» концептуальна, на що вказував і сам митець: «Усе оберталось навколо собору. Якщо він стоїть тисячу років – так само наша історія, так само життя крутиться навколо минулих подій, як довкола собору... замкнене коло нашої історії – ось це я мав на увазі» [1; 42].

У своїх романах П. Загребельний щоразу був новий і непередбачуваний, витворював власну історичну модель, тому його твори про минуле стали дивом для спраглих, тих, хто намагався віднайти власні праджерела, аби відживити корінь і крону родового дерева.

Спробуємо у вигляді своєї моделі-схеми «Національне буття крізь призму часопростору» відтворити непростий

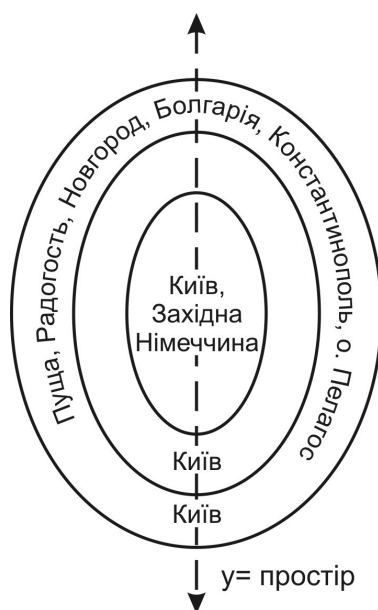

авторський задум побудови «Дива», що згодом набуде характеру тенденції в сучасних історичних романах (до подібних часових зміщень згодом вдаватиметься і сам П. Загребельний у діалогії «Тисячолітній Миколай», і Р. Федорів у романі «Єрусалим на горах» та інші).

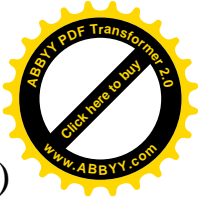

Сх. 1 – «часова»

У «Диві» маємо три часові площини, що їх у системі координат, де горизонтальна вісь $x=t$, можна зобразити у вигляді трьох концентричних еліпсів. Оскільки 2/3 романної площі відведено художньому моделюванню часів Київської Русі, то найбільший з еліпсів і позначає цей період (992–1037); середній – це роки Другої світової війни (1941–1942); найменший – відносно сучасний хронологічний відрізок (1965–1966).

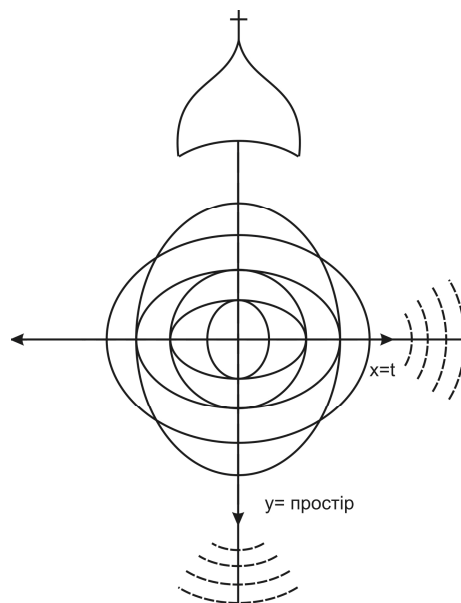

Сх. 2 – «просторова»

Вертикальна вісь у позначатиме художній простір (топос) роману «Диво», що відповідає певному часовому відтинку. Найбільший з еліпсів, розтягнутих по вертикалі, позначає місця, де відбувалися події у IX–XI століттях; події другого часового відрізка відбуваються в Києві; а третього – в Києві і Західній Німеччині.

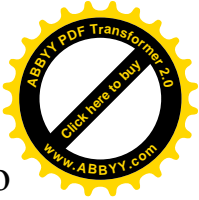
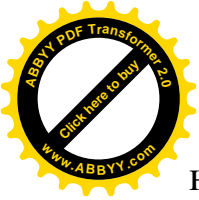
Спробуємо сумістити «хронос» і «топос» у системі умовних координат.

Сх. «Національне буття крізь призму часопростору»

Вершина вертикальної вісі, що пронизує «густозаселений» часопростір роману, це не тільки Софія Київська, а й дорога в часі для кожного з нас – «собор власної душі» (згадаймо Гончареве: «Бережіть собори ваших душ!»). З цими словами перегукуються рядки з «Дива»: «А грішні всі ми суть. Кожен народжується з бісами і живе з ними, а до Бога йде все життя. Але ж чи дійде?» Та хочеться вірити, що віродимо традицію, за якою дороги кожного з нас вестимуть у храм... Інакше, навіщо дорога?

Ця схема не претендує на досконалість і вичерпність, але вона, як і «барокова» архітектура Софії, тяжіє до метафоричності, емблематичності, вигадливої форми...Композиція роману

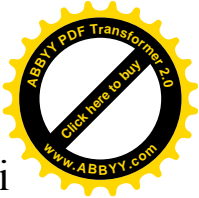
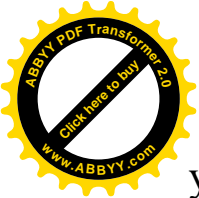
нагадує архітектуру собору Софії Київської незвичайністю переходів, добудов, але в подібній «архітектурі» приховуються доцільність і гармонія, в ній вичаровується краса «Дива».

Зверніть увагу, що до кожного з художньо модельованих часопросторових пластів автор вдумливо добирає епіграфи. До розділів, у яких йдеться про Київську Русь, дібрано велемовні епіграфи з літописів Нестора; до частин двох інших часопросторових площин взято мотто з п'єси П. Пікассо «Пожадання, впіймане за хвіст», що була написана у перший рік окупації Парижа гітлерівцями.

До оригінальних композиційних нововведень можна віднести і «вмонтування» у мовну тканину роману різноманітних документів, літописів, вставних новел. Точність і достовірність фактів – письменницьке кредо П. Загребельного. Однак він умів вирватися з полону документів, поміркувати над тим, що спричиняло той чи інший історичний факт, наскільки правдивими були свідчення літописця.

П. Загребельний – пристрасний читач, безнадійний книжник, наділений титанічною працездатністю і надзвичайною допитливістю. Автор «Дива» дійсно potwierдив Ренарову сентенцію: «Література – то труд волів»... «Його життєвою і професійною релігією стала книжка» [7; 57]. Цілком слушними видаються слова М. Слабошпицького: «... Загребельного як автора історичних романів народив Загребельний-читач, пристрасний колекціонер фактів, доль, снів, прикмет і забобонів, історичних асоціацій, несподіваних ремінісценцій та літописних мотивів. З усього того хаосу і зароджується дивотвір»... І сам прозаїк зазначав, що письменник повинен багато писати, а ще більше читати.

У «Роксолані» є розділ «Книга», а в ньому – пристрасний імператив: «Призначення твоє на землі й у світі: читай! Читай на землі сліди мертві й живі, камінь і пісок, у листі дерев і в травах,

у сонячній мареві й у дощовій імлі, в течії рік, в очах дітей і жінок, у бігові оленя, в пострібі лева, у співі птахів, у горінні вогню, в мерехтінні зірок, у безконечних просторах неба – читай!

Вогненні літери, випечені у твоїм серці й у мозку, вийдуть з серця і мозку, засяють яскравіше за всі самоцвіти землі, запалають яскравіше від усіх вогнів небесних – читай!» [2; 75].

До рис індивідуального авторського стилю П. Загребельного відносимо й афористичність вислову. Прозаїк пропонує читачеві разом роздивитися велике диво маленької фрази.

– *Які афоризми в романі «Диво» подивували вас своєю влучністю та досконалістю?*

«Бійся посередності, о княже!»;

«Деспотизм часто буває усміхнений»;

«А краса – лише в неоднаковості»;

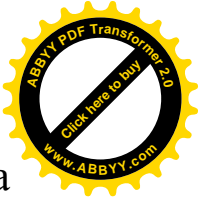
«Історію народу не можна знищити»;

«Малодушшя є лежати, коли можеш підвестись».

Ці афоризми звучать актуально, і так, певне, сприйматимуться завжди, бо тяжіють до словесної сконцентрованості, заснованої на логічному умовиводі.

Легке, розкрилене повісткування П. Загребельного щедро переткане подіями, алюзіями, авторськими сентенціями, наприклад: «...коли чиниш добро, то не думай про це. Заздалегідь обдумують лише підлоти...» [4; 59].

Свобода й іронічність розповіді, поєднання факту й вимислу, історії й психології, полемічності (скажімо, в потрактуванні образу Ярослава Мудрого в порівнянні з підходом до зображення князів у романах В. Скляренка «Святослав», «Володимир» чи драматичній поемі «Ярослав Мудрий» І. Кочерги). П. Загребельному ближча поетика трагічного, він майстерно створює значні, цікаві, детально соціально і психологічно розроблені образи, змістовні характери.

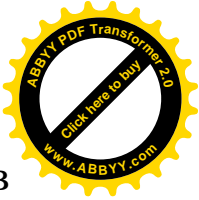
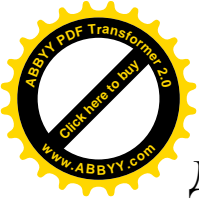

Критики часом вказують на в'ялуватість дії, зокрема сучасної лінії у «Диві», деяку розтягненість. Автор і сам це розумів, про що свідчить його репліка: «Той, хто хоче слухати історії, повинен озброїтися терплячістю» [4; 223].

П. Загребельний – майстер «густої», «щільної» прози, М. Слабошпицький називав її «конденсованою епічністю»: в особистості вміщується історія, в героєві – народ. Прикметною рисою індивідуального почерку П. Загребельного стали словесні, багат шарові періоди, а ще – виключна увага до людини, адже, як стверджував прозаїк, людина, може, й не безсмертна, але – безмежна.

Для П. Загребельного люди Київської Русі – це не безлика маса, а індивідуальності, які теж були творцями епохи. Так, скажімо, письменник дає ім'я невідомому творцеві Софії Київської – Сивоок. Символічне ім'я, про що говорить «добродій» Ситник: «Очі маєш не сиві, як то нарік твій Родим, а каламутні, бо прийшов з невідомості» [4, 33]. Чому, зрештою, не Сніжан, Сніжко, адже «того дня, як прийшов він на світ, повсюди лежали неторкано білі сніги...» [4, 26], чому не Крикун, адже навіть мороз не в силі погамувати перший крик хлопчика? Рішення романіста, очевидно, мало інший мотив, позаяк було підпорядковане художній меті «Дива» – показати велич творіння рук людських, рук майстрів, іменам яких судилося забуття. Сивоок – геніальний майстер-самородок. «А сивість очей його зайвий раз підкреслює вроджену мудрість, древність народного генія! Здається, він народився, вже проживши одне життя» [6; 7].

Дослідниця слов'янського іменослова Галина Лозко відзначала, що «доросле достойне ім'я давалося по досягненню повноліття й згідно із заслугами людини перед родом і народом» [Цит. за: 6,7]. Сивоок залишився з іменем, що дав йому дід Родим, хоч за різних обставин мав також інші імена. «Людина може мати безліч імен. То й що? А цінність її хіба в іменах?

Ділами можна возвеличити себе або ж зганьбити», – говорив Сивоок. Однак сам він часто задумується над тим, що напишуть на його могилі – Сивоок, Божидар (ім'я, дане болгарами) чи Михаїл (християнське). Антропоніми у романі П. Загребельного, окрім знаково-розпізнавальної функції, «виконують роль індивідуально-емоційної, часом психологічної характеристики дійових осіб, ... вигадані відповідно до традицій давніх часів і мають у собі, якщо не суть, то вагому прикмету натури її власника» [6, 7].

Отже, собор Софії Київської є для нас пам'яттю поколінь, духом єдності минулого, сучасного і майбутнього, символом вічності, невмирущості народу, що зумів створити це диво і пронести його крізь віки, а ще – пам'ятником Людині і її творчому генію.

У нашій літературі тоталітарного періоду «завжди було багато суєти й позатворчих факторів, які впливали на розстановку місць класиків (навіть в історії!), спричиняли і спричиняють літературний фаворитивізм. Наївніші з читачів часто приймають усе те за чисту монету. Але й тут є своєрідний, гамбурзький, рахунок. І саме за цим рахунком П. Загребельний – талант, помножений на авторитет» [7, 59].

Виступаючи публічно з лекцією в Національному університеті Києво-Могилянської Академії, П. Загребельний підкреслював стосовно нинішньої національно-державної ситуації: «... своєрідним тілом народу норочить стати держава в особі її керманичів, а душа – це всі ми, з нашим розумом, із нашими пристрастями, з нашою неповторністю і непокореністю перед загрозами зовнішнього світу й хаосу, перед намаганням зруйнувати, понищити гармонійність, даровану нам родом і природою, історією, Господом Богом чи ще не знаними вищими силами. Бережімо нашу душу!» [5; 220–221].

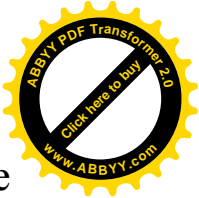
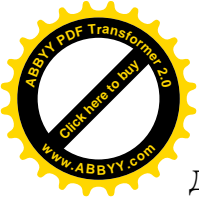
Література

1. Загребельний П. «Замкнене коло нашої історії – ось це я мав на увазі...». Розмову веде член Спілки письменників України В. Панченко // Дивослово, 1999. – № 2. – С. 42–44.
2. Загребельний П. Роксолана : У 2 кн. – Харків : «Фоліо», 2003. – Кн. 1. : Вознесіння. – 381 с.
3. Загребельний П. Спроба автокоментаря // Урок української. – 2001. – № 11–12. – С. 38–42.
4. Загребельний П. Твори : В 6 т. – К. : Дніпро, 1979. – Т. 2 : Диво. Роман. – 574 с.
5. Загребельний П. Український шлях // М. Слабошпицький. За гамбурзьким рахунком. Читацькі маргіналії та варіації на тему Павла Загребельного. – К. : Ярославів Вал, 2004. – С. 202–221.
6. Осадча І. Ім'я літературного героя як характеротворчий засіб (За творами Павла Загребельного про Київську Русь) // Дивослово. – 2000. – № 7. – С. 5–7.
7. Слабошпицький М. Історичний дивосвіт Павла Загребельного (Шкіц до портрета) // Дивослово. – 2000. – № 2. – С.57–59.

АПЕРЦЕПЦІЯ ХАРАКТЕРІВ І СЕМАНТИКА ВЛАСНИХ ІМЕН ТА ПРИЗВИЩ У ДИЛОГІЇ «Тисячолітній МИКОЛАЙ» П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

Минуло вже вісімнадцять років з того часу, коли було вперше опубліковано роман-дилогію П. Загребельного «Тисячолітній Миколай» (1991), однак читацький і літературознавчий інтерес до твору не згасає, бо на тлі сучасної історичної романістики він вигідно вирізняється глибиною філософізму, зображенням психологічно-рельєфних характерів, хитросплетінням історичної правди та художнього домислу, специфічністю конструювання хронотопу.

Переконливо художньо змодельовавши події тисячолітньої історії і відносно недалекого минулого (радянського тоталітарного режиму), спроектувавши їх у сьогодення та подавши власне розуміння минувшини, письменник-ерудит змушує читача задуматися над уроками історії, усвідомити себе

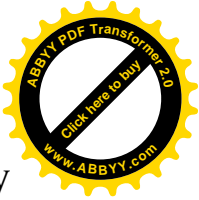
дітьми української землі, справжніми патріотами, які не цураються материнської мови, пишаються історією, культурою, прадавніми традиціями свого народу.

Дилогія П. Загребельного не була обділена увагою літературознавців. У статті Т. Хом'як та Н. Гринькіної «Історія як об'єкт художнього осмислення в романі П. Загребельного «Тисячолітній Миколай» наголошено на поліфонічності твору, оскільки у ньому йдеться не тільки про події тисячолітньої історії, а й про морально-етичні шукання особистості.

А. Шпиталь у статті «Тисячолітній Загребельний», зосередившись на художніх прийомах та засобах психологічного впливу, назвав дилогію кращим здобутком української історичної романістики останнього півстоліття. Своєрідне потрактування образів-символів прози письменника подають О. Галич та С. Нестерук [1; 130-135, 5; 62-65].

Однак проблема семантики власних імен і прізвищ, їх наповнюваності та ролі у поведінці героїв не стала предметом дослідження, тому і буде здійснено спробу усунути цю прогалину.

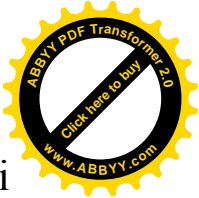
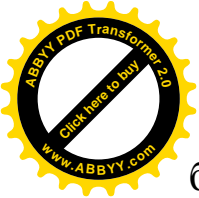
Головний персонаж дилогії Микола Сміян (Несміян за часів князювання Володимира; Микола Несміяновський за часів козакування) – постать не історична, а цілком зроджена авторською фантазією. Він – речник автора і водночас син народу України, який усвідомлює себе на крутозламах нашої історії. Характер головного героя – складний і суперечливий. Він, як і кожна людина, припускається помилок, страждає і любить, мучиться і пізнає хвилини найвищого блаженства, але з усіх екстремальних життєвих ситуацій намагається вийти достойно, не втративши людської гідності та честі. Водночас Микола Сміян ніби не реальний, бо «багатоликий і великий, смертний і безсмертний, присутній ось тут і в цей час і всюдисущий у всі часи на цілу тисячу років» [1; 23].

У першому розділі діалогії «Смерд» прозаїк дає своєму герою ймення – Сміянко, у якому знаходить вияв його природна кмітливість, розум, гумор і вміння висловлюватися іронічно-афористично. Наділяючи свого героя таким іменем, автор ніби стверджує думку, висловлену ним задовго до написання «Тисячолітнього Миколая»: «...в українському національному характері справжній інтелектуалізм завжди поєднувався з усміхом, з яким українець дивився на світ, зі здоровим скепсисом, з мудрим оптимізмом» [4; 345].

Із примусовим введенням християнства роздвоїлися не тільки людські імена (наприклад, язичник Сміянко став християнином Миколаєм), а й душі людей, які не могли і не хотіли забувати віру пращурів, але змушені були волею всесильних обставин прихилитися до нової віри. Так, на думку письменника, вибруньковувались у людському єстві лицемірність і двоєдушність: «Кожен мав дві маски – святкову і буденну – одну натягав у себе вдома, іншу виносив на вулицю, до церкви, до князя; мав «два лиця», «два одяги», «дві страви», «два настрої» (київський і царгородський). Молилися по-царгородськи, а плакали і плясали – по-київськи, вірили – по-царгородськи, а вже сумнівалися тільки по-київськи» [2; 441].

Не зазнали трагедії роздвоєння лише ті з русичів, котрі, збунтувавшись проти суворого аскетизму нової віри, намагалися щезнути у лісах та пустишах, щоб жити з молитвами пращурів, зі своїми язичеськими богами, дотримуватися споконвічних обрядів і традицій. Відрікшись від нового християнського світу, вони жили у злагоді і повній гармонії з природою, «ловили рибу, били звіра, дрібного й більшого, збирали ягоди й сухе гілля» [2; 62]. А ще – дотримувалися предківських свят – Калити, Корочуна, Купала, Щедрого вечора... Автор змальовує, як гнані новою вірою, княжою волею і силою, приречені на спаленнзну люди, «холодні й голодні, в плачах, скорботі й знеможі заривалися в

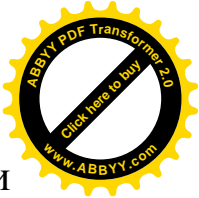
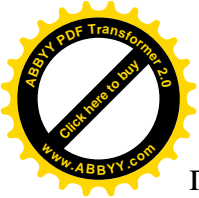

байдужу землю, щоб знайти бодай тимчасовий прихисток, самі вперто жили надіями, і ридаючи, все ж виспівували « [2; 73], бо рвалися ввись ніжні і тремтливі пісні, в яких виливалися і надія, і туга, і жадання любові...

Ромейська дружина князя Володимира – княгиня Анна – послала новохрещеного Сміянка-Миколая відшукати і повернути до нової віри його кохану Назимку, яка разом зі своїм родом безслідно зникла, не принизивши своєї душі, не віддавшись у рабство до чужого Бога. Миколай, «розполовинений» християнством і язичництвом, позбавляється внутрішньої рівноваги і спокою. Він безтямно любить ніжну красуню Назимку, яка не гнеться і не ламається у своїх переконаннях. Зрозпачений хлопець говорить коханій: «Душа моя й так буде з тобою повсюди і вічно. А тіло мені не належить. Воно – князеве» [2; 57]. Але дівчина не розуміє його, бо вважає, що душа і тіло – єдині. Людина теж ототожнюється у її розумінні з природою, зливається з нею. У час, коли після зимового сну оживала природа, коли «земля і пуца звільнялися від снігів, ріка і ручаї – від криги, молоді бруньки народжувалися на деревах, повітря шумувало, як молоде пиво» [2; 78], Назимка босоніж бігала по ще не відталій землі. Вона була схожа на красуню-мавку «в широкій білій сорочці, боса, з розпущеним волоссям, легка і летюча» [2; 79].

Назимка і Миколай у далекій пущі стають щасливими дітьми природи, їхня перша близькість – то апофеоз красі лісу і людських почуттів: «І звуки лісу, переспіви невидимих птахів, тонкі передзвони комах, шелест листя, потріскування зеленої глици під сонцем, печальне зітхання землі під могутнім корінням дубів, – все вливалось в душу повільною силою солодкого ждання перед ще повільнішою радістю, яка наближалася» [2; 80].

Походження свого ймення, такого ніжного і в той же час холодного (бо ж походить від кореня -зим-), юна язичниця

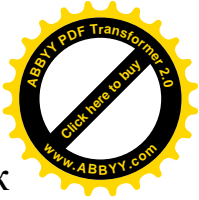
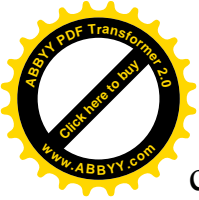

пояснює так: «Везли мене малою до Києва, а над полями вітер закручував срібні серпанки сніговиці, та такі ж холодні, чисті і гарні, що моя мати Горина вигукнула: «Оце ж – як моя донечка Назимка!» [2; 38]. Дівчина, породжена заметілями, завірюхами і хурделицями, схожа «на тонкі золотисті снігові «хвости», які несе над засніженим полем морозний вітер під зимовим сонцем». Вона «летить, погрожує, лякає, але й кличе» [2; 77]. Отже, з іменем автор пов'язує і лінію поведінки та характер непокороної героїні.

Усвідомлюючи, що заради християнства було нищено і плюндровано душу народну, прозаїк певною мірою ідеалізує поганство. І постає виболіле роками і тривалими письменницькими роздумами питання: чи дійсно прийняття християнства було позитивним фактом в історії Київської Русі? Звісно, з такою постановкою питання можна і не погодитися, однак авторські медитації, стосовно релігійно-психологічного і «поіменного» роздвоєння душ, все ж видаються цілком слухними.

Кожен із новохрещених отримував друге ім'я: князь Володимир став Василієм – від гр. *basileus*, що означає «цар»; Сміянко стає християнином Миколаєм – від гр. *nikē* – і *laos* – народ (буквально: переможець народів) [6; 68]. Його брата-антипода Несміяна було названо іменем Марко, що має подвійну, але все ж ретельно продуману і підібрану автором роману, етимологію, оскільки «походить від лат. *Marcus* – молоток або від *marceo* – бути в'ялим, млявим» [6; 66]. Марко справді був надзвичайно впертим у досягненні своєї мети пробитися «наверх», хоча й слабим та кволим фізично.

Різномасштабні події роману стягнуто в єдиний вузол міжчасся і об'єднано спільною морально-етичною проблематикою. У діалогії П. Загребельного «живуть» герої-брати, які рідні по крові, але мають протилежне, навіть вороже світорозуміння і

світосприйняття: Тисячолітній Миколай і його брат-прагматик Маркерій Федорович Сміян; Гаврило Панасович та Іван Панасович – завідувач кафедру марксизму-ленінізму, що зрікся рідного брата.

Мотив братів, часто двійнят, поширений у світовій міфології. Коренями він сягає Біблії, зокрема євангельського пророкування про Христа і Антихриста, Авеля і Каїна, про вічне добро і зло, що бумерангом повертається до його інспіратора. Т. Шевченко у «Великому льосі» в момент містеріальної кульмінації подав повідомлення української ворони про народження двох близнят Іванів:

Сю ніч будуть в Україні / Родиться близнята.

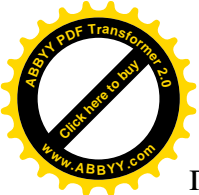
Один буде, як той Гонта, / Катів катувати!

Другий буде... оце вже наш, / Катам помагати [8; 132].

Новонароджені близнята – у майбутньому антагоністи, бо перший, найвірогідніше Мазепа, буде національним провідником українського народу, намагаючись здобути йому державність, а другий, можливо, Виговський, стане «катам помагати».

Автор у подібній філософсько-притчевій площині виводить образи Сміянів-братів у другій частині діалогії «Залізні зуби». Розмірковуючи над тим, чому вони такі різні і часто виступають як непримиренні вороги, Микола думає: «Ми з братом жили ніби з двох боків прямокутного трикутника. Я добувався до вершини по короткому прямовисному катету, тяжко, в муках, зривався, падав, знову вперто і відчасно дерся вгору, а Марко тим часом без ніяких зусиль, пританцьовуючи, з дрібушечками, як у гопаку, вискакував по некрутій похилості гіпотенузи і вже був нагорі» [3; 444].

Фізична сила і краса Миколиного тіла, пошматованого війною, контрастує з хирлявістю і кволістю Марка, «недогодованого за окупацію і голодні післявоєнні роки» [3; 174]. Повернувшись із фронту, Микола після довгої розлуки

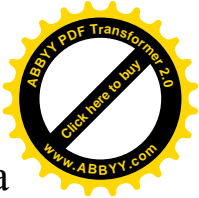
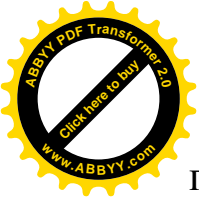

придивляється до брата: «Не вдався в Сміянів братик мій: дрібненький, з дрібненьким обличчям, тільки очі живуть, блискають, стріляють» [3; 10]. Ще будучи школярем, Марко, про якого старший брат говорить часто у середньому роді – «мале, уперте, затяте», – зіграв роль Леніна у п'єсі О. Корнійчука і вивчився «гарькати», тобто гаркавити, як вождь. Це часто повторюване Марком слово має не тільки прямий, а й переносний смисл: лукавити, пристосовуватись, лицемірити.

Старший брат розуміє, що хлопець потрапив під вплив авторитетного для нього російського словесника, але нічого вдіяти не може. Він усвідомлює, що доля меншого брата випурхує з його «долонь наполоханою пташкою, і не прикликати її назад, не зловити, не приголубити своїми за grubілими пальцями» [3; 181].

Дискусії, суперечки братів призводили до духовної віддаленості і ще більших непорозумінь. Врешті-решт Микола ставить сам собі питання: «Невже і мій брат – серед потвор?» [3; 414–415]. І зізнається, що людина, яка «почне гарькати», не перестане до самої смерті. І справді, до кінця свого життя молодший брат залишився кар'єристом і пристосованцем: то вчився «у Підгорного роздувати ніздрі, мов гієна», то «...у Шелеста матюкати підлеглих і пити молоко від персональної корови», то «...у Щербицького викурювати за день по дві пачки американських сигарет» [3; 447], хоча курити не любив і не пам'ятав, як звуться цигарки. Навіть на похороні Маркерія Федоровича були «не люди – ходячі страхоходи» і всі «під знаком трьох «і»: ікра, імпорт, інтриги» [3; 458].

Відповідно до власних уподобань кожен із братів обирає собі супутницю життя. Дружина Марка-Маркерія – Марія-Марсель вперто намагалася зробити кар'єру, «вибудовувала власну орбіту хай і не надто високу, але гордо незалежну» [2; 48]. Подвійність імен підкреслює двоєдушність,

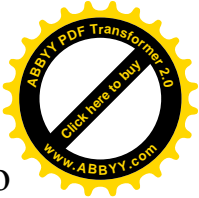
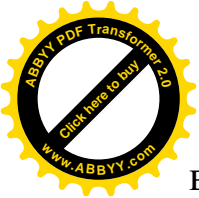

певно, тому Микола часто дорікав братові за «перелицьовування»: «Ну, що це, що це? – стогнав я. – Це ж плебейство – «прикрашати» себе навіть іменем, придбанім на барахолці марнослів'я». – «Плебеї не ті, кого називають, а хто називає», – спокійно пояснював брат. «Але ж ти не обурюєшся, не протестуєш, не забороняєш! Ні ти, ні Марія» [2; 8].

Микола іронічно думав про те, що подружнє життя брата «...не шлюбна постіль, а засідання бюро», яке «значилося суцільними «комаами»: рай-ком, міськ-ком, об-ком, ще вищий «ком» [2; 9]. Марсель називала себе «партійним керівником», хоча завжди перебувала «в невизначеності й необов'язковості», перекладаючи з місця на місце нікому не потрібні папери, збираючи якісь матеріали, ставлячи завдання, перевіряючи їх виконання... Вона завжди стежила за своєю зовнішністю, щотижня зранку просиджуючи в перукарні «для наведення блиску і польору» [2; 9].

Смерть чоловіка не збентежила її холодну і черству душу, не позбавила рівноваги. Вона була «тверда в своєму горі, рішуча і діловита», перебувала у такому «гордому вивищенні», що Микола, який хотів висловити їй співчуття, позадкував, відступив, злякався. Брат підкреслює, що таку лінію поведінки могла обрати лише жінка на ймення Марсель. «Марія з українських степів упала б мені на груди, зайшлася в риданнях, безпорадна і безборонна перед жахливою стихією смерті, але столична Марсель була холодна, як протокол, і діловита, мов комп'ютер» [2; 11].

Зовсім інших жінок, відвертих, емоційних, розумних, обирає Тисячолітній Миколай. За тисячолітнє життя їх у нього три: ніжно-лірична язичниця Назимка; Оксана, яка у війну, потрапивши до Німеччини, пройшла всі кола пекла, а потім зазнала зневаги і страждань, повернувшись в Україну; Ольга, яка після смерті Оксани зуміла повернути коханого до життя

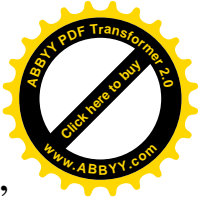
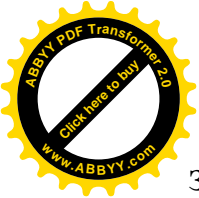

власною жагою і любов'ю. Якщо Назимка вражає твердістю духу, незрадливістю вірі предків, то Оксана – своєю тонкою психічною організацією, душевною вразливістю, вмінням передчувати лихо. Вона на рівні підсвідомості відчувала свою ранню смерть. Це відчуття «жило в ній і подавало далекий голос перестороги» [3; 429], молода жінка серцем розуміла, що, вистраждавши так багато у своєму житті, вона не зможе розродитися здоровим дітям.

Оксана завжди уміла відчути і побачити те, чого не відчували інші люди. Зазнайомившись, наприклад, із Сиротою, вона говорить чоловікові: «Якийсь він ніби з замазки зроблений, ... доторкнешся – так і вгрузнеш» [3; 98]. Недарма Микола зазначає, що душа її чула те, до чого він виявився безнадійно глухим.

По смерті коханої дружини Микола з гарячковістю і болем розмірковує над фатальністю її імені: «Загроза чаїлася вже в самому імені – Оксана. Жахливий стиск двох безнадійних літер «к» і «с», крізь який незмога прорватися на вільний простір, а в початковому «О» – облудна порожнеча, яка поглинула вже багатьох, як вогонь поглинає барвисті душі ніжних метеликів» [3; 430]. З таким трактуванням трагічності імені, звичайно, можна і не погоджуватися. Ім'я Оксана, як і інші ймення, має своє семантичне наповнення. Воно походить «від гр. Xenia – гостинність або xenios – чужий, чужоземний» [6; 148]. Із першим потрактуванням можна погодитися, згадавши незрівнянну майстерність Оксани-господині пекти пироги; і з другим, бо найчастіше вона залишалася чужоземкою не тільки в Німеччині, а і в Україні, де була чужою серед своїх.

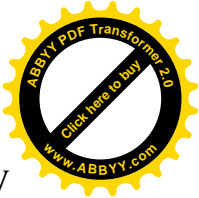
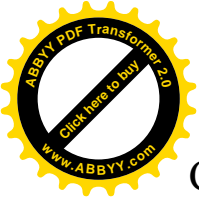
П. Загребельний прискіпливо обирає імена і прізвища представникам тоталітарної влади, які уособлювали великодержавну міць. Насамперед йдеться про кар'єриста-блязня Сироту, змальовуючи якого автор часто вживає особовий

займенник середнього роду – воно «непоказне й миршаве», постійно вдається до зменшувально-принизливої лексики: «дрібненький», «маленький», «студентик», який говорив з «бліденьким усміхом на сіренькому личику». На першому курсі «він вициганював собі в усіх викладачів трійки, на другому трійки ставили й без вициганювання, з пробачливим усміхом, з добрим зітханням: «Він же сирота» [3; 105], а до таких, як відомо, люди завжди ставилися зі співчуттям і жалем. Розгледіти сірість і нікчемність Сироти зумів тільки безапеляційний професор Черкас. Вельми цікаві і повчальні міркування, які стосуються не тільки Сироти, вкладає автор йому в уста: «Двієчники заперечують існуючий порядок речей, п'ятірочки створюють новий. А трієчники? Це невігласи, які породжують убозтво життя, а убозтво згодом породжує нових невігласів – так людство йде до своєї загибелі! Ви вічний трієчник, Сирота, трієчник за переконаннями, від народження, за походженням» [3; 105].

І така нікчема на останньому курсі, ставши комсоргом інституту, сидить у власному кабінеті, а вузівські викладачі шикуються у чергу, щоб він прийняв їх і дозволив поставити у заліковій книжці «п'ятірку». Бо такі, як він, можуть все. Це вони причепили «дивовижному чоловікові», науковцю Черкасу тавро «вейсманіста, морганіста, ідеаліста, метафізика, космополіта, імперіалістичного агента» [2; 94], виключили з інституту фронтовика-орденоносця, відмінника Миколу Сміяна... З допомогою підлості, брехні, підлабузництва такий «продукт епохи», «виплодок часу» Сирота стає керівником республіканського масштабу, за яким стоять «...великі НІБИ: ніби-прогрес, ніби-НТР, ніби-розквіт і ніби-майбуття» [2; 117].

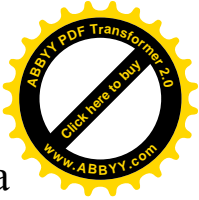
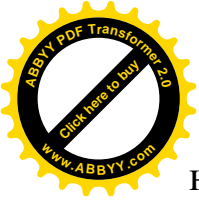
П.Загребельний з уципливою іронією, гострим дотепом та сарказмом створює образи героїв-прагматиків, вершителів людських доль, які готові на все, аби сягнути вершин кар'єри, навіть ціною зламаних людських доль, зречення від найрідніших.

Семантика імен та прізвищ стає важливим чинником у повноцінному сприйнятті їхніх характерів. Наприклад, заступник декана агрономічного факультету носить прізвище Охомуш. Микола розмірковує, що б воно могло означати? «Чи принесене колись на багатостраждальну нашу землю дикими ордами, а чи калікувато виплодилося в надрах прекрасної української мови, як кара за недбалість і нехтування нею та ще для того, щоб приліпитися до такої нікчемної істоти, як наш замдекана» [3; 116]. Інший приклад: секретар райкому має прізвище Стуконіг, що, очевидно, походить від злиття основ двох слів *стукати ногами*, тобто сердитись. Товариш Стуконіг мало говорив і ще менше думав, бо не мав на це ні часу, ні здатності, ні бажання: «...він і секретарем став тільки тому, що якесь всевидяще око зазирнуло йому в голову і впевнилося: голова ця думати неспроможна, а здатна тільки на те, щоб сприймати веління, вказівки і штурляння, а тоді передавати їх за призначенням» [3; 219].

Галерею великодержавних лакиз поповнює і автор статті «Вейсманістсько-морганістське кубло в серці українських степів», який прибрав собі псевдонім Гаврило Карташ. «Ім'я наше рідне Гаврило. Прізвище якесь турецьке» [2; 324], (як відомо, українці донедавна часто називали «турком» людину недалеко). Письменник вживає власні імена та прізвища, співвідносячи їх із семантикою загальних іменників, як-от: Коляда, Сирота, Щириця тощо.

Образи цих моральних почвар змальовані автором колоритно та емоційно. Так, у Щириці – «змійні очі», щелепи, «як круто загнуті полозки гринджолів, губи – під самий ніс», [2; 198]. Оксана, вперше побачивши Щирицю, була подивована і вражена його «фізіономією»: «...лискучий, мов наолієний, ніс з нюхливими ніздрями, задерте, як свинячий п'ятачок, підборіддя, кругленькі щічки, що вигідно вгніздювалися на круто загнутих, як полозки, щелепах» [2; 283]. «Гад», «курдупелик», «чума», –

називає його Микола. Така жорстока і лаконічна, але справедлива характеристика достойна поведінки персонажа.

Цілком відповідають характерам своїх носіїв прізвища з прозорою етимологією – Ляпка, Дурас; директора агростанції, людину «без хребта в душі» поймає Паталашка, що співзвучне з «бідолашка» і точно відбиває лінію його поведінки.

Не можна не погодитися зі слухним спостереженням С. Нестерук: «У плані семантики для П. Загребельного те чи інше ім'я не може бути заміненим: адже денотат перетворюється на символ і вживається з різкою точністю і обдуманістю» [5; 65].

Отже, підбираючи для своїх персонажів «промовисті» імена і прізвища, які б вирізнялися на тлі масових, автор роману-дилогії «Тисячолітній Миколай» індивідуалізує кожного з них, надаючи їм рельєфності і колоритності, особливого семантичного наповнення і виразного стилістичного забарвлення, що сприяють повноцінній аперцепції характерів.

Література

1. Галич О., Нестерук С. Символіка прози П. Загребельного 90-х років // Вітчизна. – 1999. – №5/6. – С. 130 - 135.
2. Загребельний П. Тисячолітній Миколай: Роман. – Т. 1. Полювання на хлястики. – Харків, 2003. – 399 с.
3. Загребельний П. Тисячолітній Миколай: Роман. – Т. 2. Залізні зуби. – Харків, 2003. – 469 с.
4. Загребельний П. Спроба автокоментаря // Загребельний П. Нотатки письменника про свою працю. – К., 1976. – С. 146-167.
5. Нестерук С. Образи-символи в творчості Павла Загребельного // Слово і час. – 1999. – №8. – С. 62 - 65.
6. Скрипник Л., Дзятківська Н. Власні імена людей. – К., 1986. – 308 с.
7. Слабошпицький М. Історичний дивосвіт П. Загребельний (Шкіц до портрета) // Дивослово. – 2000. – №2. – С. 57 - 59.
8. Шевченко Т. Кобзар. – К., 1999. – 343 с.
9. Шпиталь А. Тисячолітній Загребельний // Слово і час. – 1999. – №8. – С.60-61.

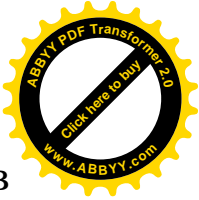
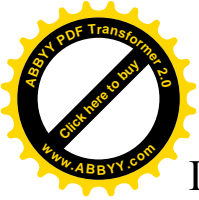

ГЕРОЇ-КНИЖНИКИ І ЇХ ТВОРЕЦЬ (ЗА РОМАНОМ-ДИЛОГІЄЮ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «Тисячолітній Миколай»)

«Україна не має досить української інтелігенції, для якої культура, а в першу чергу – книжка – була б органічною потребою душі, так, як хліб, як музика, як спілкування з близькими людьми», – пише Марта Тарнавська у статті «Де читач української книжки? Крик душі» [5, 1]. Усе ж хочеться не погодитися з цією сентенцією, бо справжній письменник завойовує і зачаровує свою читацьку аудиторію, його книг чекають із нетерпінням і читають «одним подихом», часом повертаючись до них і вдруге, і втретє... Безсумнівно, хотілося б, щоб таких письменників та їхніх розумних книг було більше, тоді й читачів, які поспішали б на приємну і багатообіцяючу зустріч із ними, побільшало.

До найбільш читабельних прозаїків в Україні належить П. Загребельний, а його романи, що змушують кожного задуматися над неминущими загальнолюдськими цінностями, над проблемами минулого, сьогодення і майбуття, не залежуються у книгарнях навіть у наш комп'ютеризований час. Не можна не погодитися зі слушним твердженням М. Слабошпицького про те, що в романах П. Загребельного – «неспокійна думка, розбурхане море фактів, гостра ностальгія за тим, що нам дано відчути, але неможливо з усіма тими нюансами й півтонами думки виразити... А ще в тих книжках – пристрасть, пристрасть, пристрасть, що палахкотить і клекоче вогненною субстанцією поміж ялових писань прозаїків його (та й чи тільки його) покоління» [4, 131].

Пригадується уже віддалена у часі зустріч із письменником у вщерть наповненій студентами актовій залі Сумського педагогічного інституту ім. А. С. Макаренка у 1980 році.

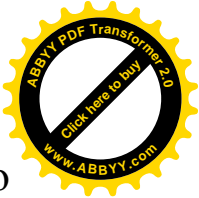
П. Загребельний очолював тоді Спілку письменників України, був лауреатом Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка і Державної премії СРСР. Та незабутня зустріч була присвячена презентації нового історико-психологічного роману «Роксолана», автор розповідав, що розпочав роботу над романом про непересічну особистість Б. Хмельницького («Я, Богдан»), перечитав не тільки документи, а й народні перекази, думи, бувальщини та книги чеською, польською, англійською мовами, які зумів відшукати. Усіх присутніх вразила тоді ерудиція письменника, його незвичайна здатність зберігати у пам'яті безліч цікавих фактів та подробиць і при потребі послуговуватися ними.

Один з останніх романів П. Загребельного «Тисячолітній Миколай» – у котрий уже раз! – переконливо засвідчив глибоку ерудицію автора-інтелектуала, його рідкісне вміння читати і полемічно трактувати зламні моменти в історії України, очищаючи їх від усталених і часто упереджених суджень та оцінок.

Диалогія П. Загребельного викликала значний літературознавчий інтерес: на поліфонічності твору, в якому йдеться і про події тисячолітньої минувшини, і про морально-етичні шукання людини, наголошували Т. Хом'як та Н. Гринькіна у статті «Історія як об'єкт художнього осмислення в романі Загребельного «Тисячолітній Миколай»; А. Шпиталь, назвавши твір кращим здобутком української історичної романістики останнього півстоліття, розглянув художні прийоми та засоби психологічного впливу; образи-символи, що конденсують настрій і думку, стали предметом дослідження О. Галича та С. Нестерук у статті «Символіка прози П. Загребельного». Однак нас зацікавили дещо інші питання:

– яким чином Загребельний-книжник, талановитий читач-ерудит допоміг Загребельному-письменникові у написанні діалогії, що пронизала нашу історію вглиб на тисячу років?

– яку роль в еволюції героїв роману і житті їх творця відіграли книги?

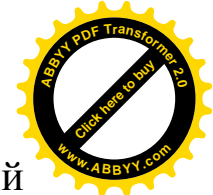
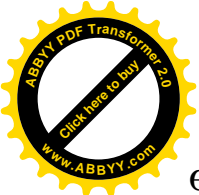

З'ясування поставлених питань і є метою нашого дослідження.

Стрижнем діалогії, що стягує вузли міжчасся в єдине ціле, виступає головний герой Микола Сміян (Сміянко у період язичництва; Несміян за часів князювання Володимира; Микола Несміяновський за часів козакування) – постать не історична, а витворена авторською уявою. Він ніби і нереальний, бо живе і вмирає впродовж тисячі літ, і водночас цілком реальний, бо помиляється, любить і ненавидить, радіє і страждає. У поглядах та шуканнях головного персонажа сконденсовані світоглядні позиції самого письменника, який осмислює історію власного народу. У цьому – і першому, і другому – допомагають не тільки люди, а й мудрі порадики – книги.

Ієромонах Братського монастиря, даскал Києво-Могилянської колегії Микола Несміяновський (а передусім, звісно, автор) добре розумів, що за князювання Володимира і Ярослава Київ уславився «високою вченістю, мужами просвіщенними» [1, 97]. За часів Б.Хмельницького Київ хотів «освятити й засліпити темнощі московські київським світлом ученості й просвіщенності, мовляв, ваша сила, а наш розум, ваша армата, а наш атрамент, ваш меч, а наше писало» [1, 98]. Кращі уми, високоосвічені київські мужі – священники, монахи, перекладачі – примусово відправлялися в Росію, а «київська книга завойовувала Москву без гарматної стрілянини, тихо мирно, але всевладно» [1, 103].

Україна, яка вела визвольну війну з польською шляхтою, возносила свій гордий і незалежний дух у навчанні та книгах, намагаючись «просвітити і, може, впокорити своєю мудрістю саму Москву, молодого її царя і новопоставленого патріарха» [1, 106], однак, на жаль, відкритість і щирість Києва вкотре розбилася об московські «двоєдушність і віроломство»: «ушніпливі московські дяки вгризалися в кожне слово тих книг з

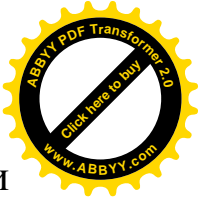

єдиним наміром: чи немає в них «укоризнених» його царській величності статей або слів, щоб одразу зробити вимову тому уряду, в землі якого книга напечатана» [1, 109]. Переписувачам і перекладачам «дякували» засланням до віддалених монастирів.

Автор, проектуючи події минулого у пізніші часи радянського тоталітарного режиму, резонно стверджує: «Почавши палити книги, палитимуть і людей з непокореним духом і незалежним розумом» [1, 109].

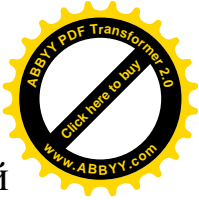
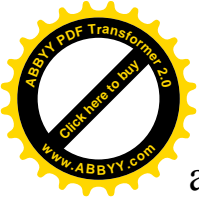
Образ автора-оповідача часто (не завжди!) ідентифікується з головним персонажем діалогії, який виступає речником авторської позиції. Спершу Миколай уважав виправлення богослужбних книг справою честі, радів, коли давав «іржавим, затканим павутиною, поточеним шашелем» книгам нове життя. Повільно приходить до нього прозріння. «Молодий і дурний, хоч і перевчений» київський даскал поступово починає розуміти, що водночас із правкою відбувається і підміна внутрішньої суті, що спочатку виправляють книги, «тоді людей, тоді цілі епохи, все життя, і вже незмога зупинитися» [1, 129]. Автор застерігає усіх нині сущих і їх нащадків берегти книги такими, «як вони народилися! Бо книги – як люди. В них свій біль, своє горе, своя погроза і любов своя. Коли піднімають руку на книги, гине милосердя, і тільки нечутні ридання в просторах» [1, 130].

Книги і навіть слова у П. Загребельного живі, персоніфіковані. Вони, як і люди, бувають різними: «Болісні слова були в давніх книгах, а в нових – сухі, як потерть» [1, 129]. Найстрашнішим гріхом він вважає вбивство слова, оскільки воно зовсім беззахисне: «Вбивати слова – гріх і злочин ще більший, ніж убивати людей. З чим же прийдемо до нащадків? Безсловесні, дурні, затуркані. Тіло знищать, але дух воспарить, він бо наповнює світ, він вічний, а з ним вічні й ми. Слово ж – це дух, а дух – це слово» [1, 129].

Побутує думка, що книги схожі на автора. Романи П. Загребельного дійсно схожі на нього, письменника-інтелектуала, наділеного титанічною працездатністю і незвичайною допитливістю. Книгу-новинку завжди розшукував у перекладі англійською, якоюсь із слов'янських чи інших знаних ним мов, щоб скласти про неї власну, часто «єретичну» думку. В одному зі своїх інтерв'ю прозаїк підкреслював, що кожна людина повинна мати жадобу знати все найвидатніше зі світової літератури. Недарма М. Слабошпицький підкреслював, що П. Загребельний прийшов у літературу, аби проілюструвати приклад, як корисно письменникові бути допитливим і очитаним, аби своїм прикладом блискуче потвердити Ренарову сентенцію: «Література – труд волів». І сам П. Загребельний у «Спробі автокоментаря» зазначав, що письменник повинен багато писати, а ще більше – читати. Цієї вимоги, що стала його життєвим кредо, письменник дотримувався повсякчас.

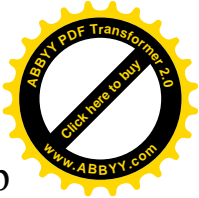
Талановитий читач П. Загребельний завжди допомагав письменнику П. Загребельному. Авторська ерудиція стала у нагоді йому при створенні образу доктора сільськогосподарських наук, справжнього вченого Черкаса, який не терпить стандарту й одноманітності. Ефектом авторської присутності позначені інформаційні відступи, історичні екскурси, часом задовгі промови, вкладені в уста професора Черкаса. Відомо, що людина живе словами, які промовисто свідчать і про її походження, і про час та землю, де вона зростала, про її культуру та професію, навіть про душевний стан у хвилини переживань та роздумів. Мислення і мовлення Черкаса колоритне, часто афористичне, насичене науковою лексикою. Своє знайомство зі студентами він розпочинав улюбленою фразою, якою визначав єдність двох стихій – творення і руйнації: «Сарданапал і Валтасар». Знаючи, що не всі зрозуміли суть сказаного, він пояснював: «Перший з них –

ассірійський цар, який до купи зібрав всі землі і забезпечив їхній розквіт, а другий, сидячи в казковому Вавілоні, все проциндрив і довів до згуби землю, державу, народ» [2, 50]. А як лаконічно, влучно, в образній формі подає він своє розуміння унікальної долі українського народу, що нагадує йому «бджолу, в якій постійно забирають назбираний нею мед. Але в нас пограбували не сезонні взятки, а цілі століття одразу! Тисячолітня бджола і вічний грабунок» [2, 211]. Роздуми, монологи, афоризми професора Черкаса демонструють велич і красу людського розуму, силу українського слова, незнищенне прагнення до істини. Наприклад, розмірковуючи про долю селянства у перші пореволюційні роки, вчений лаконічно зазначає: «Взявши душу, придуть і за тілом» [2, 78]; «Інквізиторський соціалізм тримається на принципах дикої орди: страх і брехня» [2, 334] або «...боротьби ідей немає, є тільки боротьба людей. А в ній найчастіше перемагають нікчеми» [2, 209].

Професор Черкас – один із найскладніших образів діалогії, що репрезентує в українській романістиці тип інтелігента-філософа, героя-інтелектуала. Він зумів безпомилково розгледіти сірість і підлість кар'єриста Сироти, кинувши йому у вічі справедливі, але терпкі слова, що, певно, зацікавлять і нинішніх студентів: «Двієчники заперечують існуючий порядок речей, п'ятірочники створюють новий. А трієчники? Це невігласи, які породжують убозтво життя, а убозтво згодом породжує нових невігласів – так людство йде до своєї загибелі! Ви вічний трієчник, Сирота, трієчник за переконаннями, від народження, за походженням» [2, 105].

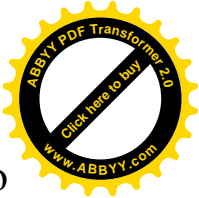
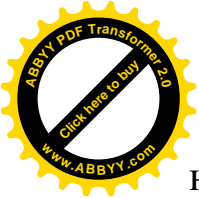
Безпартійний Черкас, розмірковуючи над тим, чому Сталін став великим, справедливо зазначає: «Бо захопив усю владу, знищив суперників, усунув противників і конкурентів. Хто захоплює владу? Тільки той, хто ставить її понад усе» [2, 74]. Без сумніву, ці думки співпадають із позицією автора «Тисячолітнього Миколая».

Побачивши у Сміянові свого наступника, професор допомагає йому влаштуватися на роботу, закінчити інститут, захистити кандидатську і докторську дисертації. Сміяну заповідає він свою найбільшу цінність – бібліотеку, бо знає, що Микола оцінить цей дар по-справжньому, адже книги для нього – живі: «Книжки мудро мовчали, загадково мружилися, іноді вчувалися тихі шепоти, болісні зітхання, гіркі скарги, були там розважливі настанови, полум'яні заклики, плачі й регіт, повчання й хвастощі» [2, 82].

Черкас розповів Миколі про ботаніка зі світовим ім'ям Миколу Івановича Вавілова, арештованого у день, якого він чекав усе своє життя (знайшов на Буковині кущик дикої скіфської пшениці), і замученого голодом у Саратовській тюрмі. Професор уперше назвав допитливому студенту імена «випадково уцілілих інтелігентів... Ключова, Кличкова, Ганіна» [2, 76], процитував рядки з вірша «Деспотам» Т.Осьмачки, а згодом висловив кілька слушних зауваг (актуальних і сьогодні!) укладачам шкільних програм з української літератури. Він порадив юнакові ознайомитися із творами Г. Косинки, В. Підмогильного... У його бібліотеці Микола почувався, «як у райському саду, де було повно заборонених плодів, споживати які тут не заборонялося» [2, 82]. Глибоко вразили душу юнака правдиві слова наставника: «Осьмачку довели до божевілля, прозаїка Косинку, новели якого не можна було читати без здригання, розстріляли, активісти бігали по хатах і зривали з стін ікони і портрети Шевченка...» [2, 76]. Врешті-решт Сміян не може не погодитися зі страшними, але справедливими у своїй суті словами професора: «Весь розум, цвіт народу або розстріляні, або в концтаборах, або вигнані за кордон» [2, 275].

Згодом Микола навчиться у свого старшого друга лаконічно і точно висловлювати свої думки. Над афоризмами, вкладеними в уста Сміяна, можна довго розмірковувати. Вдумаймося,

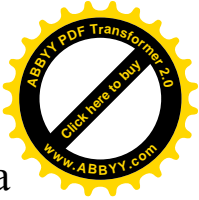
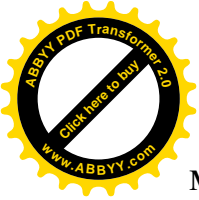
наприклад: «Краще бути голодним горобцем під холодною стріхою, ніж райською пташкою в золотій клітці» [1,81]; «Темні пастирі – темна й паства» [1, 117]; «Любов – це сила і краса життя, запорука його вічного тривання» [1, 209]; «Людина народжується для любові, а жити вимушена серед ненависті, жорстокості й крові» [1, 218]; «Не буде баба дівкою, а озимка яриною» [1, 304]; «Душу в золото не сховаєш» [2, 48]; «Душу, як руки, не відмиєш» [2, 219].

Афоризми героїв «Тисячолітнього Миколая» – це результат авторського життєпізнання. Вони тяжіють до словесно-змістової концентрованості, завжди доречні, засновані на логічному умовиводі. Афоризми Загребельного-мислителя соціально і політично актуальні: «Вершина безглуздя: перший третій заступник» [2, 435]; «А життя – це ждання» [2, 321]; «Камінь кинуто, і він повинен впасти» [2,113]; «Найдоблесніші не завжди найщасливіші» [1, 271]; «Життя принижує нас, на жаль, частіше, ніж возносить» [2,48]; «Голий народ з голою вірою в голі роки» [2, 277]; «Зло в світі незнищимо, так само, як матерія» [2,313] та багато інших.

Дилогія «Тисячолітній Миколай» – значною мірою автобіографічна. Сам письменник пройшов вогненними колами Другої світової війни, тому так життєво достовірно зумів змалювати Сміяна-фронтовика і його поступове прозріння. Часто спливали у пам'яті юнака улюблені рядки з вірша А. Малишка, що зроджували надію і плекали любов у мільйонах сердець у час розлуки й смерті:

Ти ізнов мені снишся на стежці гіркої розпуки
Синім лугом, ромашкою, птицею з канівських круч,
Так візьми ж мою кров і візьми моє серце у руки,
Тільки снами не муч і невипитим горем не муч [1, 381].

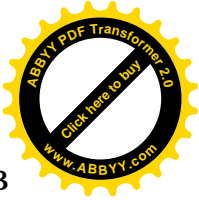
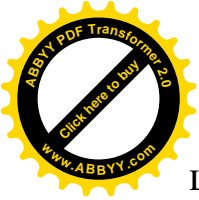
З ущипливою іронією моделює автор дилогії цілком імовірну, життєво правдиву ситуацію, коли професора Черкаса було оголошено «вейсманістом, морганістом, ідеалістом,

метафізиком, космополітом, імперіалістичним агентом» [2, 94], а його однодумця-студента, колишнього секретаря факультетського партбюро вигнано з інституту. «Розвінчуючи» Сміяна, нікчема, кар'єрист і підлабузник Сирота звинуватив його у багатьох «гріхах», зокрема наголосив на тому, що він читає і цитує «націоналістичні твори Рильського, Яновського, Сенченка, а також Малишка» [2, 111]. Спрощено і цинічно, заідеологізовано «аналізує» Сирота вище цитовану строфу поезії А.Малишка: «Синій луг і жовта ромашка – це ж жовто-блакитні кольори українського буржуазного націоналізму! І саме до цієї петлюрівської України звертається поет: «Так візьми ж мою кров і візьми моє серце...» Питається: а де ж Радянська Україна і чому не червонозоряній Москві хоче поет віддати свою кров і своє серце, а запеклим ворогам соціалістичного ладу...» [2, 111].

П. Загребельний – свідок розправ над письменниками у 1947 р., устами Тисячолітнього Миколая він засуджує і тих, хто «громив за так званий націоналізм Рильського і Яновського», Тичину, Панча, Малишка, Сенченка і тих, хто не став на захист. Згодом «б'ють Сосюру, донищують українське слово, душу українську – і знов усе мовчить» [2,308]. На жаль, уроки історії часто не беруться до уваги, а «поетів ніхто не береже, вони змушені робити це самі» [2,307]. Інколи не завжди достойно. Роздумуючи над «корозією таланту» П.Тичини, автор іронічно переінакшує його рядки: «Всіх людей до д'ної ями, злидарів за злидарями будем, будем бить» або «О, кривавий час, о, потворний час!» [2, 307]. І коротка констанція: «Колись чорніло тіло, тепер чорніє душа» [2, 308].

Керівники-партійці, прикриваючись лозунгами про добробут народу, нічого не знали, а часто й не хотіли знати про його справжню культуру та історію. Сперечаючись зі своїм братом-прагматиком Марком про «непогрішиме керівництво», Миколай доводить, що турбота про народ є суцільною облудою, і

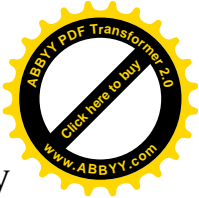
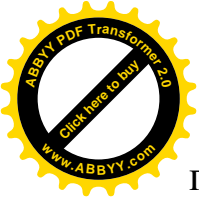

цитує йому слова Г. Сковороди про те, що головне для чинів «угли панські терти, брехать при аршині, плести панегірик со лжей» [2, 44]. Він також наводить повчальну сентенцію Паскаля про те, що людина не ангел і не тварина, а нещастя її у тому, що чим більше вона намагається уподібнитися ангелу, тим більше перетворюється на тварину.

І героям-книжникам, і їх творцеві болить довгий час плюндрована і замовчувана історія України, яку «розсмикали, перепаскудили, затоптали в бруд і ницість царі, псарі, писарі...» [1, 83]. Здається, до кожного з українців, поставлено питання: «Хто в нас знає імена Грушевського, Яворницького, Аркаса, Дорошенка, Крип'якевича?» [2, 93]. Знають, але небагато, певно, тому автор і вдається до розлогих історико-біографічних довідок, наприклад, про Михайла Грушевського, українського академіка-історика, першого президента Української Народної Республіки, згодом проголошеного буржуазним націоналістом і реабілітованого не так давно.

Історія оживає у книгах, яким судилося вцілити. Не зникли у мороці століть літописи, «Слово о полку Ігоревім», що збереглося в одному-єдиному списку, дійшло до нас у кількох списках «Повчання Володимира Мономаха»... Як гіркий докір і пророча пересторога звучать слова про те, що книги не повинні вмирати: «Мали б це собі зятимити всі оті наші недолугі керівнички, що й досі знай забороняють книжки, кидають їхніх авторів до таборів, оголошують божевільними» [1, 94].

Автор діалогії був свідком того, як намагалися люди у часи лихоліття та гоніння на українське слово вберегти книги «і від Сталіна, і від Гітлера». Як найбільшу святиню, беріг книги професор Черкас, а допомагали йому прості люди, з незграбними, привченими до тяжкої роботи на землі руками», але з високими душами, що «линули до неба і вище неба», кожен із них «пам'ятав про своє походження, про своїх славних предків,

про славних лицарів незрадливих і знав, що в найтяжчому приниженні він все ж зостанеться тим, ким заповідано йому історією, – нащадком великих прадідів, козаком...» [1, 94].

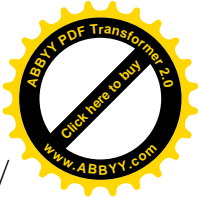
Повинні пам'ятати про це й ми, тому наприкінці діалогії «Тисячолітній Миколай» П.Загребельний застерігає нас від історичного безпам'ятства та «мовного отупіння» гіркими, і віриться, що все ж не зовсім справедливими словами П. Куліша: «Народе без пуття, без честі і поваги...».

У романі П. Загребельного «Тисячолітній Миколай» зустрічаються століття, а вдячні читачі завдяки письменнику-ерудиту збагачуються новими знаннями, осмислюють себе спадкоємцями минулого й учасниками сьогоденного України, адже «історією, – як писав у передмові до «Роксолани» автор, – треба не тільки втішатися, у неї треба ще й учитися». Ці слова стосуються і книг, якими так захоплюється автор «Тисячолітнього Миколая» і його герої-книжники.

То ж прислухаймося до голосу літописця, що долинає до нас із сивої далечі століть: «Книги – мов ріки, які напоюють собою увесь світ; це джерело мудрості, в книгах – бездонна глибина; ми ними втішаємося в печалі, вони – узда для тіла і душі. В книгах – світило мудрості... І якщо старанно пошукати в книгах мудрості, то знайдеш велику втіху і користь для своєї душі. Бо той, хто часто читає книги, той веде бесіду з Богом і наймудрішими мужами» [3, 105].

Література

1. Загребельний П. Тисячолітній Миколай. Роман. – Т. 1: Полювання на хлястики. – Харків: Фоліо, 2003. – 399 с.
2. Загребельний П. Тисячолітній Миколай. Роман. – Т. 2: Залізні зуби. – Харків: Фоліо, 2003 – 469 с.
3. Повість минулих літ. Літопис. – К : Веселка, 1989. – 222 с.
4. Слабошпицький М. Він – Загребельний, бо він – Загребельний // Київ. – 1999. – № 7-8. – С. 130-132.

5. Гарнавська М. Де читач української книжки. Крик душі // Літературна Україна. – 2004. – № 16. – С. 1.
6. Шпиталь А. Тисячолітній Загребельний // Слово і час. – 1999. – №8. – С.60-61.

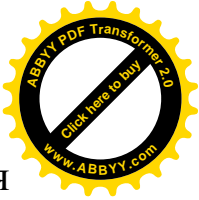
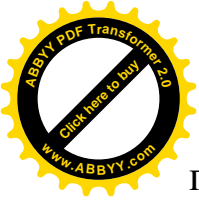
НА ПЕРЕХРЕСТІ ЧАСОПРОСТОРОВИХ ЛОКУСІВ ІСТОРИЧНИХ РОМАНІВ «ДИВО» І «ТИСЯЧОЛІТНІЙ МИКОЛАЙ» П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

Упродовж останньої чверті ХХ століття в українській історичній романістиці особливу продуктивність виявив художній прийом «схрещення часів», про що засвідчують романи «Прийдімо, вклонімося», «Морок» Ю. Мушкетика, «Каміння, що росте крізь нас» Т. Зарівної, «Єрусалим на горах» Р. Федоріва, «Злет та заземлення Григорія Полетики» Ю. Хорунжого та інші. У романах «зв'язку часів», де історія фокусується в долі особистості (спороди чи літописної пам'ятки) важливим жанротворчим чинником постає «оживлений» часопростір, із допомогою якого об'єктивується світобачення і світорозуміння митця, викристалізовується історіософська концепція народного буття.

Відчутний – каталізуючий – вплив на розвиток і становлення жанрової модифікації роману «зв'язку часу» справили твори П. Загребельного «Диво» і «Тисячолітній Миколай», що привертали увагу багатьох літературознавців – Ю. Бондаренка, О. Проценко, М. Слабошпицького, Т. Хом'як, Т. Чумак, С. Шаховського, А. Шпиталю та інших.

Мета цієї статті – у системі умовних координат змоделювати схеми часопростору і з'ясувати специфіку його конструювання в романах «Диво» і «Тисячолітній Миколай».

Організація часопростору в першому історичному романі П. Загребельного «Диво» (1968) була добре виважена й продумана автором, який витворив власну, «розщеплену» у часі і

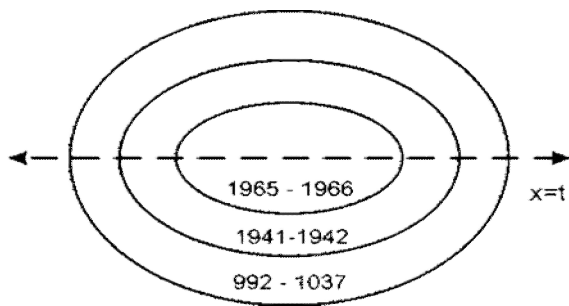
просторі композиційну модель, крізь призму якої і проектуються художньо відтворювані події. Подібні спроби «схрещення» часів до цього були в українській літературі, зокрема в «Дикому меді» Л. Первомайського. Однак у «Диві» П. Загребельний майстерно поєднав воєдино різновіддалені часи: Київську Русь, період Другої світової війни і відносну сучасність.

Об'єднуючим центром трьох часових площин став Софіївський собор – символ незламності духу народу, величі слов'янської культури. В історіософській концепції автора, головною ідеєю якої було показати нерозривність минулого, сучасного і майбутнього, Софія Київська, зведена в бароковому стилі митцем-язичником Сивооком і державною волею князя Ярослава Мудрого, єднає і древніх русичів, і тих, хто захищав рідну землю від фашистської навали, і українців сучасності. На цьому наголошував і сам П. Загребельний: «Усе оберталось навколо собору. Якщо він стоїть тисячу років – так само наша історія крутиться навколо минулих подій, як довкола собору... замкнене коло нашої історії – ось це я мав на увазі» [1, 42].

На час написання роману зіставлення трьох часових площин видавалося «трохи парадоксальним, несподіваним, зухвалим» [цит. за: 5, 175], тому автор цілком свідомо йшов на ризик бути зрозумілим і прийнятим далеко не всіма. «Ясна річ, – писав він у «Спробі автокоментаря», – простіше було б написати відшліфовано-узвичаєний історичний роман, не відступаючи від канонів, які вже склалися в нас у цьому жанрі, вибудувати таку-сяку кількопланову споруду з ритмічними й урівноваженими відповідно розділами про князів, смердів, воїнів, іноземців, додавши потрібну дозу кохання і наділивши всіх державних мужів державними роздумами...» [цит. за: 5, 173]. Але П. Загребельний ніколи не торував «простого» шляху, він завжди експериментував, був непередбачуваним у кожному зі своїх творів.

Роман «Диво» складають 22 розділи: з них 12 – відведено періоду Київської Русі; у 4 – йдеться про часовий локус Другої світової війни; події сучасності художньо змодельовано у 6 розділах. Відомо, що активnodіючий чинник – час – «веде» за собою зміну просторову. Події першого з означених часових відтинків відбуваються спочатку в пущі, де у лютий мороз пролунав крик новонародженого Сивоока, потім топонімічний вимір ширшає – Київ, язичницька Радогость, Новгород, Болгарське царство, острів Пелагос, Константинополь... Але топонімічною «константою» виступає все ж центр Давньої Русі – Київ, де розгортаються події п'яти з дванадцяти розділів. Герої другого часового відрізка (1941–1942) – Гордій і його син Борис Отави – теж «локалізуються» в Києві; третя часова площина (1965–1966) знову пов'язується з Києвом, а також – Надмор'ям, де знайомляться і відпочивають Борис і Тая, та Західною Німеччиною, де професор, доктор історичних наук Отава-молодший відстоює історичну справедливість у науковій полеміці з Оссендорфом.

Спробуємо візуально відтворити авторську часопросторову модель «Дива».

Сх. 1 – «часова»

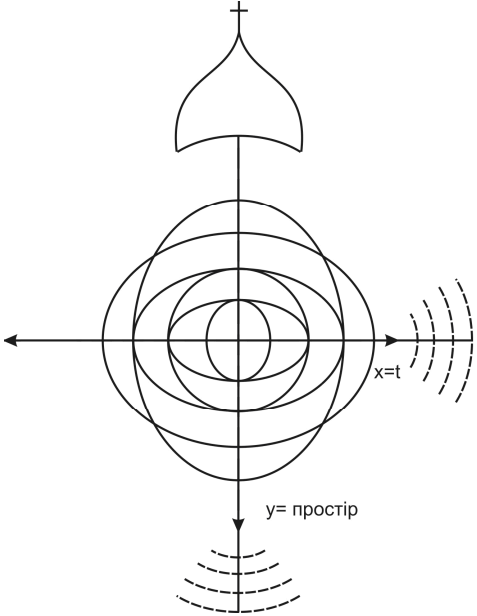

Сх. 2 – «просторова»

У системі координат горизонтальна вісь x позначатиме t , а часові локуси зобразимо у вигляді трьох концентричних еліпсів. Оскільки 2/3 площі роману відведено художньому моделюванню часів Київської Русі, то найбільший з еліпсів і позначає цей

період; середній – це роки Другої світової війни ; найменший – відносно сучасний хронологічний відрізок. Вертикальна вісь у позначатиме художній простір (топос) роману «Диво», що відповідає певному часовому відтинку.

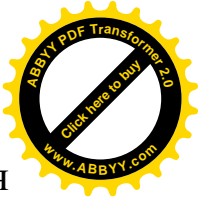
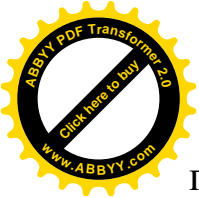
Сумістивши «хронос» і «топос» у системі умовних координат, отримаємо таку схему:

Сх. 3. «Буття крізь призму часопростору в романі «Диво» П. Загребельного»

Вершина вертикальної вісі, що пронизує «густозаселений» часопростір роману, це не тільки Софія Київська, а й дорога в часі для кожного з нас – «собор власної душі» (згадаймо Гончареве: «Бережіть собори ваших душ!»). З цими словами перегукуються рядки з «Дива»: «А грішні всі ми суть. Кожен народжується з бісами і живе з ними, а до Бога йде все життя. Але ж чи дійде?» Та хочеться вірити, що віродимо традицію, за якою дороги кожного з нас вестимуть у храм... Інакше, навіщо дорога?

Ця схема не претендує на досконалість і вичерпність, але вона, як і «барокова» архітектура Софії, тяжіє до метафоричності, емблематичності, вигадливої форми... Композиція роману нагадує архітектуру собору Софії Київської незвичайністю

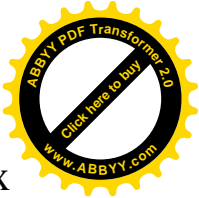

переходів, добудов, але в подібній «архітектурі» приховуються доцільність і гармонія, в ній вичаровується краса «Дива».

У «Спробі автокоментаря» (1975) П. Загребельний розмірковував над тим, що роман «Диво» можна було будувати «не трьома концентричними колами, як маємо, а сімома, тоді була б більша гармонійність, не відчувалися б оті занадто великі відтинки часу між роками, скажімо, тисячним і тисяча дев'ятсот сорок першим, але водночас то вже був би інший роман, будова, може, наближена до досконалої, а може, й навпаки...» [цит. за: 5, 175]. Впертий і затятий у творчій роботі, він завжди намагався здійснити задумане. Приміром, працюючи над романом «День для прийдешнього», прозаїк хотів уклінути кілька розділів про Київ найдавніший, але цей задум розширював книжку до небажаної «безмежності й неокресленості», однак прагнення розповісти про сиву давнину не зникало: читалися наукові праці, передплачувалися видання, поповнювалася раритетами авторова книгозбірня... Так вибудовувався-оживав первинний авторський намір. Так створювався «тринавовий» часопростір «Дива»...

«Раз задумане вже не лишає тебе в спокої» [цит. за: 5, 170], – говорив про себе письменник-працелюб. «Роби задумане!» – рефреном відлунювало в устах його героя Ярослава Мудрого. «Ніхто за тебе не дозбирає і не докінчить, не довершить» [2, 538], – висловлює авторську медитацію герой «Дива» Борис Отава.

Свій художній задум про роман, побудований «сімома» часовими концентричними колами, П. Загребельний здійснив майже через двадцять літ у діалогії історіософської сутності «Тисячолітній Миколай». Часова амплітуда роману – десять століть – від часів князювання Володимира до перебудови 90-х років ХХ століття. Речником авторської художньо-історичної концепції стає вигаданий герой, який живе – вмирає – воскресає протягом тисячі років.

Тисячолітній Миколай стає свідком і учасником багатьох історичних подій. На нашу думку, автор умовно виокремлює сім основних «зламних моментів» в історії Русі -України, які можна означити хронологічно:

1) \approx 988 рік – коли силою меча і вогню запроваджував Володимир християнство (тоді язичник Сміянко стає християнином Миколаєм і разом з княжевими посланцями привозить із Візантії наречену Володимира – ромейську царівну Анну – та нову віру);

2) потім триокаянний Микола Несміяновський (XVII ст.) – ієромонах Братського монастиря і даскал Києво-Могилянської академії – споглядає епоху гетьманування Богдана Хмельницького, приїздить до Москви, де в Чудовому монастирі спочатку з радістю із вознесінням духу береться до виправлення богослужебних книг, а згодом з розчаруванням усвідомлює: «Вбивство слова – гріх і злочин ще більший, ніж убивати людей. З чим же прийдемо до нащадків?» [3, 129];

3) автор маркує часовий локус важливими історичними подіями, зокрема, йдеться про Переяславську раду (1654), завдяки якій Україна «ще віки цілі спливатиме ріками і морями крові, гомонітиме козацькими незгодами, реготатиме гайдамацькими пожежами, тихо плакатиме попідтинню вдовицькими й сирітськими слізьми» [3, 129];

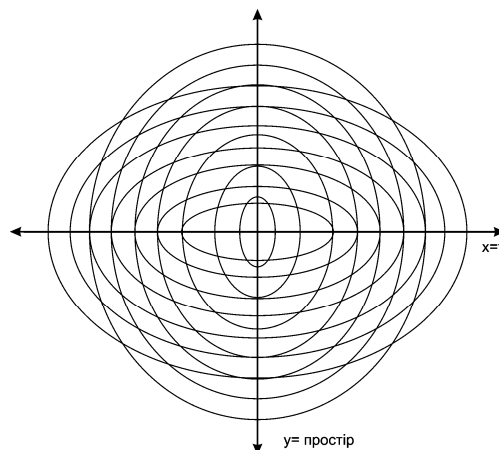
4) у XX столітті Микола Сміян ще підлітком переживає геноцид 1932–1933 років;

5) згодом молодим лейтенантом проходить пекельні кола Другої світової війни. Діалогія «Тисячолітній Миколай» – значною мірою автобіографічна, тому так життєво достовірно зумів змалювати автор поступове прозріння Сміяна, який виконував місію репатріації радянських людей у Західній Німеччині;

6) Микола – свідок голодомору 1947 р. і репресій проти української інтелігенції, зокрема письменників;

7) у період перебудови головний герой діалогії Сміян стає вченим-агрономом.

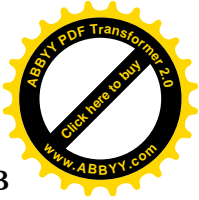
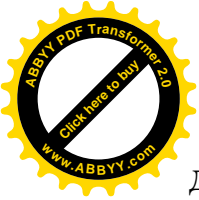
Композиція «Тисячолітнього Миколая» «розщеплена» не лише у хронологічному, а й у просторовому вимірі, що найчастіше маркований ойконімами (Київ, Царгород, Новгород, Корсунь, Конотоп, Путивль, Зашматківка, Чигирин, Москва, Кельн) і гідронімами (Дніпро, Стугна тощо). Однак часопросторова «розщепленість» роману вельми умовна, оскільки після синтезу утворює цілісну систему – специфічний винахід у формозмісті. Часопросторові локуси, подані у вигляді концентричних еліпсів в умовній системі координат, викристалізують майже фантастичну композиційну конструкцію діалогії.

Сх. 4. «На перехресті часопросторових координат діалогії «Тисячолітній Миколай» П. Загребельного»

Для головного героя діалогії – Тисячолітнього Миколая, – образ якого усимволізовується до мегаобразу стражденного, але невмирущого українського народу, час – це безперервний рух, що існує в просторі, як історія, вічність, як «спогади про спогади спогадів, які в свою чергу теж були спогадами і так до безмежних глибин, до коренів і пракоренів, до первнів і джерел...» [3, 24].

Отже, у романах П. Загребельного «Диво» і «Тисячолітній Миколай» конкретизація часу і простору за допомогою

датування, циклічності пір року, просторових маркерів увиразнює не тільки певний історичний період, а й історіософську концепцію автора, ідея якої полягає у нерозривності минулого – сучасного – прийдешнього.

Література

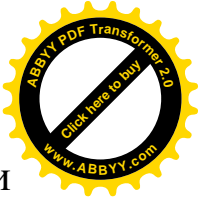
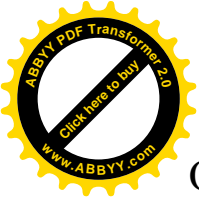
1. Загребельний П. «Замкнене коло нашої історії – ось це я мав на увазі...». Розмову веде член Спілки письменників України В. Панченко // Дивослово, 1999. – № 2. – С. 42–44.
2. Загребельний П. Твори : В 6 т. – К. : Дніпро, 1979. – Т. 2 : Диво. Роман. – 574 с.
3. Загребельний П. Тисячолітній Миколай. Роман. – Т. 1 : Полювання на хлястики. – Харків: Фоліо, 2005. – 399 с.
4. Загребельний П. Тисячолітній Миколай. Роман. – Т. 2 : Залізні зуби. – Харків : Фоліо, 2003. – 469 с.
5. Слабошпицький М. За гамбурзьким рахунком. Читацькі маргінали та варіації на тему Павла Загребельного. – К. : Ярославів Вал, 2004. – 221 с.

УКРАЇНЦІ НА ЧУЖИНІ: ВАРІАТИВНІСТЬ БУТТЯ (ЗА РОМАНОМ «МАЛЬВИ» Р. ІВАНІЧУКА)¹

Роман Іваничук – живий класик-шістдесятник, химерник і характерник, улюблений студентами професор-ерудит, великий книжник, педант і оптиміст... Завжди організований і працелюбний, він встигає в солідному віці займатися спортом, читати майбутнім філологам Львівського національного університету курси «Література і держава», «Український історичний роман». Але найважливіше – Р. Іваничук пише, бо слушно переконаний, що його професія (і покликання, і талант) – перо, бо праця є альфою і омегою його життя, бо «Verba Volant, scripta manent» (Сказане звітряється, а написане залишається).

У творчому доробку лауреата літературних премій ім. А. Головка, премії ім. І. Мазепи, премії Міжнародної фундації

¹ Статтю написано у співавторстві з Пугач О. О.

Омеляна і Тетяни Антоновичів, Національної премії України ім. Т. Шевченка, Героя України Романа Іваничука шістнадцять історичних романів, що складають унікальний цикл із велемовною назвою «Меч і мисль». Індивідуальна «каліграфія» прозаїка вибаглива, мовна тканина текстів «самобутня, як мережаний гуцульський обрус» [6; 8], фольклорні ремінісценції витончені, оригінальність романічних структур вишукана – роман-містифікація «Манускрипт з вулиці Руської», роман-цитата «Черлене вино», роман-легенда «Рев оленів нарозвидні», роман-псалом «Орда», романний триптих-притча «Вогненні стовпи», химерний роман «Через перевал», романи-біографії «Вода з каменю», «Саксаул у пісках», «Шрами на скалі» та ін.. Емоційний діапазон його творів подивовує: легка елегійність, іронічність, глибинний душевний біль, трагічний розпач, світла надія, радість... Увесь спектр переживань, оприявлених автором, оповитий всепоглинаючою любов'ю – до рідної землі й українського народу як смислу існування людини.

Уже перший історичний роман «Мальви» («Яничари»), яким сорокалітній прозаїк дебютував у 1968 р. як історичний романіст, засвідчив, що Р. Іваничук – модерніст і водночас адоратор традиції. Цей роман належав до тих творів, що, за словами С. Пушика, «підіймають» українське небо, бо змусив читачів думати, дав духовну поживу небайдужим. Саме тому компартійна критика оголосила його «історичним романом без історії», автора ж наділила статусом «напівнеблагонадійного».

До характеристики персонажів роману спорадично зверталися О. Бойко, Ю. Бондаренко, О. Мельник, М. Слабошпицький, проте ніхто з дослідників детально не розглядав специфіку художнього моделювання образів Марії, Стратона, Соломії (Мальви), Андрія (Аліма) та Семена (Селіма). Автори цієї статті мають на меті з'ясувати особливості образотворення героїв, висвітлити варіативність їхнього буття на чужинецькому ґрунті.

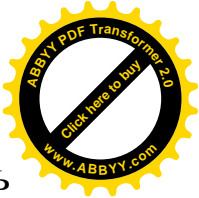
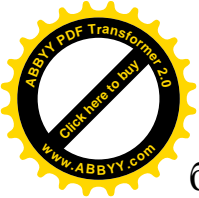
Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань:

- з'ясувати, які чинники мали вирішальний вплив на формування життєвих позицій персонажів;
- простежити еволюцію/занепад їхнього духовного світу;
- висвітлити проблему національного відступництва.

Письменник зобразив у «Мальвах» українців, волею долі закинутих на чужину, чим узагальнив страдницьку історію свого бездержавного народу, який потерпав від хижих ворогів-нападників. Буття людини випробовується у творі на вірність своїм моральним цінностям і переконанням, на вміння самопожертви заради майбутнього. Трагічне життя української жінки-матері затьмарене втратою її дітьми історичної пам'яті й національної свідомості.

Автор не випадково вибирає ім'я Марія, адже воно має нагадати про страждання Божої Матері, яка також пережила втрату дитини. Християнська Богородиця – Діва Марія – найпопулярніший та найулюбленіший образ світового мистецтва, зокрема й української літератури («Марія» Т. Шевченка, «Я (Романтика)» М. Хвильового, «Марія» У. Самчука, «Чорнобильська мадонна» І. Драча). Її називають Матір Христова, Пречиста Діва, Богоматір. Для католиків Вона – Мадонна. Саме Вона народила й виховала Ісуса Христа. У церковних проповідях Богородиця постає Багатостраждальною Матір'ю, яка розділила з Ісусом Христом тернистий шлях, намагаючись полегшити Його муки.

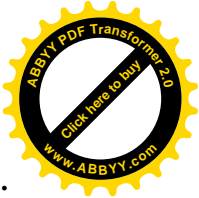
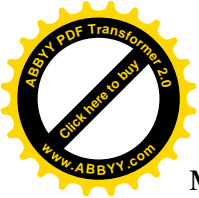
Героїню «Мальв» із долею Діви Марії пов'язує страдницький життєвий шлях матері, яка втрачає своїх дітей. Пригадаймо євангельську легенду, коли Марія та Йосиф принесли Ісуса до храму. Симеонові Божий Дух указав на Боже Дитя. Він узяв дитину з рук Марії, поблагословив і сказав: «Нині звільняєш раба Твого, Владико, за словом Твоїм, з миром, бо

бачили очі мої Спасителя». А потім продовжив, звертаючись до Богоматері: «Скорбота зброєю протне Твоє серце» (Лука, 2; 21-40). Матір Христова відала про майбутнє свого сина. Героїня ж «Мальв» не знала, що чекає на її дітей. Заради доньки Марія змушена була зректися «свого Бога» прилюдно, однак Він жив у її серці та думках. Матері боляче не лише від того, що чужинці фізично поглумилися над її дітьми, а й витоптали їм душі. Лише заради дитини вона пішла за дровищем, який примушував відрестися від своєї віри. І мати, «смирена, скорена» [5; 403], була готова на все, «щоб вивести колись із цієї страшної землі» [5; 403] доньку. Соломія-Мальва робить свій перший несвідомий крок до яничарства – топче християнський хрест.

У романі стрімко розбудовується часопростір неволі-чужини. Тернисту дорогу моральних і фізичних принижень здолала Марія, марячи довгоочікуваною волею, що лякала невідомістю: «А що далі? Куди дітись?» [5; 394]. Поселення Мангуш видається жінці «шматочком України, що якось забрів у Кримські гори. Правда, по дорозі він прибрався трохи по-чужинецьки: приплюснуті дахи замість високих солом'яних стріх, мечеть під горою, кам'янистий ґрунт замість пухкого чорнозему, піщані гори замість степу, та все-таки повіяло знайомим, рідним вітром із чужої долини» [5; 458]. Та у світосприйнятті матері й дітей відчувається прірва: вони не пам'ятають, тому і не можуть полюбити те, чим марить їхня ненька.

Знаходячись на чужині, Самійлиха думками лине до рідної землі, не втрачає надії повернутися на Батьківщину. Відвідуючи Успенський собор у кримських скелях, вона звертається до свого Бога, її молитва «волала до неба, повторювалася настирливо без кінця, і, здавалось, не витерпить всетерпимий Бог. Впаде небо, здригнуться гори, зійдуть зі скелі дорослі сини святої жінки, стане їх по два біля кожної осиротілої матері, і виведуть вони

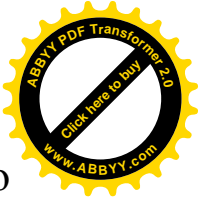
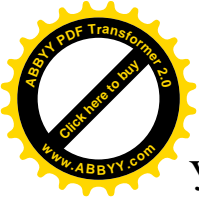

матерів на ясні зорі, на тихі води, у край веселий» [5; 478]. Марія – взірць відданості рідній землі, матері-берегині, хранительки роду, захисниці звичаїв і традицій українського народу. Жінка не може змиритися з долею тещі хана, їй не вистачає повітря чужини, її мучить найтяжча з хвороб, від якої немає ліків, – ностальгія. Найбільше щастя для неї – повернутися в Україну, де «коноплі по стелю, а льон по коліна, де мальви вище соняхів ростуть білі, голубі й червоні...» [5; 614].

На чужині Марії допомагає каменярь Стратон – «кульгавий чоловік з острішкуватими бровами і рудими прокуреними вусами» [5; 459]. Ще хлопцем потрапив він у полон, та через фізичну ваду – кульгавість – його не взяли ні в яничари, ні на галери. Був майстром на всі руки – від батька вивчився столярувати, від матері-ворожки успадкував знання про цілющі зела, вмів будувати, ходити біля коней. Врятувавши життя синові бея, Стратон отримав свободу, але про повернення в Україну вже не мріяв. «Гяур» поселився в опустілому Мангуші – і за кілька років село розрослося. Окрім українців, там поселилися довколишні татари. Боляче було спостерігати майстрові, як «...поглинає татарва православні душі – непомітно, крадькома, без крику...» [5; 474]. Іноді зринало бажання покинути чужу землю, почути рідне слово, та згадував про «лядську» неволю...

Спочатку каменярь відмовляє Марію покидати Крим, але згодом поклик рідної землі перемагає: «туга за козацькою волею... визволяла душу і не давала жити» [5; 580]. У кривавому герці з ворогами рідної землі мужній і безстрашний «засновник козацького поселення в Мангуші, вірний друг Марії, матері яничарської» [5; 613] гине.

«Голос крові» по-різному озивається в кожному з героїв. Свідоме життя Мальви почалося вже на чужині, тому кримська земля стає для неї рідною. Дівчина вважає себе справжньою мусульманкою і не поділяє материного бажання повернутися в

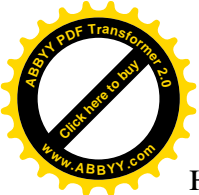

Україну. Козачка назвала Соломію Мальвою, бо повірила, що донечка, як і квіти, приживеться на чужій землі. Мальва-квітка – це символ добрих родинних стосунків, краси. У дівочому вінку вона означає віру, надію, любов; у сучасній культурі – символічний образ рідної хати, села, України.

Потрапивши на чужину, Мальва поступово забувала рідну мову, батьківщину. Для дівчини нічого не значило зречення православної релігії. Та чи можна за це винити дитину? Чи було мусульманство для неї таким чужим, як для Марії? Адже Мальва з дитинства чує мусульманське слово молитви і починає вірити у «всемогутнього аллаха». Бідування й голод змушують її обусурманитися.

Безтурботна маленька дівчинка чує від татарських підлітків зневажливе, образливе слово «гяурка», «яке позбавляє праці, довір'я, будь-якого права» [5; 394], й усвідомлює своє принизливе становище. Згодом прагнення матері повернутися на рідну землю заволодіє і нею, а наслідком цього буде зруйноване кохання і загибель. Синьоока красуня пророкує ханство Іслам-Гірею, який здійснює обітницю: дівчина стає його третьою, але першою дружиною. Спочатку Мальва не здогадується, що потрапила з однієї неволі в іншу, стала, як ті рибки, вирізьблені в басейні біля виходу, що ніколи не зможуть покинути його... І фонтан із гарним оздобленням, що підкреслює пишність ханського палацу, асоціюється у свідомості дівчини з пасткою. Мальва починає розуміти, що весь світ для неї – це «чотири високі стіни, басейн, витопані стежечки, і кожній куца дорога...» [5; 554].

Коли героїня потрапляє у ханський палац, у ній народжується невимовне прагнення до свободи. Іслам-Гірей називає її «козачкою», значення цього слова молода жінка не розуміє, та відчуває докір. Материнська мова, пісня, напівзабута рідна молитва, легенди про Україну відроджують душу Мальви, духовний зв'язок із Батьківщиною. І тут особливого значення

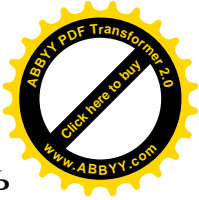
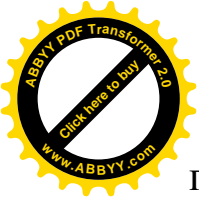

набуває національний хронотоп, який допомагає усвідомити ідею національної свідомості, вірності як самобутньої цінності. Дружина хана свято вірить у свій вплив на чоловіка, у спроможність допомогти рідному народові. Звертаючись до свого маленького сина, Іслам-Гірей відчуває побоювання: «Не допусти аллах, щоб заговорила в тобі, як виростеш, козацька кров» [5; 556].

Наїрина казка про полонянку і турецького султана в уяві ханом розросталась все більше, і Маруся ставала все більш схожою на синьооку красуню з Мангуша. З батьківським запалом потурначка намагається безрезультатно вплинути на кримського хана. «Дівчина презентує тих співвітчизників, хто йшов служити імперіям, але при цьому прагнув приносити користь і рідному краю» [2; 36], – слушно зазначив Ю. Бондаренко. Вона отруює коханого, батька своєї дитини, бо він зрадив українського гетьмана, а отже, – і її саму. Цей вчинок коштував героїні життя. Збусурманена з дитинства Мальва стає українською патріоткою.

Р. Іваничук, художньо моделюючи життя українців на чужині, обирає досить несподівану точку зору: простір чужини – Османської імперії – не має в романі однозначності зловорожого. Образи можновладців (султана Ібрагіма – боягуза, п'яниці, розпусника), «ідеологів» імперії (мусульманського монаха Мурах-баби, шейх-уль-іслама Регеля), які маніпулюють долями простих людей, виведено з негативною конотацією; натомість із симпатією змальовує автор мудрого візира Аззем-Пашу, вкладає в уста філософа Омара пророчі слова, наділяє високими моральними якостями Ахмета та Юсуфа, названих батьків Аліма – Хюсама і Нафісу.

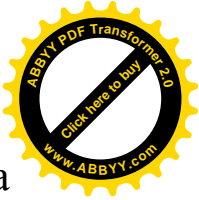
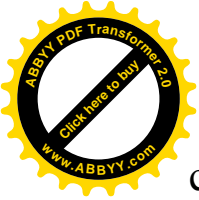
Пріоритетний хронотоп неволі-чужини, в якому приречені існувати українці, здавався непідвладним руйнуванню. Однак могутня імперія поступово руйнується під впливом внутрішніх чинників. «Причин для цього було багато: неспроможність економічно оволодіти надто великою територією й духовно

поневолити безліч народів – асимілювати їх; яничари – колись наймогутніша піхота в Європі й на Близькому Сході – перетворилась у касту, яка стала над народом, і держава узаконювала їх безконтрольні й часто шкідливі для імперії вчинки» [8; 161]. Створив військо яничарів Урхан: «Називайтеся «йені-чері». Хай буде ваше обличчя грізним, рука переможною, мечі гострими, а хоробрість нехай стане вашим щастям» [5; 428]. Він же дав їм герб (ложку – символ наживи), потім вони самі почали створювати собі емблеми: казан, у якому варила їжа, став символом орти і дорівнював прапору. Та згодом яничарам стало мало плати за службу – вони почали керувати політичною владою в імперії, вибирати султанів. Ось так «на стику» України й Османської імперії утворилися моральні покручі – яничари, зрадники своєї батьківщини, яким османський народ дав віру і зброю, а любові дати не зміг.

Автор роману переконує, що національне відступництво – це зло й трагедія для самих яничар. Про це свідчить доля Андрія-Аліма, який виробив собі особливу філософію: усе, що заважає вижити в неволі, треба стерти з пам'яті, забути рідну мову, релігію, землю, будь-якою ціною збудувати кар'єру. Попри спроби забути минуле, як сон, у пам'яті чорбаджі спливає «білостінна хата посеред великого хутора», «обсаджена головатими соняшниками» [5; 433]. Пам'ятає він і матір, яка «тулила до себе одинака» [5; 433], і батька – «статечного довговусого козарлюгу» [5; 434], який не зміг уберегти сина від набігу поневолювачів.

Андрій змирився з неволею, бо з юних літ його наvertsали й виховували в дусі любові та відданості Османській імперії. Та й сам він вважає, що все «в цьому світі підпорядковано користі, тож і він, Алім, мусить якое скористатися з життя... необхідно погодитися з новою вірою, щоб міг колись жити з меча» [5; 440]. Доводячи вірність яничара, дикуватий хлопчина з дніпровських

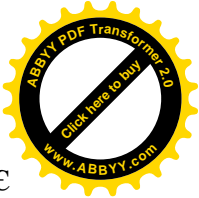

степів виявляє готовність до жахливих випробувань: вбивства української дівчини, яка, на відміну від нього, має почуття національної гідності; без вагань проколює мечем горло свого вихователя Хюсама. Вбивство стає для нього ремеслом, під впливом якого формується / деградує його духовний світ. Алім убиває султана Ібрагіма, а потім гине сам, бо султанську кров турки змивали кров'ю чужинця.

Безжалісний яничар Алім вбиває і своїх співвітчизників, і поневолювачів. Він скрізь відчуває себе чужинцем. Та все ж у момент смерті до нього приходять далекий і теплий спогад про Україну: «... коли вже шию стягнув холодний зашморг, зринув у пам'яті Аліма виклятий ним самим степ і висока трава... а в небі хмаринки білі... і скачуть коні – його і батька, і летять голови татарські... І злетіли червоні коні в чуже чорне небо над Босфором» [5; 592].

Найприкріше те, що життєвий вибір, зроблений Андрієм, непоодиноким і нині. Минають століття, та давноминулі вчинки не змінюють своєї суті. Пристосуванство, намагання вислужитися, дволикість, бездумне виконання чужих наказів призводить до невиправних, часто трагічних помилок. Подібна поведінка стає не лише особистою трагедією, а й трагедією України, адже історія яничарів набуває ширшого сенсу – національного ренегатства, що має в Україні давні, але живучі корені. Про смертоносний вірус нігілізму проникливо пише наша сучасниця Ніоніла Стефарук:

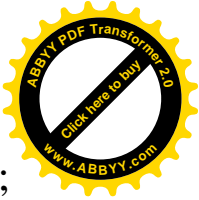
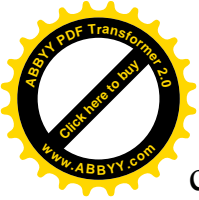
Чи винні яничари у боргах?
Не ствердити тепер, не заперечити.
На сонячних, піщаних берегах
тіла там їхні вигріла, Туреччино.
Ти викохала воїв і рабів.
Орала замінила ятаганамі.
Щоб не тужили очі голубі
за степом і за скіфськими курганами... [цит. за 3; 157].

На противагу своєму братові-відступнику постає Семен-Селім, який взагалі нічого не пам'ятав про своїх батьків, рідну землю – цигани викрали його немовлям. Материнське серце підказало Марії, що ханський охоронець – її син. Селім захоплюється мужніми й мудрими ідеалами Іслам-Гірея й Богдана Хмельницького. Якщо Тиміш називає його яничаром, що «забув свою віру і мову задля шматка ханської пастирми» [5; 572], то Б. Хмельницький переконаний, що він – «лицар, а не земноплаз... Такі двом панам не служать» [5; 599]. І до хлопця приходять національне прозріння.

Ступивши на рідну землю, білявий сеймен починає думати про свою справжню Батьківщину, родові корені, у нього прокидається бажання побути з козаками, «діткнутися до рук, до чубів, що злітають над головами, ніби змії, коли скачуть на конях... І хочеться діткнутися пальцями до струн бандури» [5; 601]. Кримський хан Іслам-Гірей втретє порушує спілку з Богданом Хмельницьким під Жванцем 1653 р. Зрада хана спонукає Семена-Селіма кинутися в бій за Україну. Для його національного самоусвідомлення вирішальним стало прохання Марії: «Сину, пожалій землю свою!» [5; 610]. Викрикуючи прокляття колишньому повелителю, Селім приєднується до козаків і гине, захищаючи ріднокрай: «...впав обличчям ниць, розпростерши руки, ніби хотів обійняти весь острів. Ізгой вітався з рідною землею, вернувшись до неї» [5; 613].

Отже, історичний роман «Мальви» і нині допомагає читачеві відчувати час і осмислити себе в контексті історії свого народу, спроектувати життєвий досвід персонажів на сьогодення. Автор наголошує, що через століття змінюються люди, але проблеми залишаються ті ж самі. Течія життя несе героїв своїм руслом, і лише деякі з них намагаються протистояти обставинам. Кожен з українців, які волею долі потрапили в неволю-чужину, зробили власний життєвий вибір: Марія уособлює духовну силу і

стійкість українського народу, стражденну долю України; Алім самознищується і маліє духовно; Селім долає нелегкий шлях національного прозріння; Мальва уособлює алогічність та ілюзорність подвійної позиції у боротьбі за волю; образ Стратона символізує стійкість, збереження на чужині свого індивідуального й національного «Я». «З'яничарення» зазнають усі діти Марії, але дорога до рідниси у кожного з них своя.

Наскрізна проблема української історії – яничарство – раз колись виникнувши, як стверджує автор «Мальв», мусить неминуче зникнути. Але для цього українці повинні «усвідомити гріховність рабства, бо неусвідомлений раб залишається ним і на волі, – і тільки в такий спосіб позбутися рабського тавра» [4;148].

Література

1. Бойко О. «А в серці тільки ти, моя прекрасна, рідна Україно!» (Урок позакласного читання в 9 класі за романом Р. Іваничука «Яничари» («Мальви»)) // Дивослово. – 2009. – №5. – С. 16-19.
2. Бондаренко Ю. «Яничари» Романа Іваничука: формуємо історичну свідомість школярів // Урок української. – 2004. – №5-6. – С. 31-36.
3. Даниленко В. Лісоруб у пустелі: Письменник і літературний процес. – К.: Академвидав, 2008. – 352 с.
4. Іваничук Р. «На небі Бог, а на землі Укараїна» // Дзвін. – 1994. – №10. – С. 143-149.
5. Іваничук Р. Твори: В 3 т. – К.: Дніпро, 1988. – 616 с.
6. Мельник О. Магія слова Романа Іваничука // Урядовий кур'єр. – 2008. – №87. – 15 травня. – С. 8-9.
7. Слабошпицький М. Глибина історичної типізації // Дивослово. – 1999. – №5. – С. 56-58.
8. Слабошпицький М. Талант, помножений на волю (Нотатки про Романа Іваничука і мистецтво історичного роману) // Київ. – 2009. – №5-6. – С. 158-167.

ВІД ІСТОРІЇ ДО АВТОРСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ: ХУДОЖНЄ МОДЕЛЮВАННЯ ІСТОРИЧНИХ ПОСТАТЕЙ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО Й ІСЛАМ-ГІРЕЯ ІІІ У РОМАНІ «МАЛЬВИ» Р. ІВАНИЧУКА²

Роман Іваничук – постать для української літератури знакова. Історичне тло, любов до України, козаччина, зрада і звитяга – ось основні віхи, навколо яких він будує свої романи. До цих тем прозаїк звернувся вже у своєму першому історичному романі «Мальви» (1968).

До характеристики персонажів цього твору зверталися О. Бойко, Ю. Бондаренко, О. Мельник, М. Слабошпицький. Однак ніхто з дослідників не зацентрував на героїчних постатях Богдана Хмельницького й Іслам-Гірея ІІІ, які виступають з минулого як борці за самостійність своїх держав, тому маємо на меті хоча б частково заповнити цю прогалину.

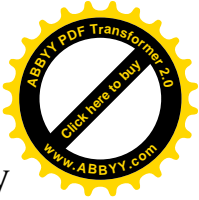
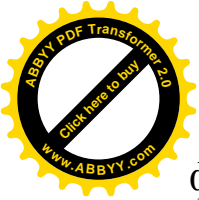
Щоб реалізувати мету, необхідно розв’язати такі завдання:

- висвітлити новий підхід прозаїка у зображенні історичних постатей і подій;
- зіставити історичні постаті Богдана Хмельницького й Іслам-Гірея ІІІ та з’ясувати особливості художнього моделювання цих образів Р. Іваничуком;
- осмислити авторську світоглядну позицію на події минулого.

Образ козака протягом століть служив взірцем самовідданого служіння Батьківщині, мужності й відчайдушності у її захисті. Козаки завжди були прикладом бойової дружби, товариської вірності, воїнської честі й гідності. До козацької верстви належав і Богдан (Зиновій) Хмельницький.

В історії України його постать невід’ємна від найсвятіших прагнень українського народу до волі, щастя, справедливості. З його іменем пов’язане становлення Української держави,

² Статтю написано у співавторстві з Пугач О. О.

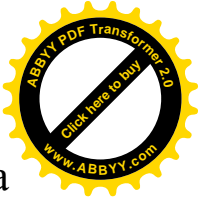
формування української нації. Народ увічнив його образ у невмирущих думах і піснях:

Ой спасибі тобі, Хмелю,
Й превелика шана,
Що врятував Україну
Від польського пана.

Славетний син українського народу був полководцем європейського масштабу. Блискучий стратег і тактик, прихильник блискавичних і рішучих дій, неперевершений майстер маневру, він заслуговує на почесне місце в історії воєнного мистецтва. Водночас Богдан Хмельницький – це історична особа, котра не піддається однозначній оцінці. Безперечно, він був однією з найвидатніших постатей в українській історії: відбиваючи загальнонародні інтереси, зробив справжній прорив у формуванні внутрішньої політики, згуртував у єдиний національно-визвольний табір найрізноманітніші суспільні сили. Разом із тим нині, з висоти сьогодення, можна бачити часом непослідовність, нелогічність його вчинків.

М. Грушевський у монографії «Історія України-Руси», докладно дослідивши діяльність гетьмана, прийшов до висновку, що Б. Хмельницький «був великим діячем, людиною дійсно великою своїми індивідуальними здібностями і можливостями. Але цих здібностей не вистачило йому для розв'язання історичного вузла українського життя. Як провідник і двигач мас він показав себе дуже яскраво, але політиком був невеликим і, поскільки керував політикою своєї козацької держави, виходила вона не дуже мудро» [2, 4].

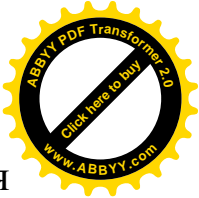
Своєрідним центром визвольного руху українського народу у першій половині XVII ст. була Запорозька Січ, що виступала основним осередком організації повстанських загонів для боротьби проти коронного польського війська. Б. Хмельницький, вирішуючи одну з найскладніших проблем – вибір союзників, – висилає посольство до Криму і отримує згоду Іслам-Гірея III.

Історія Кримського ханства відзначена боротьбою за ханський престол, на якому представники династії Гіреїв, при безпосередньому впливі Порти, змінюють один одного. Середньовічне населення Криму визнавало верховенство султана над своїм ханом, який, даючи при вступі на престол клятву на вірність, зобов'язувався в будь-якій війні воювати на боці Туреччини. Проте постійне турецьке втручання у справи ханства фактично деформувало державний розвиток, що цілком задовольняло султана, якому потрібен був покірний васал, а не самостійник-державотворець. Однак не можна стверджувати, що хани були сліпими виконавцями волі Порти. Історії відомі прізвища кримських ханів, які намагалися проводити самостійну політику і деяким це вдавалося. Таким був і кримський хан Іслам-Гірей III (1644 – 1654). Освічений, із сильним характером, він прагнув проводити незалежну політику своєї країни.

У «Мальвах» Р.Іваничук «типізує долю кримських ханів в образі Іслам-Гірея. Для татар він повелитель, що виконує плани звільнення Криму від «опіки» Туреччини, задовольняє власні імперські амбіції» [1, 32]. Автор поглиблює образ Іслам-Гірея з допомогою портрету-повтору, використовуючи кінематографічні елементи, що єднають його прозописьмо із Винниченковим. Прозаїк окреслює образ хана кількома прикметниками-означеннями, достатніми для його розпізнавання, як-от: «гостра роздвоєна борода і ніс із жорстокою горбинкою» [3, 185], «вірлині очі» [3, 34], «суворе і мускулисте обличчя» [3, 185], «незалежний і гордий» [3, 142].

Справжнього лицаря, гідного суперника і водночас зрадливого союзника достойно поціновує Б.Хмельницький. Розглядаючи хана, український гетьман міркує: «певно, він набагато краще почувається на коні... Я міг би з гідністю скресатися з ним на шаблях, міг би йти пліч-о-пліч у рівноправній спілці...» [3, 185].

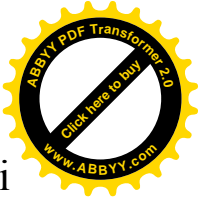
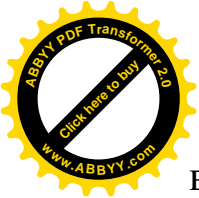

У статті «Моя кунсткамера» Роман Іваничук зізнається в симпатії до Іслам-Гірея, зазначаючи, що серед лінивих і бездарних ханів він вирізнявся освіченістю, сміливістю і «щонайважливіше – звагою назавжди визволитися від Порти» [4, 126]. Прозаїк стояв перед мимовільним захопленням своїм героєм, що привело б до викривлення історичної правди: «Я готовий був навіть знайти виправдання для його трикратної зради Богдана Хмельницького...» [4, 126].

Щоб убезпечитися від прикрого непорозуміння, письменник розмірковує і врешті-решт знаходить єдине правильне рішення, що прийшло, здавалося б, несподівано, однак все-таки цілком закономірно, адже автор «Мальв» уперто відшукував історичні факти й документи, неодноразово відвідував Крим. Проходячи ущелиною Ашлама-дере поблизу Чуфут-Кале, Р. Іваничук помітив навислу скелю, що нагадувала подобу лицаря, закутого в лати. Коли ж він поминув скелю й огледівся назад, то був немало подивований: «Над урвище виліз велетенський тритон з головою сфінкса, що причаївся перед хижим стрибком. І це теж він, мій лицар» [4, 126], – майнула рятівна думка-знахідка. Власне таким і постав у романі «дволикий облудник» Іслам-Гірей, художній образ якого увиразнює наставник Сефер Газі, що, звертаючись до учня, рішуче стверджує: «...ти побачив два боки однієї й тієї ж суті – влади. Сміливість і владність у тебе є, хитрості повинен навчитися... Тільки пам'ятай, сфінкс не повинен бути дужчим за лицаря, бо тоді перехитриш сам себе» [3, 118].

Весною 1648 р. Б. Хмельницький зі старшим сином Тимошем відправився до Бахчисараю на переговори з ханом, щоб домовитися з татарами про союз і допомогу в боротьбі зі шляхтою.

Кримський хан намагався видати себе за головного правителя, який міг незалежно керувати своєю державою, володарем «двох материків і двох морів» [3, 184], та

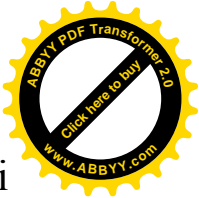

все ж залишався османським підданим. «Такий самий васал, як і я» [3, 184], – зі співчуттям і невдоволенням подумав Б. Хмельницький. Іслам-Гірей, погоджуючись на союз із українським гетьманом, розраховував зміцнити своє внутрішнє становище і досягти незалежності від великих феодалів. Це відкрило б перед ним широкі можливості для подальшої централізації держави і беззастережного панування у власній країні.

В українській історіографії побутує твердження про те, що Б. Хмельницький залишив сина Тимоша заручником у свого тимчасового союзника. Цієї думки дотримується й Р. Іваничук. Він змальовує Тимоша, на якого покладав свої династичні плани гетьман, юним, але вельми вправним козаком, який «виріс у сідлі, вмів стріляти з рушниці з-під черева коня, а з лука – правою і лівою рукою» [3, 189]. Його устами автор, афористично карбуючи фразу, гнівно засуджує Селіма (Семена): «Ти яничар! – гаркнув зневажливо Тиміш. – Ти забув свою віру і мову задля шматка ханської пастирми» [3, 193].

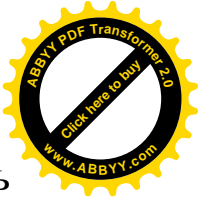
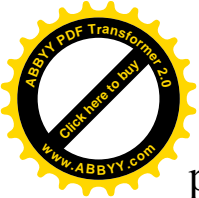
Розвиток відносин Криму з Україною, що почалися від підписання Бахчисарайської угоди, носив позитивний характер: у боях 1648 р., коли фактично була знищена вся наявна армія Польщі в Україні, вагомим був внесок загону татарської кінноти в блискучих перемогах під Жовтими Водами (у квітні), Корсунем (у травні), Пилявцями (у вересні).

Здавалося б, що все сплановано якнайкраще: військова допомога знайдена, сторони дотримуються домовленостей, хан «з Іхмеліскі запряглися на вічне побратимство» [3, 191]. Але пророче звучить засторога коронного гетьмана Польщі Калиновського, який, звертаючись до Іслам-Гірея, стверджує: «Ми з тобою ще сторгуємося і за Україну, і за Хмельницького!» [3, 192]. Щось підказує, що не справдяться надії Мальви на вірність її чоловіка українському гетьману.

Іслам-Гірей був принциповим противником розгрому Речі Посполитої й утворення незалежної Української держави. Він добре усвідомлював, що її поява біля північних кордонів ханства покладе край найбільшому джерелу наживи – постійному пограбуванню українських земель і торгівлі ясиrom. З огляду на це, Іслам-Гірей у боротьбі України з Польщею вирішив проводити політику «рівноваги сил», що вела до їх взаємного виснаження й давала можливість Криму відігравати провідну роль у південно-східній Європі. «Мені потрібен слабкий король» [3, 222], – розмірковував він. «Український барс із розумом кобри», «київський тріумфатор» [3, 216] викликав у хана не лише захоплення, а й острах. Перед Ісламом-Гіреєм уже «стояв не той Хмельницький, що просив у нього допомоги в Бахчисараї – маловідомий сотник і капітан низових берладників у Дюнкерку. Вождь великої держави, що раптом виросла на руїнах пошарпаної шляхтою Речі Посполитої, визнаний світом переможець не допомоги тепер просить, а пропонує плату за спілку» [3, 218].

За гетьманом стояли могутнє військо, блискучі перемоги і свята віра у справедливість. Рішуче відкинувши умови миру, запроповані польським королем Яном II Казимиром, Хмельницький бере приступом добре укріплену фортецю Збараж (1649). Королівське військо, що поспішало на допомогу обложеним, було зненацька успішно атаковане українсько-кримсько-татарським військом під Зборовом. Але сповна скористатися перемогою гетьманові не дав Іслам-Гірей, який намагався уникнути повного розгрому Польщі, боячись перетворення України в сильну православну незалежну державу. В час, коли мала пробити «остання година Речі Посполитої» [3, 223], кримський хан відмовився вступати в бій. Це була перша, але не остання його зрада. «Підскачили вгору брови Хмельницького, біла смага покрила його губи, він нервово

розірвав печатку, розгорнув листа і зблід» [3, 223], «розступалась земля під ногами від такого блюзнірства і злуди» [3, 224]. Було підписано Зборівський договір 1849 року, де Іслам-Гірей виступав у ролі посередника, який «попросту продав Хмельницького під Зборовом» [3, 229].

Коли ж на весні 1651 р. козаки знову зійшлися у жорстокій січі з поляками, хан вдруге разом зі своєю ордою втік із поля бою. Навздогін йому помчить гетьман, сподіваючись повернути зрадливця під Берестечко, але підступний колишній спільник захопив його у бранці. Битва під Берестечком стала першою, але стратегічно важливою перемогою польської шляхти, після якої було укладено не вигідний для України Білоцерківський мир. Гетьман гарячково шукав союзників: вів переговори з Туреччиною, Швецією, Семиградським князівством, «з московитськими людьми ... царя Олексія Михайловича» [3, 217]. А наприкінці 1653 р. під Жванцем кримський хан втретє порушив спілку з гетьманом.

Військовий союз Б.Хмельницького з кримським ханом був вимушеним кроком у боротьбі за національне визволення українського народу: компромісна угода з татарами ніколи не була порушена козаками, як би тяжко не було під час кривавих виснажливих битв і походів; хани ж постійно відстоювали свій інтерес, використовуючи протиборство між Польщею і Україною, зраджували козаків, як тільки вбачали не вигідність для себе. Історик М. Грушевський дорікає українському полководцю за вперте дотримання союзу з татарами, які стали вирішальним чинником української політики. Цей союз, із його страшними для українського народу наслідками, науковець вважає за найганебнішу сторінку Хмельниччини.

І знову гнали ординці ясир з України: «Ідуть хлопці гукаючи, а дівчата співаючи, а молодії молодиці старого гетьмана проклинаючи:

Бодай того Хмельницького

Та первая куля не минула» [3, 226].

«Грабіжницька політика кримських ханів, їхня зрадливість та пасивність Туреччини, з одного боку, і непримиренність Речі Посполитої щодо Української держави, з іншого, примусили Хмельницького укласти воєнно-політичний союз між Гетьманщиною та Московським царством» [6, 511]. Та цієї теми автор «Мальв» свідомо, хоч і дуже ризиковано як на радянський час, не торкнувся.

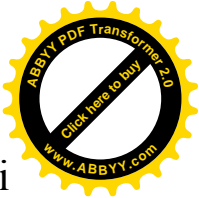
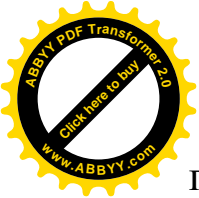
Визнавши за гетьманом таланти керівника військовими масами, історик М. Грушевський не вбачав у нього конструктивності політика, хоча вважав добу Хмельницького «великим етапом у поході українського народу до своїх соціальних, політичних, культурних і національних ідеалів... Від Хмельниччини веде свій початок нове українське життя, і Хмельницький, як головний потрясатель, залишиться героєм української історії» [2, 5].

Р.Іваничук не творить своїх героїв діаметрально протилежними. Автор не дає Іслам-Гірею цілковито негативної характеристики, але не ідеалізує і Б.Хмельницького, прагне проїнятися їхніми переконаннями. На події історичного минулого він має ніби дві призми бачення.

Які ж риси об'єднують цих історичних осіб у романі?

- Обидва перебували в полоні: Б. Хмельницький – у турків, Іслам-Гірей – у поляків;
- вони є залежними, підданими: Б. Хмельницький – Речі Посполитої, Іслам-Гірей – Порту;
- кожен із них прагне здобути самостійність власної держави, вибороти їй «місце під сонцем».

Різниця ж полягає у тому, що Іслам-Гірей III не дотримується дипломатичних домовленостей. Всесильність і в той же час слабкість поєднуються в ньому. Кримський хан

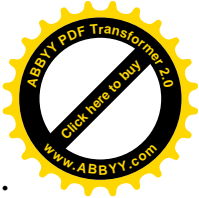

готовий знехтувати всім на шляху до олімпу влади. Певно, за це і поплатився він своїм життям, адже недарма кажуть у народі: «Хто сіє зло, той пожинає горе».

Автор «Мальв» знав обидві версії смерті Іслам-Гірея III – і М. Костомарова, який стверджував, що хана отруїла одаліска-українка за його зраду під Берестечком, і М. Грушевського, який настоював, що той помер своєю смертю. З цього приводу, як зазначав прозаїк, його праця над кінцівкою роману призупинилася, «зайшла на певний час у глухий кут» [4, 126]. Письменник настійливо шукав підтвердження одній із версій – і здійснив сенсаційне наукове відкриття, відшукавши могилу Іслам-Гірея III в передмісті Бахчисарая Ексі-Юрті, де хоронили убитих ханів. Саме тому героїня його роману Мальва могла отруїти свого чоловіка за кривди, принесені їй рідній землі, «за кров, яку ... розлив по світу, і за зраду чужих і своїх» [3, 235].

Над Ак-мечеттю сильні дмуть вітрища,
Пливуть кудись хмарки, як ті віки...
А хан лежить – спочив за кладовищем,
Відпивши трунок з милої руки...
А хан лежить – усе лихе позаду.
З Топ-Кая він не зробить хибний крок.
Козацька донька покарала зраду,
А не шовковий портівський шнурок. (Б. Соя)

Як же скінчив свій земний шлях гетьман України, який за життя, як і кожна людина, припускався помилок? Незадовго до смерті, скликавши в Чигирині козацьку старшину, він зізнався: «Бог знає, братове, чиє це нещастя, що не дав мені Господь закінчити цю війну так, як хотілося: по-перше, ствердити навіки незалежність і вільність нашу; по-друге, визволити від ярма польського також Волинь, Покуття, Поділля і Полісся, одне слово – усі землі, якими володіли великі українські князі... Не встиг я завершити свою справу, і вмираю з великим смутком, не знаючи, що буде після мене» [цит. за: 5, 128].

8 вересня 1657 Хмельницький відійшов у інший світ. Гетьмана було поховано в збудованій за його наказом церкві в Суботіві. Однак через кілька літ польська шляхта сплюндрувала його останнє пристанище, викинувши домовину з прахом із церкви. Це стало гнітючим пророцтвом того, що чекало в недалекому майбутньому козацький край...

Але, як справедливо зазначав Гнат Хоткевич, «життя – то незмірна сила; і не віднімуть у Хмельницького слави його помилки! Не стане нам його ім'я менше дорогим від того, що й він чоловік, а не безплотний дух ідеї та її зреалізовання. Ні! Вище і вище ставитиметься пам'ятник народний в душах українського народу тому, хто так давно, в темні часи середньовіччя під серцем виносив ту ідею, яка тепер стрясає передовими умами сучасних синів України».

Література

1. Бондаренко Ю. «Яничари» Романа Іваничука: формуємо історичну свідомість школярів // Урок української. – 2006. – №5-6. – С. 31-36.
2. Грушевський М. Історія України-Руси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/hrushrus/iur91304.htm>.
3. Іваничук Р. Мальви. – К.: Рад. письменник, 1969. – 237 с.
4. Іваничук Р. Моя кунсткамера. Із авторського досвіду // Березіль. – 2006. – №.10. – С. 103-171.
5. Слабошпицький М. З голосу нашої Клію. – К.: Махаон, 2003. – 224 с. (Події і люди української історії)
6. Українське козацтво: Мала енциклопедія. – Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. – 568 с.

«МИНУВШИНУ ЗГАДУЮТЬ, ДБАЮЧИ ПРО МАЙБУТНЄ»³...

(Матеріали до уроку-конференції з позакласного читання
за романом «Мальви» Р. Іваничука)

Мета:

– навчальна: з'ясувати історію написання роману «Мальви» Р.Іваничука, його тему та проблематику, розглянути художньо-образну систему;

– розвивальна: розвивати вміння і навички аналізувати текст, заохочувати учнів читати історичні романи;

– виховна: плекати почуття патріотизму, формувати національну гідність.

Тип уроку: урок-конференція.

Обладнання: портрет Р. Іваничука, запис пісні «Балада про мальви», діорама С.Нечая «Зборівська битва».

Методи, прийоми і форми роботи: розповідь учителя, робота у групах, учнівські повідомлення, літературний диктант, перегляд кадрів кіносценарію роману (з елементами вибіркового читання), круглий стіл, складання таблиці-схеми.

Випереджувальні завдання: 1. Групі «дослідників» – підготувати повідомлення про біографію Р. Іваничука. 2. Акторській групі – інсценізувати кілька ключових фрагментів твору. 3. Групі «критиків» підготуватися до засідання круглого столу «Мої роздуми над сторінками роману «Мальви». 4.»Експертам» – підготувати схему-узагальнення за твором.

Хід уроку

Звучить пісня «Балада про мальви» (муз. Володимира Івасюка, сл. Богдана Гура)

³ Статтю написано у співавторстві з Пугач О. О.

Балада про мальви

Заснули мальви коло хати,
Їх місяць вийшов колихати.
І тільки мати не засне,
Мати не засне, –
Жде вона мене.

У матерів є любі діти,
А у моєї – тільки квіти.
Самотні квіти під вікном,
Квіти під вікном
Заснули вже давно.

Як сонце зійде – вийди на поріг,
І люди схиляться тобі до ніг.
Пройдися полем – мальви буйних лук
Торкнуться твоїх рук.

Життя – як пісня, що не віддзвенить.
Я в мальві знов для тебе буду жить.
Якщо ж я ласку не встигла принести –
Прости, прости, прости, прости.

Приспів:

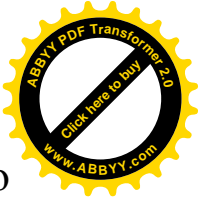
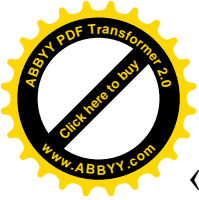
О, мамо рідна, ти мене не жди,
Мені в наш дім ніколи не прийти.
З мого серця мальва проросла
І кров'ю зацвіла.
Не плач, не плач, бо ти вже не одна,
Багато мальв насіяла війна.
Вони шепочуть для тебе восени:
«Засни, засни, засни, засни...»

Учитель. Ви прослухали пісню про мальви, в якій Володимир Івасюк відтворив образ матері, яка недочекалася доньки з війни. А донька – ось вона, під вікном розцвіла мальвою. Мати, якій люди вклоняються до ніг за її подвиг, яка ніколи не перестане чекати...

- Поділіться враженнями від почутої пісні.
- Чи відповідає мелодія змісту слів?

Кожен звук, кожен інтонаційний зворот має смислове навантаження, розкриває тему вічної материнської любові, незнищенності життя, переходу однієї його форми в іншу.

Сьогодні ми також поведемо розмову про Мальву – головну героїню однойменного роману Р. Іваничука, визначного українського прозаїка, автора багатьох історичних творів, лауреата Державної премії України імені Т. Шевченка. Ми повинні знати і пам'ятати свою звичайну історію, щоб не стати

«перекотиполем». Бо хто не знає минулого, той не вартий свого майбутнього, бо, як стверджував Р. Іваничук, «минувшину згадують, дбаючи про майбутнє». Первинна назва роману – «Яничари», але вона була настільки злободенною, так прозоро натякала на фатальні для України наслідки тотальної русифікації, що годі було й сподіватися, аби роман пройшов крізь сито ідеологічної цензури, тому письменник змушений був обрати алегоричний варіант – «Мальви».

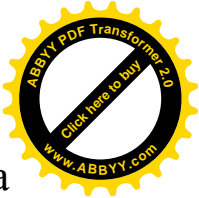
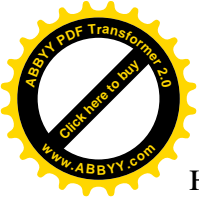
Аби краще зрозуміти, що спонукало письменника до створення «Яничарів», звернімося до його біографії. Запрошуємо до розмови «дослідників», які працювали за цим напрямом.

Повідомлення групи «дослідників»:

1. Біографія письменника

Роман Іваничук – відомий український письменник, автор 16 історичних романів, лауреат Державної премії України ім. Тараса Шевченка (1985), літературної премії ім. А. Головка (1979), премії ім. І. Мазепи (1999), професор Львівського національного університету ім. І. Франка, Герой України.

Син сільського вчителя. Народився 27 травня 1929 р. в селі Трач Косівського району Івано-Франківської області. Навчався в Коломийській гімназії. Склавши успішно дев'ять вступних іспитів, 1948 р. став студентом Львівського університету. Був надзвичайно працюючий, на сон відводив тільки шість годин, бо вважав проспаний час утраченим. Перший рік навчання на українській філології закінчив круглим відмінником. Однокурсник Лев Воловець згадував: «Було в ньому щось притягальне: виваженість думки і слова, впевненість у собі, категоричність суджень... Знав стільки, як ми ще не скоро сподівались дізнатися. І жив чітко, як за графіком: ранкова гімнастика, миття до пояса холодною водою («фундаментально», як сам казав), сніданок, лекції, обід, тривалі заняття в бібліотеці і читання художньої літератури, яке тягнулося за північ». Та

несподівано Романа відрахували з університету й забрали на чотири роки в солдати. За що? Бо був чесним, принциповим, ненавидів підлість, доноси й навушництво, кар'єризм, брехню, фальш. Не кривив душею, не був пристосованцем. Після армії Р. Іваничук повернувся до Львівського університету, після закінчення якого три роки вчителював у містечку Щирець. Потім перейшов на роботу в редакцію журналу «Жовтень» (тепер «Дзвін»). Тривалий час працював заввідділом прози, перебуваючи в оточенні таких творчих особистостей як Роман Федорів, Роман Кудлик, Микола Ільницький, Михайло Яцків. Письменник плідно працює як громадський діяч, але пера не покидає.

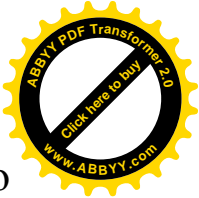
Яким же постає Р. Федорів у рецепції сучасників? Штрихи до психопортрета. (На екран проектується кілька світлин письменника). Учні зачитують спогади друзів, знайомих прозаїка.

Зиновій Гаєцький: «З густою білою бородою і такою ж чуприною, з обличчям помережаним зморшками, ніби бойовими шрамами... Роман Іваничук чимось нагадує біблійного апостола з стародавньої ікони, або старозавітного пророка з часів Мойсея...».

Роман Федорів у книзі «Танець Чугайстра» називав Іваничука химерником, мольфаром. Сам письменник розповідав, що має щось чаклунське в собі – вміє відвертати дощ у Карпатах, коли йде з онуками в гори.

Оксана Мельник: «Працює каторжно. Життя без письменницької праці втрачає сенс. За що б не брався, робить все на совість, скрупульозно... Кожен свій роман пише, як в останнє в житті».

Михайло Слабошницький: Р. Іваничук – «талант помножений на волю»; «дисциплінований і посидючий»; «на диво роботящий і організований»; «зі своїми історичними романами – то справді константа нашої прози».

Юрій Колядич: Р. Іваничук – «заряджений на багатолітню працю».

Більшу частину свого життя він присвятив літературі й відродженню національної пам'яті українського народу. Яскраве свідчення тому – роман «Мальви».

1) Зі спогадів Р. Іваничука «Як я шукав свої «Яничари».

Трудився над збиранням матеріалу три роки. Поселивши своїх героїв у Криму, «мандрував разом з ними чужиною по сторінках сотень книг, вивчаючи чужинецьку історію, мусульманську релігію, турецько-татарську стилістику, побут, одяг, манери, дипломатію, філософію, фольклор, а також ходив у справжні мандрівки – в Крим, у Стамбул, північноафриканські краї».

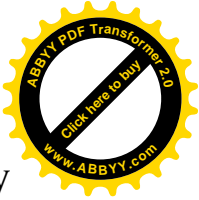
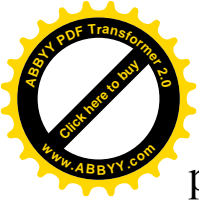
Він довго виношував амбітний задум написати роман про долю імперій, що неминуче приходять до занепаду, твір, у якому разом із читачем роздумуватиме над неминучістю пробудження молодих народів, над причинами тимчасових перемог, а також фатальних невдач у боротьбі за визволення з-під чужого ярма.

Ідея увиразнювалася, конкретизувалася, з'являлися конспекти людських доль. Він хотів населити майбутній твір тиранами, самодурами, підлабузниками, героями і перевертнями... – одне слово, поселити в романі історію. Саме українську історію. Після довгих вагань обрав середину XVII століття.

Спочатку роман мав назву «Яничари», однак із цензурних міркувань Р.Іваничук відмовитися від такого заголовка; згодом, правда, коли вже про цензуру забули, автор цей заголовок у повторному виданні відновив, проте надалі категорично його відкинув – надто він прямолінійний.

2) Хто ж такі яничари? Які цитати з тексту про них ви знайшли?

Яничарами в султанській Туреччині називали солдат

регулярної піхоти, створеної в XIV ст. з військовополонених, у тому числі з християн, обернених у мусульманство. Історія свідчить, що їхні напади відзначались надзвичайною жорстокістю. Часто після яничарського війська від селищ залишались лише груді попелу. Причини такої жорстокості психологи пояснюють тим, що захоплені в дитячому віці й виховані без батьківського тепла, проте в щирій подяці Османській імперії, слов'янські хлопчики в кожному поході демонстрували свою відданість султану. Вони не могли бути жалісливими, бо з дитинства їм прищеплювали думку про те, що їхні родові корені – то найбільші вороги, яких неодмінно слід позбутись.

Підтвердіть ці думки цитатами:

«...одне слово «яничар» наводило жах на невільників...»
(розділ 2).

«...кафські ворота, біля яких стоять два вартові: яничар і мертвий платан, обвитий плющем» (розділ 2).

«На яничарах виросла Османська імперія, на яничарах держиться і, якщо буде воля аллаха, загине разом із ними»
(розділ 3).

«Ти яничар! – гаркнув зневажливо Тиміш. – Ти забув свою віру і мову задля шматка ханської пастирми» (розділ 17).

Запам'ятаймо:

Омар – татарський співець.

Кафа – колишня назва міста Керч.

Марія – головна героїня, мати Соломії-Мальви.

Алім – Маріїн син, чотирнадцятирічним потрапив у полон.

Хюсам і Нафіса – Алімові вихователі.

Селім – Маріїн син, якого немовлям викрала циганка.

Стратон – каменярь, який на чужині живе Україною.

Ахмет і Юсуф – син і батько, у яких працює Марія.

Ібрагім – божевільний султан.

Іслам-Гірей – кримський хан, який закохався в Мальву.

Батир – син Мальви і хана.

Тиміш – син Богдана Хмельницького.

Учитель. Щоб глибше проіннятися духом твору, відчутти той біль, який бентежить душі героїв, зрозуміти його головну ідею, звернімося за допомогою до наших «акторів».

Інценізація уривків роману «Мальви»

Дискусія «Квітуца держава. Яка вона?» [Цит. за 4,44-45]

Питання для обговорення.

- Божевільний султан, який нікого не слухає, і мудрий візир. Про що це свідчить? Як про це говорить автор?
- Коли народ стає юрбою? Чому настають історичні періоди, за яких народ прагне тільки збагачуватися, нехтує культуру, науку? Чи спостерігається це в сучасній Україні?
- Яка причина постійного бідування талановитого майстра Хюсама? Про що свідчить той факт, що високу майстерність ювеліра визнано лише по смерті, а державний розум Азем-паші виявився непотрібним?
 - Іноземці в державі. Чи можуть вони дбати за неї?
 - Чим страшний для імперії мудрець Омар? (Пророкує загибель державі).
- Що підточує могутність будь-якої держави? (Нерозумна тиранія, відсутність усезагальної державної ідеї і національної гордості в громадян, державного мислення у представників влади, низький професіоналізм, аполітичність мас, зневага до закону) Що з названого характерне для сучасної України?

Висновок. Квітуца держава та, де є:

загальнонародна ідея, в ім'я якої варто жити;

розумні володар і влада;

поцінування талановитих і здібних людей;

турбота кожного за долю країни;

почуття в народі національної гордості і любові до рідної землі.

Де немає:

*рабства, соціальної несправедливості;
беззаконня, корупції;
національної ворожнечі.*

«Діти мої, мальви зав'ялі»

Завдання: осмислити аспект роману «Українці на чужині».

Прокоментувати прислів'я на цю тему, зробити висновки про національні риси українців.

«Рідна ворона краще співає, ніж чужий соловей».

«Краще жити на простій гілці, ніж у неволі в золотій клітці».

Національні риси українців, які формували неволя та протекторат:

намагання вислужитися, здебільшого нечесним способом; пристосуванство; догідництво; національний нігілізм.

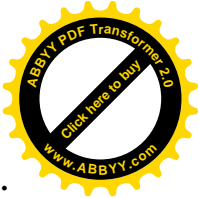
Учитель. Переходимо до характеристики героїв та жанрово-стильових особливостей твору. Проведення вікторини «Назвіть ім'я героя».

1. «... стояла перед верблюдом, вражена його погордливим поглядом. «Чого так дивишся на мене, наче я рівня тобі?» – сказала, та раптом поникла і мовчки заговорила до худобини: «Коли це сталося з тобою оте нещастя, що ти з вільного тура став горбатим рабом, верблюде? Коли переламали тобі хребет, і ярмо вигнуло тобі шию? Чи не за ту провину, що дав себе впрягти, несеш віками свою ганьбу напоказ?.. Все, що можеш зробити, – гидливо плюнути своєму хазяїнові у вічі, але ніколи не перестанеш нести його мішки...».

(Марія, «Мальви» 1968 р.)

2. «... високий, дужий, широкі чорні брови зсунулися над орлиним носом; загорілись в нього очі, коли побачив зброю...», «дикуватий хлопчина з дніпровських степів».

(Алім, «Мальви»)

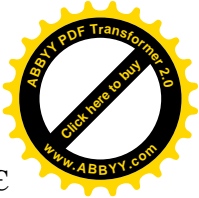
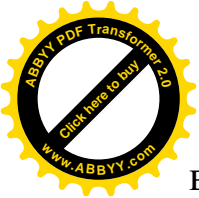

3. «... плечистий парубок з русим волоссям... Це не був чінгяне. Одягнутий у червоний кафтан, підперезаний голубим кушаком, він скидався на козака».
(Селім, «Мальви»)
4. «...вершник у білій чалмі і жовтогарячій киреї, облитий золотом призахідного сонця. Гостра роздвоєна борода і ніс із жорстокою горбинкою вип'ялися вперед, вірлині очі дивилися в примерклі гори».
(Іслам-Гірей, «Мальви»)
5. «...він нагадував пагінець проса, що виріс у підвалі. Бліда, аж прозора шкіра на обличчі, боязко стиснуті губи, але очі – ні, очі не божевільні – якісь наївні, хлоп'ячі, і слухає він поради верховного душ-пастиря, як слухняний учень у медресе».
(Ібрагім, «Мальви»)
6. «...сивобородий чоловік у білій чалмі і сірому арабському бурнусі. Його обличчя заховалось у густій довгій бороді – годі було б угадати вік старця, та був він древній як світ, і в глибоких брунатних очах таїлась мудрість багатьох поколінь».
(Меддах Омар, «Мальви»)
7. «Коли мало сили, треба розв'язувати міх із хитрощами... Коли твій ворог навіть мурашка, то вважай її слоном...».
(Сефер Газі, «Мальви»)
8. «... ні за що не плати своєю вірою і совістю. Бог єдиний для всіх народів, і приймає він молитви з різних храмів і різними мовами, аби тільки вони були щирими, аби тільки до них не діткнувся бруд користолюбства».
(Меддах Омар, «Мальви»)

Засідання круглого столу

«Мої роздуми над сторінками роману «Яничари» [Цит. за: 1, 18-19].

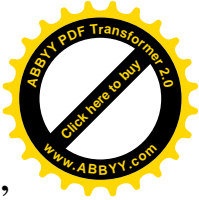
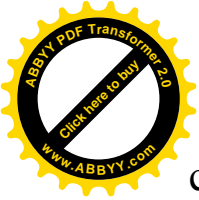
1-й «критик». Р. Іваничук своїм твором довів, що національне відступництво – зло не тільки для народу, з якого

вийшли яничари, а й трагедія для них самих. У цьому переконує доля озвірілого Аліма. Орля буйноквітних степів України, забране в ясир підлітком, він виробив собі особливу філософію буття: усе, що заважає вижити в клітці, треба вирвати з корінням із душі й серця, стерти всі спогади про Україну, щоб зробити кар'єру у ворога, уподібнитися до нього. (*«Алім першим видряпався на мур... оціни ж нарешті справжнього яничара!»; б розділ*) Алім виявляє готовність до жахливих випробувань яничарської вірності: вбиває українську дівчину *«Алім ще не вбивав жінок... кров бризнула на шаровари»;* б розділ), карає на горло вихователя. Убивство свого наставника – це розкриття хижого нутра яничарів, що втратили будь-які людські почуття (*зачитує уривок від слів «Хюсам лежав на землі...» до слів «...проколів горло старого ювеліра»;* 12 розділ). Аліма змусили вбити султана Ібрагіма, а потім знищили його самого, бо султанську кров потрібно змити кров'ю чужинця. Це натяк на те, яка доля зрештою очікує зрадників і безжальних кар'єристів: сліпі виконавці обов'язку, вони стають несвідомими заручниками чиеїсь волі й такими самими жертвами, як і їх жертви.

Твір спонукає задуматися над сучасним яничарством, його суттю і наслідками, – а також над тим, який це біль і яка це ганьба для народу.

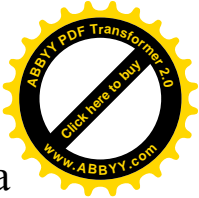
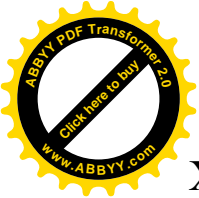
2-й «критик». У романі показана трагедія матері. Марія символізує долю України, її серце розривається від того, що орда не тільки фізично поглумилася над її дітьми, а й витоптала їм душі. Беспорядна мати, ніби чайка, хоче обігріти єдину дочку, та не має змоги. Марія – взірець відданості рідній землі, матері-берегині, хранительки роду, захисниці звичаїв і традицій українського народу. Вона могла б змиритися зі своєю долею, жити спокійно і забезпечено, адже її зять – хан. Та для неї найбільше щастя – повернутися в Україну (*«Ну що твоя дума, доню...наплоди ворогів-змієнят»;* епілог). Прочитавши роман, в

серці, пам'яті, душі викарбовується образ нескореної жінки, мужньої української патріотки, матері-Берегині.

3-й «критик». Біль ятрив материнське серце довгі роки, поки шукала на чужині своїх дітей. Та Марія впізнала в незнайомому красені свого Семенка. Широкоплечий юнак із синіми очима нагадав їй Мальву. Це Селім – ханський охоронець. Простий чесний юнак захоплюється мужніми й мудрими ідеалами Іслама і Богдана Хмельницького (*«Гетьмане, ти, бачу... Такі двом панам не служать»*; 19 розділ). А як жадібно малослівний Селім упивається красою України серед пшеничного поля і стрімкої Стрипи під Зборовом, де «солодкаво пахнуть шуварі в заплавах річки, тужно квилить очеретянка, а з оболоні несе пахом полину... а земля під ногами м'яка, як постіль». Юнакові роздуми про свої корені, родовід спонукають його кинутись у бій за Україну (*«Невже я звідси... яку зрить тільки він один»*; 19 розділ). Він чесно виконує благання матері: «Сину, пожалій землю свою!» У передсмертну хвилину міцно припав до лона України, обнявши, як неньку, Берестецьке поле. «Козацькі могили промовляють до українців словами народної пісні «Почорніло я од крові за вольную волю».

4-й «критик». Мальва – центральна героїня твору. Напевно, кожен читач уявляє красуню, що своєю вродою зачарувала Ахмета, чабанського сина, і Кримського владика Іслам-Гірея. Дитина, потрапивши на чужину, забуває рідну мову, віру, батьківщину. Зневажливе «гяурка», знуцання татарських підлітків, бідування і голод змушують її обусурманитися. Щоб вижити, вона засвоїла Коран і знайшла притулок у мечеті. Іслам-Гірей з першого погляду закохався у дванадцятирічну полонянку. Ставши хановою дружиною, вона згодом почувається у полоні, як ті вирізьблені рибки (*«Голубий мармур ще більше... жовті кості тисячі козаків»*; 16 розділ). Вона намагається вплинути на свого чоловіка, аби не воював України, не зраджував

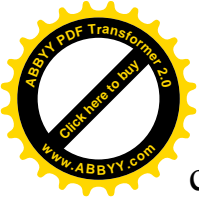

Хмельницького. Материнська мова, пісня, напівзабута рідна молитва, легенди про Україну відроджують Мальвіну душу. Збусурманена з дитинства героїня стає українською патріоткою. Вона отрує Іслам-Гірея – свого коханого, батька своєї дитини, бо він зрадив гетьмана, Україну, а отже, – і її саму, Мальву. Цей подвиг українка-полонянка здійснила ціною свого життя («*Чому ти невеселий... продав дияволу підступності, і за...*»; епілог).

(«*На румовищах світу ти була трояндою... винесеного за огорожу бахчисарайського палацу*»; епілог).

5-й «критик». Останні розділи роману «Яничари», мабуть, найбільше захоплюють читачів, адже події відбуваються в Україні, на Зборівщині (картина). Гортаєш сторінки твору і бачиш ті бойові путі, якими проходили мужні запорожці на чолі з Богданом Хмельницьким. У «Мальвах» Хмельницького змальовано гордим, мужнім лицарем, непримиренним до ворогів. Він завжди ставить загальнодержавні інтереси вище від особистих («*Це великого розуму... І гордий*»; 16 розділ). Це образ справжнього державника, мета якого – служити Україні. «Щось нестримно притягаюче є в його жесті, здається, виріс він кремезним над усією величезною землею і бачить її всю з краю в край, і впевнено веде свій народ до цілі, яку зрить він один».

6-й «критик». Хочу звернути вашу увагу на постать мандрівного філософа Омара, речника добра і справедливості («*сивобородий чоловік... мудрість багатьох поколінь*»; розділ 1). Він осуджує розбійницькі інстинкти співвітчизників, прагне довести, що загарбницька політика веде до розпаду Османської імперії («*О люде османський... тільки люту ненависть до себе*»; розділ 1). Його слова «Хто винен, що мій народ став носієм зла, неволі?», «Чого повзеш на чужі землі, хіба не міг би жити з сусідами у згоді?» – пророчі, так може говорити великий гуманіст. Мені здається, це голос самого Р. Іваничука, адже тільки сповідуючи високі ідеали й пропустивши крізь власне

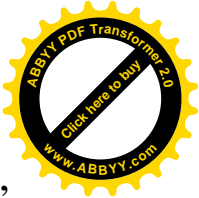
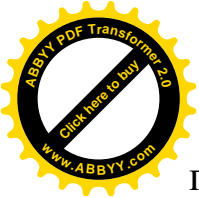
серце високі істини, автор може вкласти їх у вуста свого героя.

7-й «критик». Письменник майстерно змальовує простих татар і турків. На полі бою – це безжальні, дикі воїни. Зовсім іншими вони постають у мирний час у своїх володіннях. Ремісники, пастухи, селяни не виявляють національної чи релігійної ворожнечі до «гяурів», рятують їх у лиху годину. Пригадаймо шляхетність пастуха Ахмета, безмежно і на все життя закоханого в Мальву. Цей юнак ладен на самопожертву задля української дівчини.

Глибоку батьківську любов і турботу виявляють Хюсам і Нафіса до Аліма, Маріїного сина. Вихователі полюбили підлітка, як рідну дитину, вони плачуть, сумують, коли його забирають в яничарську науку.

А тепер загляньмо в палаци султана Ібрагіма, хана Іслам-Гірея. Тут усе крутиться в хитросплетіннях двірцевих переворотів. Один деспот змінює іншого, та не міняється сама система культу правителя. Трон можуть посісти дегенерати, напівідіоти, як-от султан Ібрагім, якого старший брат гноїв у темниці. Ібрагімове самодурство доходить до того, що він у нападі гніву вбиває свого радника, бо той у гороскопі не передбачив лиха. Іслам-Гірей виявився розумнішим, однак двічі зрадив Хмельницького, тому що боявся могутності України. Та хто сіє зло, той горе пожинає.

8-й «критик». Р. Іваничук – великий майстер слова. Мова твору багата, насичена народними українськими піснями, прислів'ями (Ліва рука не знає, що робить права; Два рази вислухай, а один раз говори; Доброму коневі збільшувати порцію ячменю, поганому – канчуків; Коли твій ворог навіть мурашка, то вважай її слоном; Коли риєш яму, рий по своєму зросту; Раніше ніж ворог, перемигши тебе, повечеряє, ти повинен, перемигши його, поснідати). Автор дібрав до кожного розділу епіграфи, афоризми, притчі, цитати з Корану, щоб донести до читача

перлини східної мудрості. У тексті трапляються татарські, арабські й турецькі лексеми, що надають мовній тканині твору особливого колориту.

Письменник захоплюється красою кримської природи, однак устами Марії, Селіма доводить: Україна – чарівна, мальовнича, багата, тому вороги й нападали на наш край. Щоб так поетично передати краєвиди Зборівщини, Збаражчини, Берестечка, усієї України, треба проїнятися великою синівською любов'ю до свого краю.

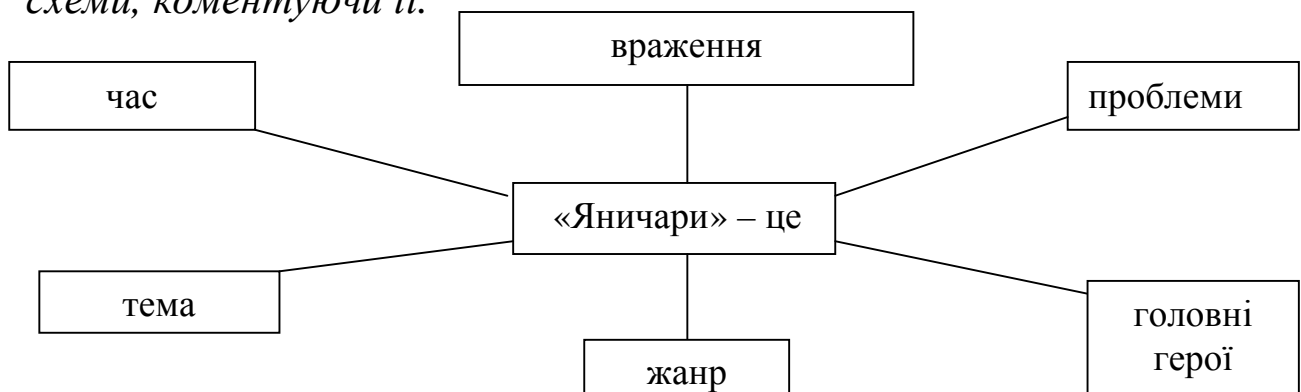
Історичний роман «Мальви» спонукає до роздумів про минуле, сучасне і майбутнє рідної землі. І тільки осмисливши тісну сув'язь їх, пропустивши крізь серце найгірніше і найсвітліше з перейденого минулими поколіннями українців, збагативши свій історичний досвід, зможемо чесно дивитись у вічі прийдешньому й означити свій шлях до нього високими виявами правди і любові.

Дайте відповіді на запитання:

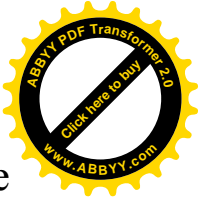
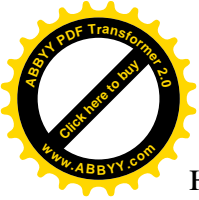
1. Назвіть розділ у творі, що звучить як народна балада.
2. Вид усної народної творчості, який часто зустрічається на сторінках роману.
3. Що означає квітка мальва в романі?

Висновки «експертів»

Група «експертів» узагальнює підсумки уроку у вигляді схеми, коментуючи її.

Підсумки. Сьогодні ми ознайомилися з романом «Мальви» Р. Іванчука, який і нині прищеплює українцям імунітет проти

національного нігілізму. На думку митця, подолати родове безпам'ятство багатьох можна тільки тоді, коли занурити душі в переживання історичного буття України.

Україна й досі не позбулася яничарства. На думку письменника, вихід із становища тільки один – духовне пробудження людей до національного життя. Інший шлях веде до самознищення народу. Ці два варіанти і є проекцією майбутнього.

Таким чином, у «Мальвах» із граничною відвертістю пристрасно наголошується, що людина, яка забула своє коріння, свій рід, стає духовним покручем; вона – ущербна в своїй моралі; з яничарства починається глибоко аморальна позиція пристосуванства й догідництва. І так було не тільки в часи минулі. Всім своїм викривальним пафосом роман звернений у нашу добу.

Учень декламує напам'ять поезію Неоніли Стефарук.

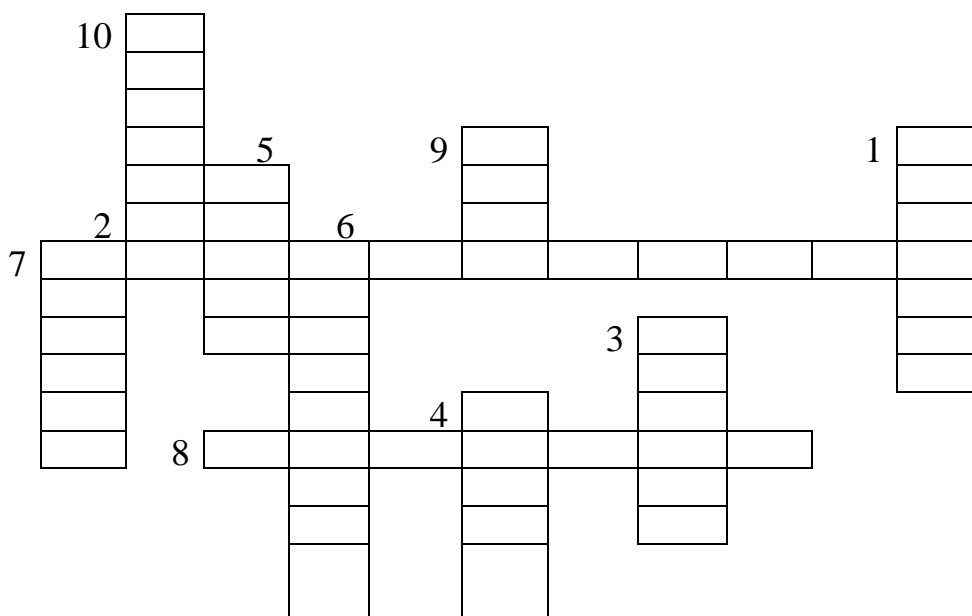
Чи винні яничари у боргах?
Не ствердити тепер, не заперечити.
На сонячних, піщаних берегах
тіла там їхні вигріла, Туреччино.
Ти вихохала воїв і рабів.
Орала замінила ятаганамі.
Щоб не тужили очі голубі
за степом і за скіфськими курганамі.
Є вина, танцівниці і Коран.
Є поцілунки приторні, як прянощі.
В степу ти помиратимеш від ран,
Але про це задумуватись рано ще.

Ім'я у тебе звучне – Ібрагім.
Ти спритний, і за це тобі заплачено.
Відчалюють човни від берегів
І губляться у морі, наче мачинки.
І мороком вкривається Стамбул,
Очікуючи здобичі кривавої.
І стомлені невільники гребуть,
Хитаючись під морем і загравою.
І очі в них, як небо, голубі.
І пісня їхня щось тобі нагадує.
І в грудях щось ворухиться... Не біль.
Приручена імперією гадина.

Кросворд Роман Іваничук «Мальви»

1. Справжнє ім'я головної героїні роману «Мальви».
2. Село – шматочок рідної української землі.
3. Як називають в Османській імперії матір султана?
4. Ім'я козака, при згадці якого, ожили спогади Мальви про Україну?
5. Мальва була для Іслам-Гірея третьою, але першою...
6. У якому місті до Р. Іваничука прийшла назва роману?
7. Яку лексему використав Ч. Айтматов для означення яничарства?
8. Султан – «заходяче сонце Османської династії»
9. Що було найціннішим в Україні для османів?
10. Як вперше назвав Мальву татарський хан?

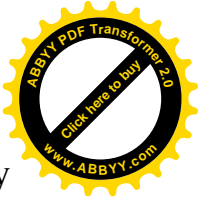
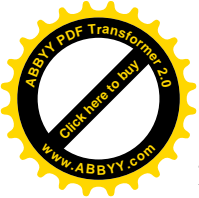

Відповіді:

1. <i>Соломія</i>	6. <i>Коктебель</i>
2. <i>Мангуш</i>	7. <i>Манкуртство</i>
3. <i>Валіде</i>	8. <i>Ібрагім</i>
4. <i>Байда</i>	9. <i>Ясир</i>
5. <i>Ханим</i>	10. <i>Козачка</i>

Література

1. Бойко О. «А в серці тільки ти, моя прекрасна, рідна Україно!» // Дивослово. – 2009. – №5. – С.16-19.

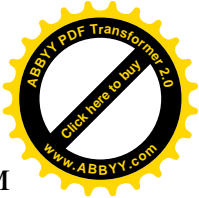
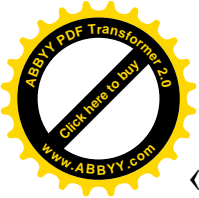

2. Бондаренко Ю. «Яничари» Романа Іваничука: формуємо історичну свідомість школярів // Урок української. – 2006. – №5-6. – С.31-36.
3. Слабошпицький М. Талант, помножений на волю. Нотатки про Романа Іваничука і мистецтво історичного роману // Київ. – 2009. – №5-6. – С.158-167.
4. Соя. Б. З книги минулого нашого народу. Урок-конференція за твором Романа Іваничука «Яничари» («Мальви») // Дивослово. – 2004. – №5. – С.43-49.

«ЄРУСАЛИМ НА ГОРАХ» Р. ФЕДОРІВА: НАЦІОНАЛЬНЕ БУТТЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЧАСОПРОСТОРУ

Роман Федорів – видатний прозаїк нашої сучасності, який став лауреатом Національної премії України імені Т. Шевченка та премій родини Антоновичів, імені Головка, М. Горького. Він дійсно «приналежний до касти трудівників» [2, 137]: один за одним з-під пера талановитого і невсипущого майстра вийшли романи «Жбан вина», «Отчий світильник», трилогія «Кам'яне поле», «Жорна», «Ворожба людська», повісті «Рудий опришок», «Палиця для прокажених»...

Над романом «Єрусалим на горах», що став важливим етапом у поглибленні історіософського змісту його творчості, Р. Федорів працював протягом 1988-1992 років. Знаменно, що саме тоді, коли письменник писав роман, в якому «страждання нашого народу співвідноситься зі страдницькою дорогою Христа на Голгофу, а ідея морального очищення втілюється через реставрацію понівеченої давньої ікони» [1, 133], український народ сказав омріяне віками «Так!» самостійній, незалежній, соборній Україні. У 1989 році назву літературно-мистецького часопису «Жовтень», редактором якого був патріот і громадянин Р. Федорів, було змінено на «Дзвін». Гості з США Остап Тарновський із дружиною Мартою були щиро подивовані сміливістю редактора, побачивши на обкладинці першого номера

«Дзвона» за 1990 рік зображення князя Святослава, а під ним напис – «Іду на вас». Видається знаковим, що Святославове «Іду на вас» цілком суголосне і творчості Р.Федоріва, як і символічна зміна назви часопису. В «Єрусалимі на горах» оживає персоніфікований образ дзвону-пам'яті, дзвону-перестороги, в якому «вчарована предками була душа землі й душі усіх людей тутешніх, тих, що є сьогодні, тих, що були, й тих, що ще прийдуть» [5, 368].

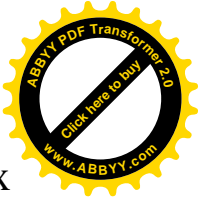
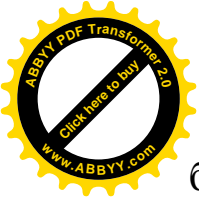
У контексті творчості Р.Федоріва роман «Єрусалим на горах» привернув увагу літературознавців Ільницького М., Качкана В., Масляник О., Неборака В., Салиги Т., Сидоренка Б. Однак художньо змодельоване автором національне буття не розглядалося крізь призму часопросторового континууму. Тому маємо на меті хоча б частково заповнити цю лакуну, висвітлити авторську концепцію історичного минулого рідного краю, залучивши до її аналізу важливі структуротворчі чинники – час і простір.

У романі злютовані воєдино різні часопросторові локуси. Виокремити і розрізнити їх часом досить складно, хоча, на нашу думку, це необхідно зробити з метою більш повноцінного аналізу, зокрема того часопросторового континууму, в якому відбуваються художньо реконструйовані автором події.

Місце подій у романі – Західна Україна, а точніше – Галичина. Основна увага прозаїка сконцентрована на трьох часових пластах:

1. Відступ військ Б.Хмельницького восени 1648 року.

2. Період Другої світової війни, починаючи із «золотого вересня звільнення» 1939 року, коли Червона армія, перейшовши польський кордон, захопила західноукраїнські землі. Часові рамки цього локусу замикаються періодом повоєння, оскільки у романі найбільш докладно змодельовано події 1944-1953 років, коли військові формування ОУН-УПА вели

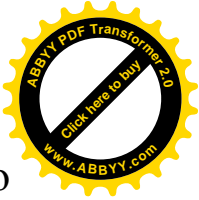
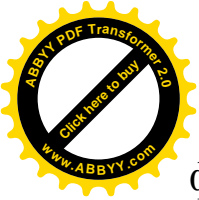
боротьбу проти насильницької радянзації західноукраїнських земель, що здійснювалося жорсткими командно-адміністративними методами.

3. Часовий відтинок приблизно 60-80-ті рр. минулого століття.

Події, віднесені до першого з означених часових відтинків, відбуваються поблизу містечка Черчен, що в трьох кілометрах від Опілля, де у Страдчій долині височіє церква Святого Духа, побудована у далекому сімнадцятому столітті. На одній з її стін почало лущитися «мальовидло», з-під якого видніється первісне творіння давнього мистця-ізографа. Запопадливі й слухняні радянській владі «єфрейтори» хочуть перетворити церкву в атеїстичний музей. Їм протистоїть сільська громада. Закоханий в українську старовину пенсіонер Данило Вербень вмовляє приїхати до Черчена реставратора старовинного живопису Василя Бережана.

Можливості «химерного» роману дозволяють Р. Федоріву знехтувати часопросторовими умовностями. Перекинутий автором міст міжчасся стає місцем зустрічі древнього ізографа Василя із сімнадцятого століття і сучасного реставратора, теж Василя, із двадцятого століття. Очевидно, прозаїк цілком свідомо наділяє художників одним іменем, яке у перекладі з грецької мови означає «цар», тобто той, хто владарює, оскільки обидва митці мають здатність силою свого мистецтва володіти людськими серцями. Древній ізограф Василій – це першопочаток, праджерело мистецької снаги Василя Бережана. Недарма ізограф із нижчих світів стверджує: «... я – це ти, ти – це я з минулих світів. Ми не повторилися, брате, ми продовжилися» [5, 472].

Авторська уява переносить Бережана у сльотаву осінь 1648 року, коли полки Богдана Хмельницького разом із козачими сотнями Семена Височана покидали Галичину. На гіркій дорозі відступу неждано постав монастир Святого Духа, що став

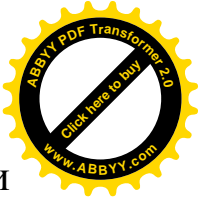
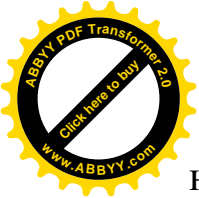

фортецею, острівцем непокори ворогам. Відчайдушно боронилися повстанці, але голод і спрага стали нестерпними. І тоді Марія (ім'я Богоматері) «в білій намітці» (колір символізує чистоту і невинність) і «чорній одежі» (символ жалоби) переконує Бережана, що бездумна, хоч і героїчна загибель – це самознищення, бо «не буде прийдешнього, якщо нині вигибнемо до ноги» [5, 105]. Марія вважає, що історичне призначення людини – продовжувати рід, передавати з покоління у покоління життєвий досвід, мудрість і пам'ять предків, накопичувати сили для майбутньої переможної боротьби за волю і незалежність України. А для цього треба, хоч і в неволі, але вижити, бо якщо «всохне паросль сьогодні, з чого завтра виросте ліс?» [5, 104].

Автор ставить ігумена Данила перед нелегким моральним вибором: здатися на милість полякам і бути рабами на своїй землі чи померти героями. Сумніви і тривоги гризуть душу ватажка повстанців. Гордий і нескорений духом, він кидає до ніг ворогам шаблю, яка не раз несла їм смерть, і, тримаючи хрест – символ милосердя, – звертається до поляків з єдиною вимогою: не зачіпати жінок і дітей. Останнє, що чує мистець-пришелець, це прохання отця Данила: «Розкажи тим, які у верхніх світах, що ми, минулі, часом зраджували самих себе, вимолювали навіть рабство, щоб тільки не всох наш корінь» [5, 110].

Читач стає мимовільним співучасником зображуваного, переживає разом із героями, сповнюється болем і гнівом за мужніх оборонців Святого Духа. Авторська думка відступає на другий план, бо розповідь укладена в уста Бережана, древнього ізографа чи Ключара, які «бачать» минуле ніби зсередини, відкривають приховані пружини подій і фактів, подаючи історію крізь призму власного серця.

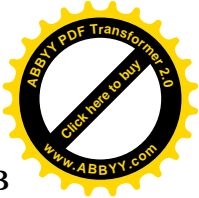
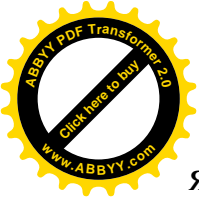
Письменник майстерно користується засобом ретардації (уповільненням дії), пригальмовуючи хід сюжетної лінії, що заінтригувала читача. Часом прозаїк обриває оповідь на

найцікавішому моменті, змушуючи читати швидше, щоб знайти відповіді на поставлені ним запитання; інколи події залишаються на перспективу читацького доосмислення. Тривалий час автор не повертається і до цієї сюжетної лінії – про долю повстанців нічого не було відомо.

Наполегливо і бережно працює реставратор ціле літо, очищаючи древню фреску і власну душу, знімаючи «нашарування з самого себе» [5, 244]. Знявши верхній шар фарби і бруду, у пошкрябаному «віконці» він спочатку бачить око – «розгніване, розбійницьке, що креше іскри», у якому «злютувалися водночас і біль, і крик, і страх, і лють» [5, 171]. Майстер поспішає, щоб узріти й друге око, але раптом з-під заюшеної брови бачить страхітливую криваву рану. У Бережана з'являється дивне відчуття: він починає зримо відчувати зв'язок часів. Очі ті «жили підсвідомо у моїй пам'яті, це було дано мені від народження» [5, 175], – з подивом зізнається він.

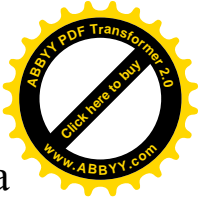
Виснажений і фізично, і морально Василь врешті-решт «вивільняє» диво-фреску, що вражала кожного, хто бачив її, бо в ній давній ізограф втілював муку нашого народу – наш біль, крик, молитву... На стіні Святого Духа відкрилася одна із трагічних сторінок історії: «... Після трьох століть заточення виходили з п'ятьми на світло «мученики», всі троє були босі й в кожного руки й ноги прибиті до хреста кованими цвяхами. Той, що висів посередині, був убраний у довгу, майже до самих стіп рясу з хрестом на грудях; справа од нього розп'ято людину в козацькому синьому жупані й темно-фіолетових шароварах; зліва – витягнувся на хресті довгий і худий чоловік у домотканих сірих ногавицях і в такій же розхристаній на грудях сорочці» [5, 468-469]. Дрібними буквицями було вимережано імена страждальців: ченець – «се ігумен Данило»; козак праворуч – «се полковник Дубовий»; ліворуч – «А се, братіє, ми з вами» [5, 472]. Останній був схожий на хранителя храму Павла,

який загинув, боронячи фреску від руйнації (ізограф малював його із прадіда Ключара). Древній митець талантом своїм великим зумів повернути і своїм сучасникам, і нащадкам зганьблену і приспану історичну пам'ять, адже мистецтво – це ключ потаємний, який відкриває душі людські. Своїм малюванням він не тільки розповів прийдешнім поколінням про долю оборонців Храму, а й віддав їм свій задавнений борг, воздвиг пам'ятник полеглим, зобразивши на церковній стіні Голгофу свого краю. У розмові з пришельцем із верхніх світів старець-ізограф припускає, що належить до тих митців, які «збирають многотрудно нектар» і перетворюють його на мед. «Ні, твій мед не солодкий, майстре, він навіть не гіркий... він солоний, немов ропа» [5, 178], – заперечує йому Бережан. Чому? Навіщо поєднує непоєднуване? Яку роль виконує тут оксиморон? Щоб дати лаконічну, але вичерпну відповідь: «... бо земля повниться лементом і розпукою» [5, 178].

Кожен із нас несе свій хрест на свою Голгофу, але це, як справедливо зазначає автор, є «тільки краплина з бездонної чаші людського страждання» [5, 176]. Кінцівка роману трагічна, хоча у ній все ж бринить віра у те, що зруйнована «єфрейторами» фреска буде відновлена, що воскресне наша пам'ять і духовність. В уста ізографа з нижніх світів укладає прозаїк власну філософську резигнацію, звернену до кожного з українців: «Хіба нам з тобою звикати до смерті, руїн і до наруги? Але ж бачиш: косять нас, розстрілюють, топлять, розпинають, вішають... а ми сутні на цій землі... ми вічні на цій землі! І шлях до Єрусалиму, що на горах, до висот і волі, до духовного розкріпачення, іще не має кінця. Іще треба до нього дійти, брате...» [5, 498].

«Єрусалим на горах» – це теж Голгофа... Голгофа філософа-письменника Р.Федоріва, який залишив нащадкам своє художнє панорамне полотно, з якого оживає трагедія його рідного краю і його часу, вчинена «рогатими з пекла» – більшовиками й енкаведистами.

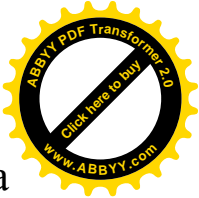
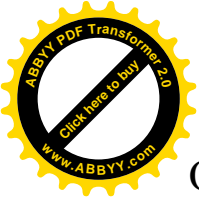
Роман написаний на основі життєвих фактів. Людська пам'ять – тривка.

У ній і досі болять спогади тих страшних літ.

Трьох синів-соколів, які стали в оборону рідного краю, виплекала Софія Корчувата. Трьох повстанців (воїнів УПА) – Ярослава, Петра, Василя – вистежили «визволителі». Не сподіваючись на милосердя, хлопці застрелилися. Коли із криївки «виволікли на сніг шість трупів», не відцуралась (бо не боялась ні смерті, ні тюрми, ні Сибіру) від дітей своїх лише Софія: «...прибігла й упала перед синами, і обіймала їх, і розчісувала пальцями їх закривавлені чуби, і щось примовляла до них» [5, 27]. Але й похоронити не дали. Зомліла від горя душа напівбожевільної Софії квилить кривавими сльозами. Мати привселюдно на зборах благає нелюда-оперуповноваженого Ступу: «Віддай тіла моїх синів. Я не прошу їх у тебе живими, ти не Ісус Христос, щоб їх воскресити, – віддай їх бодай мертвими. Я їх поховаю і буду знати, на якому гробку поставити свічку. Я так мало прошу: свічечки на гробку. Розумієш? Чуєш мене? Ми ж бо християни, які хоронять своїх небіжчиків...» [5, 24]. Але для знавіснілого від злоби Ступи, миршавого заїкуватого Мацюпіньки, начальника-енкаведиста Пополудня, у душах яких не залишилося нічого святого, нещасна мати – лише «бандерівська вовчиця», до якої немає найменшого співчуття.

Нині стають відомими факти, що у радянські часи замовчувалися або спотворювалися. Тепер установлено, що, за наказом Москви, органи НКВС влітку 1941 року знищили більш як п'ятнадцять тисяч в'язнів у тюрмах Західної України. Тоді ж було дано «офіційне роз'яснення» уряду – це робота гестапо та українських націоналістів.

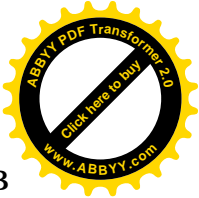
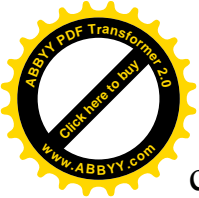
Їх залишилось небагато – живих свідків жахливих подій. З тими, кому «Господь призначив: допомогти розпізнати людям нечистих» [5, 13], без сумніву, зустрічався прозаїк Р. Федорів.

Один із них і став прототипом героя його роману – Івана Слободяна, який на схилі літ виповів страшну таємницю власного життя, бо не міг і не хотів забрати її з собою в могилу.

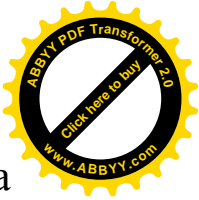
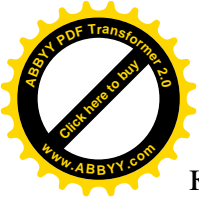
У жовтні 1938 року Закарпаття отримало самоврядування, створення якого справило значний вплив на західних українців, що вважали його «першим кроком на шляху до неминучого створення самостійної соборної України» [4, 553]. Карпатська Україна, що здобула автономію, стала світлом надії, «полумінцем свічки, що засвітилося у Хусті» [5, 217]: у час формування уряду угорські війська захопили південну частину краю, змусивши українців перевести столицю з Ужгорода до Хуста. У березні 1939 року автономна Карпатська Русь була окупована за згодою Німеччини її спільницею – Угорщиною. Прозаїк, художньо моделюючи події того періоду, описує сумний Великдень 1939 року, коли «ціла Галичина й Волинь вбралися в жалобу» [5, 218]. Навіть дзвони не сповіщали про Паску, тільки парубчаки клепали об дошки. То був погребенний дубовий стук по омріяній віками волі й незалежності... І раптом несподівано для усіх зринув у людському натовпі коло церкви чистий, як джерельце, тенор Івана Слободяна – і покотилася могутня пісня, підхоплена сотнями голосів лунала «Ще не вмерла Україна...» А в червні 1941 у «Кармелітах» «совіцький командир» Непийвода – хижий душею, але з усміхненими устами (контраст у портреті свідчить про звичну зміну маски) нагадає Іванові про той спів у весняний День Господнього Воскресіння.

«Нові газди» – більшовики розігнали чи вивезли з костьолу до Сибіру монашок-кармеліт. Тюрма-катівня успадкувала назву – «Кармеліти». В одну з її камер, де «кров чавкала по долівці», де нічим було дихати, «де живі стояли поруч із мерцями» [5, 223], потрапляє Іван. Непийвода, прагнучи зламати його морально, показує свіжовикопані рови, заповнені тілами замордованих в'язнів, по яких «чубарики» уклали кам'яні плити. Один із

солдатів був прикований до трактора, ревом якого «глушив смерть». Прикований, бо витримати таке видовище і не збожеволіти, не застрелитись, не втекти було понад людські сили! Слободян усвідомлює, яку місію призначив йому енкаведист: «стати щуроїдом», страхом виїдати душі побратимів. І тоді у його зрозпаченій душі зродився могутній погук волі до життя: «...чи не вдарити нам у двері, у стіни... вдарити плечима, руками, чобітьми, головами – ударити – і, може, врятуємося» [5, 231]. Врятувався тільки Іван. Вжив ціною сотень смертей, аби розповісти правду, щоби пам'ятали... Тікаючи від розправи, він сховався на горищі, де став свідком наруги п'яних солдат над «сімнадцятирічними пуп'янками» – невинними ученицями Рогачівської гімназії, що випрошували в енкаведистів «незбезчещеної смерті» [5, 238]. Слободян, «призначений Господом Богом бути єдиним свідком на страшному суді», розповідає про сатанинську оргію і розстріл юних гімназисток: «Дівчина тільки один раз успіла скрикнути, бо енкаведист сів задницею їй на обличчя, а ще інші тримали за руки й за ноги, тіло її билосся в конвульсіях, гола його білизна спалахувала при свічках кривавим полум'ям. Врешті вона зімліла, бо стихла, а голомозий командир стрілив їй з револьвера просто в лице... і другій мучениці теж стрілив ув обличчя, потім солдати поволокли їх за коси до купи мерців» [5, 237-238].

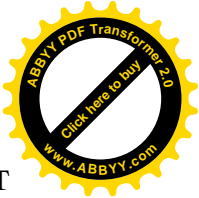
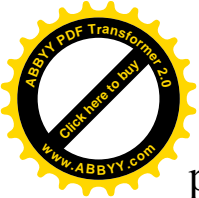
Завдяки подібним жахаючим сценам автор психологічно вмотивовано і переконливо показує братовбивче протистояння, в якому одні гинули – за «червону» (Сашко Козаченко, Роман Гайдаш), а інші – за «синьо-жовту» Україну (Зеник Ключар, Петро Когутяк, брати Корчуваті). Десятки тисяч «западенців» були звинувачені у націоналізмі і вислані до державних таборів смерті, занесених сніговіями Сибіру і Крайньої Півночі. Згадаймо, як при слові «вивезення» від жаху «ціпеніли усі Горопахи», навіть сонце зійшло над селом «бліде, як вівсяний

корж» (велемовна пейзажна деталь). Сполоханий дзвін Михаська Юрчишина сповіщав про депортацію, і кожен із селян розумів, що це – найстрашніше: «Тайга, каторжна робота, голод, бараки або ж землянки, безправність перед різними операми...» [5, 51]. Люди воліли вмерти на рідній землі, бо висилка означала «глушення над твоєю душею, бо тебе виривали з коренем від землі, де ти народився, ... від татової й маминої могилок, від стежок, на яких ти виростав, від цілого звичного тобі світу» [5, 51]. Тому й злетів у небо спочатку самотній, а потім підхоплений односельцями тужний спів із двох печальних слів: «Вічная пам'ять»...

Насильницька колективізація, репресії, вбивства, заборона діяльності греко-католицької церкви викликали масовий спротив у західноукраїнських землях. До початку війни ОУН співпрацювала з гітлерівцями: було створено «Легіон українських націоналістів», згодом – добровольчу дивізію СС «Галичина». Коли ж у червні 1941 року було здійснено спробу створити українську державу, окупаційний режим жорстоко придушив її. Прагнення знайти рівновагу між своїми інтересами та цілями фашизму не дали результату, тому конгрес ОУН (1943) закликав до антинацистської й антирадянської боротьби, яка набула масового характеру після створення Української Повстанської Армії (УПА) на чолі з Р.Шухевичем. Після закінчення Другої світової війни ОУН-УПА продовжували збройну боротьбу проти сталінського режиму, у якій часто гинули безвинні люди.

Своєрідні художні біографії таких людей подано й автором роману «Єрусалим на горах». Юстина Монашка несла людям науку терпіння і покірливості: «Бог наш терпеливий і нам велів терпіти» [5, 329]. Але підступний Ступа, розробивши нескладну операцію, змусив повірити «лісових» хлопців і їхнього ватажка Опришка, що дівчина виказала криївку. Розправа не забарилась: її

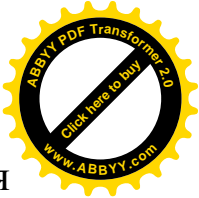
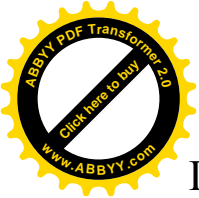
розстріляли на узліссі. Свою пізню покуту через багато літ принесе Опришко старому Апостолу Горопах – учителю Гайдашу, попросивши його поставити хрест на могилі Юстини.

Жорстокість породжує жорстокість, зло повертається до його інспіратора – переконливо доводить філософ-прозаїк Р. Федорів. Що змусило Опришка, який мріяв стати священником (навчався на першому курсі духовної семінарії) стати вбивцею? Після більшовицького «звільнення» земель Західної України він потрапляє на подвір'я Львівської в'язниці, де бачить скатованих, оголених дівчат, «сокирами розкраяні черепи»... Трагізм ситуації автор показує очима свідка: «В одній камері я бачив розп'ятого на стіні, прибитого цвяхами священника в чорній реверенді, живіт у нього був розпорений навпіл і в місиві кишок устромили голе немовля» [5, 338].

По краплині письменник наповнює чашу людського терпіння. Чаша ця глибока, але ж не бездонна! Скільки їх у ті грізні роки наклали головами за омріяну волю?! Один із них – Зеник Ключар, який у 1944 році пішов у ліси з повстанцями – і сліду не стало. І тільки «за Хрущова» принесла батькам тяжку звістку Гафія Кукурудз, бо не хотіла наражати і їх, і себе на смерть чи Сибір. Поблизу Братишан поховала Ганна хлопця, але могила згубилася у широкому полі, на якому й запалили свічечку пам'яті родичі загиблого. «Свічечка горіла рівно, тихо, лише один раз полумінь хитнулася вправо: може, то вітер з лісу... Може, давня куля свиснула... Може, мама зітхнули. Може, Зеникова душа дихнула на свічку й дала нам знати: я єсьм тут!» [5, 169].

Свічки пам'яті повинні палахкотіти у серцях кожного. Їх ми повинні запалити і в душах дітей своїх, щоб пам'ятали, якого ціною далася нам наша державність.

Важливу семантичну функцію у романі виконують топоніми, зокрема ті, які мають метафорично-символічний зміст.

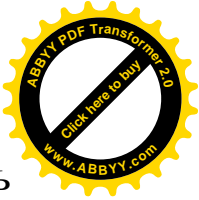
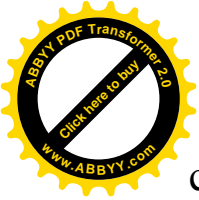

Голгофа – місце страждань Ісуса Христа – уособлює і страждання української нації, і старовинну фреску у церкві Святого Духа, і хрест долі кожного з героїв роману. «У кожної людини на життєвій дорозі трапляються свої Голгофи – великі, трагічні, високі, менші й зовсім незначні горбики, не на всі Голгофи людина виносить свій хрест, інколи хрест людину розчавлює, іншого разу хрест залишається покинутим у підніжжі гори, й ніхто начебто не зауважує нашого хитрування. Буває, що свою Голгофу обходимо бічною стежкою» [5, 142], – розмірковує автор роману. Кожен із нас має право зробити свій моральний вибір, але як хочеться після цього все ж залишатися Людиною...

У назву роману винесено топонім Єрусалим – місто майбутнього блаженства, радості і щастя. До Єрусалиму, через Голгофу – шлях страждань Ісуса Христа, через власне очищення вогнем, мечем, кров'ю йде український народ до свого Воскресіння.

За авторським задумом, топоніми доповнюють і поглиблюють ідею роману, вкладену в уста Вербеня: «... ми не тільки належимо землі, а й також земля належить нам, пращури її хрестили ... кожна назва, імено її – це немовби печатка на вічне наше користування» [5, 193].

Художньо змодельовані прозаїком події розгортаються то в селі з прозорою семантикою назви – Горопахи, на долю жителів якого випало багато горя; то в Черчені, назва якого увічнила пам'ять про оборонців Святого Духа і шляхтича Януша Черченського, що «дарував» життя жінкам і дітям, які, очевидно, заснували селище. Роман Федорів прискіпливо вибирає назви топонімів, розмірковуючи над кожною з них. Семантику топоніма Страдча долина він виводить із двох дієслів: «страждати» і «страчувати». «Одні кажуть «Страдча», і в цьому слові скигнуть страждання, інші кажуть «Стратча» – є у цьому слові літера «т», що схожа на шибеницю, і чується у цьому слові

стра́та. Хтось страждає? Хтось когось страчує? Яка різниця – бiль один...» [5, 87].

Назва поля Вдовині помірки нагадує про людське милосердя, адже громада, пам'ятаючи про бідних вдiв, щороку надiляля котрiйсь iз них шмат поля.

Багато «говорить» місцевим жителям i ймення урочища Дмитрова покута: весь вік на власній ниві Дмитро будував церковцю, яку комсомольці віддали вогню. Ніхто з односельців не посмів взяти зі святого місця нічого, ширилася чутка, що ходить тут святий Николай, який зійшов з ікони. Давно помер Дмитро, а у зруйнованій церкві й досі зрідка спалахує містичне полумінце свічки. Мабуть, хтось i досі покутує тут власні гріхи...

Блукаючи у лісі, Ключар i Бережан знаходять черепки, які добрий знавець старовини Петро Грицай датує V–VI століттям. Про кожен iз горбiв – Храм Баби, Андрiїв тiк, Билень, Дуб Перуна – живуть серед краян легенди i перекази, бо «iсторiя наша закодована в самiй землі» [5, 247]. Кожна iз назв свiдчить i переконує: «...тут ми були, тут ми сiяли i жали, тут ми лягли кiстьми i тут будемо перебувати, поки сонце» [5, 247].

Вiдомо, що змiна часових координат зазвичай веде у творі й до змiни просторового локусу. Однак у «Єрусалимі на горах» Р. Федорiв дещо вiдходить вiд цього стереотипу, бо зi змiною часового вимiру вiдносно стабiльними залишаються просторові координати, в яких вiдбуваються подiї.

Минають десятиліття, змiнюються покоління, але пам'ять землі й людей зберiгає iсторiю, бо «вчорашнє – це теж сьогоднiшнє, бо воно було, жило й живе в кожному з нас; земля i людська душа – вмістилище пам'яті» [5, 448]. Пам'ять про iсторичну мiнувшину України нестиме у майбутнє i роман «Єрусалим на горах» Р. Федорiва. Енергетика його справді могутня i позитивна. Вона, як слушно зазначив В. Неборак, «переходять у все нові хвилі Вiчного життя» [2, 137].

Література

1. Ільницький М. Два десятиліття поряд // Дзвін. – 2005. – №12. – С.131-133.
2. Неборак В. Приналежний до касти трудівників // Дзвін. – 2005. – № 12. – С.133–137.
3. Салига Т. Свічка на осінньому вітрі // Імператив: Літературознавчі статті, критика, публіцистика. – Львів: Світ, 1997. – С.249-257.
4. Субтельний О. Україна: історія. – К.: Либідь, 1993.– 720 с.
5. Федорів Р. Єрусалим на горах. Роман. – Львів: Червона калина, 1993. – 501с.

ЖАНРОВА ТА ІНДИВІДУАЛЬНО-СТИЛЬОВА СПЕЦИФІКА РОМАНУ «ЄРУСАЛИМ НА ГОРАХ» Р. ФЕДОРІВА⁴

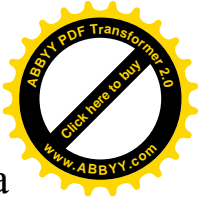
Творчість Р. Федоріва займає помітне місце серед здобутків класиків української літератури ХХ століття, зокрема широкого розголосу серед мистецької еліти набув роман «Єрусалим на горах», відзначений Державною премією ім. Т. Г. Шевченка.

Цьому роману присвячені лише окремі публікації, що носять здебільшого фрагментарний характер і торкаються загальних положень, філософських, моральних та соціальних проблем роману. Так, Масляник О. висловлює свої роздуми, викликані прочитанням «Єрусалиму на горах» [2]; Салига Т., Сидоренко Б. зосереджують увагу на проблематиці та окремих художньо-стильових особливостях твору [3,4].

Автори цієї статті мають на меті доповнити картину дослідницького сприйняття доробку Р. Федоріва, окреслити нові грані в історико-літературному дискурсі вивчення творчості письменника.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

⁴ Статтю написано у співавторстві з Сахно Н.

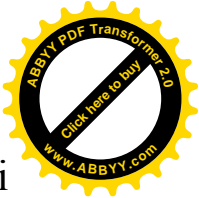
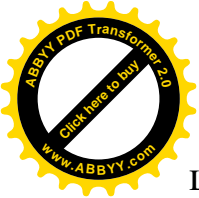
- осмислити авторську світоглядну позицію на більшовицький терор у західноукраїнських землях;
- з'ясувати особливості індивідуального стилю Р. Федоріва;
- проаналізувати жанрово-стильові особливості роману «Єрусалим на горах».

Світоглядну позицію Р. Федоріва на події 1939-1945 років у Галичині розкрито в історико-філософському романі «Єрусалим на горах». Це книга болючих роздумів про минуле рідного краю, про скалічені людські долі, з яких складається гірка історія нашого стражденного українського народу, це книга – «реквієм, пошук, поклик, подзвін до наших душ: пекучий спомин про спільну ганьбу й гордий відгук про наших героїв» [2, 4].

Дійсних історичних осіб у романі не зустрічаємо, всі образи – плід творчої уяви автора; об'єднує героїв (і чільних, і епізодичних) те, що всі вони, хто у зрілому, а хто й у зовсім юному віці, пережили страшне лихоліття на західноукраїнських землях: сталінські репресії 1939-1941 років та масовий терор сталінського НКВС проти місцевого населення після 1945 року.

Для роману Р. Федоріва «Єрусалим на горах» характерна монументальність розповіді про людину та її життя. Удало стилізована оповідь, подана від першої особи, постійна зміна оповідача, в ролі якого виступає то Бережан, то Ключар, то Вербень, то Гайдаш, допомагає якнайкраще викласти художникові власну систему етико-філософських поглядів. Характерно, що створюється ілюзія відсутності автора, а читачі мають змогу безпосереднього спілкування з героями. Монологи персонажів-оповідачів дають можливість поглянути на перебіг подій із різних ракурсів, від цього урізноманітнюється зображувана життєва палітра.

Нескладна, проте добре продумана фабула твору, в основі якої лежить історія віднайдення та реставрації давньої фрески в

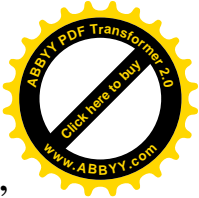

церкві Святого Духа. Долі ж людські становлять побічні сюжетні лінії, своєрідні притоки до основного русла роману. Життєві перипетії Данила Вербеня, Северина Гайдаша, Павла Ключара можуть бути й окремими повістями, та, вливаючись у річище головної розповіді, розширюють, доповнюють, збагачують її, зливаються з нею, складають єдине, нероздільне ціле.

Головною темою роману є людська доля в її динамічному поступальному русі на тлі суспільства, свого народу, історії, духовного сходження людини, пов'язаного з довколишнім світом тисячами ниток і кровоносних шляхів.

Особливу ж увагу Р. Федорів зосередив на долях окремих людей – Івана Слободяна, Юстини Монашки, Михася Несміяна, Опришка, Хмурої Насті, Сашка Козаченка, Богдана Плетуна, Зеника, Романа, Подолюка, Ступи. Письменника «завжди вабила концепція людини в її життєво-психологічному вимірі, її соціальні, політичні, морально-етичні стосунки з суспільством, тобто людина як продукт епохи» [3, 250]. Всі персонажі показані з докладними передісторіями, своєрідними художніми біографіями. Жанрово-синкретичні розділи близькі до мікронovel та коротких оповідань, новелістичність – характерна риса Федорівського сюжету. Це означає, що у «рухову» основу сюжету письменник ставить щось звичайне, майже елементарно буденне, надаючи йому особливої ваги. Відбувається не «рух» подій, а «рух» думки, суть якої вміщає величезне смислово-емоційне навантаження.

Так, маємо життєвий приклад Юстини Монашки, яка не звертала уваги ні на чекістів, ні на лісових хлопців, а несла людям науку терпіння й покірливості. До цієї молодої, але мудрої дівчини сходилися всі жінки села, щоб розповісти про свої болі, образи, показати рани тілесні й отримати зцілення для ран духовних. Юстина радила терпіти, бо наш народ – вічний: можна нищити людей, але націю подолати неможливо.

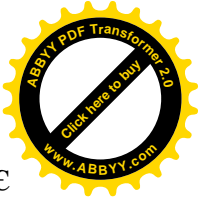
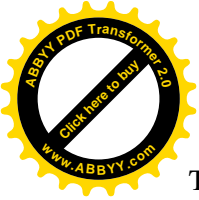

В образі дівчини втілено риси християнського всепрощення, смиренність, терплячість, бажання зцілювати, проповідництво. В Юстини свій життєвий шлях на Голгофу: невинну дівчину розстрілюють українські повстанці через нескладну й підступну операцію енкаведиста Ступи.

Р. Федорів надзвичайно багатогранно й об'ємно зображує своїх героїв. Кожен персонаж індивідуалізований, не схожий на інших, самодостатній і неповторний. Причину такої реалістичності письменник пояснював так: «Я кожного із своїх героїв знаю, я їх кожного уявляю, з кожним розмовляю, бачу кожну деталь і кожне місце, які описую» [6, 11]. Р. Федорів повсякчас звертається до людини, заглиблюється в її душу і почуття, щоб з'ясувати, яка вона, ця людина? Який її моральний потенціал? Які уявлення має про себе та інших, про минуле і теперішнє? Чи задумується про майбутнє, чи відчуває відповідальність перед ним, перед дітьми та онуками?

З винятковою зосередженістю й послідовністю, від розділу до розділу автор аналізує все нові й нові аспекти людського буття. В одних – у центрі оповіді світовідчуття «єфрейторів», людей байдужих, егоїстичних, черствих, жорстоких (Непийводи, Ступи, Подолюка, Василенка, Пополудня), які вершать найчорніші справи – від руйнації реальних святинь та храмів аж до фізичних розправ і вбивств людей. У наступних – прозаїк досліджує психологію звичайної людини: польового сторожа Фарадея, баби Катерини, ланкової «партійної» орденоносці Марії Рибки. Психологічно точно і вмотивовано подано у романі внутрішній світ жінок-матерів: Софії Корчуватої, Ірини Гайдаш, Докії Ключар, Одарки Пилипівни, Анни Когутяк.

Митець співає осанну Матері-берегині. Він проникає у храм материнської душі та з ювелірною точністю змальовує внутрішню її святість, здатність відроджувати зачерствілі й зашкарублі душі дітей, сіяти в них любов і добро, прощати зраду,

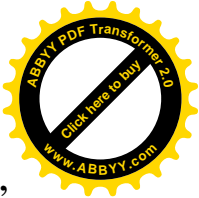

терпіти забуття, дарувати милосердя: «Ніхто у світі не прощає зради, а матері її інколи виправдовують...; ніхто у світі не прощає вбивці, а мати обціловує свого сина, засудженого за вбивства на смерть, і просить у суддів милосердя; й тоді, коли син відцурається від неї, ... мати, проте, просить Бога не карати її сина...» [5, 157]. Тому образи матерів у романі сприймаються як своєрідні символи вічності, обереги долі дітей та України. Сотні обездолених людей виростають у романі до висоти справжніх героїв. Так, гарячу материнську любов, вірність і самопожертву втілено в образі нещасної Софії Корчуватої, яка навіть ціною власного життя прагне поховати за християнським звичаєм тіла своїх трьох синів-повстанців, полеглих у боях із більшовиками.

Роман Р. Федоріва «Єрусалим на горах» – це емоція-згусток. Прозаїк намагається осягнути й осмислити Голгофу рідного краю – більшовицький терор на теренах Західної України. Авторські медитації про події не так уже й віддаленої «совєтської» епохи засновані на реальних фактах і спогадах очевидців. Деякі епізоди роману жахають своєю натуралістичністю й жорстокістю, зокрема, вражають дикістю й звірством сцени гвалтування дівчат Рогачівської гімназії.

Епізоди глумління над гімназистками вражають своєю нелюдською жорстокістю, адже жінка – берегиня сімейного вогнища, берегиня життя й роду людського. Більшовики відбирали в українців право не тільки на минуле, сучасне, а й на майбутнє, вбиваючи тисячі дівчат, жінок, а отже, і ненароджених ними дітей.

Р. Федорову болять людські страждання, тому і спонукає він задуматися кожного із нас над страшними уроками історії... Письменник добре пам'ятав, що чи не в кожній родині західноукраїнців були воїни ОУН чи УПА: «...син крадькома клав на батькову могилу квітку й крадькома молився за татову душу. Поки могили не розрівняли бульдозерами» [5, 139].

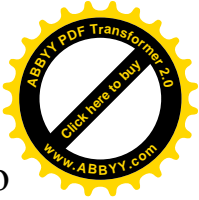
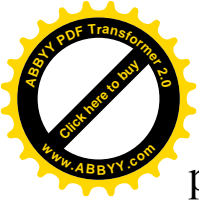

Романіст розкриває приховані архіви людської пам'яті, воскрешає спомини про невинно убієнних, будить приспане сумління й національну самосвідомість українців.

Суміщення сучасної подієвої площини і ретроспективної лінії допомагає пояснити біографічні подробиці не тільки у долях окремих героїв (Хмурої Насті, Северина Гайдаша, Сашка Козаченка), а і всю логіку подій. Саме в широких ретроспекціях докладно відтворено драматичну історію правдошукання Опришка, Павла Ключара, Василя Бережана.

Для «Єрусалиму на горах» характерні певні елементи автобіографічності, бо, як зазначав Р. Федорів, «кожен письменник пише частково себе» [6, 11]. У романі є епізод, пов'язаний із дитячими роками Данила Вербеня. Навчаючись у школі, хлопчик-напівсирота прочитав учительці свій твір, де щиро зізнався, що хоче бути письменником, щоб від написаного ним «скапнула сльоза або щоб хтось зціпив кулаки» [5, 185]. За це його було вилаяно й висміяно перед усім класом. Схожий епізод із власного життя запам'ятався і майбутньому прозаїку Р. Федоріву. За першу письменницьку спробу – оповідання «Сиротина» – він був побитий своєю тіткою. Пізніше, навчаючись у польськомовній школі, хлопець звирився вчительці, що мріє стати письменником, а та його висміяла, обізвала «лайдаком». Через багато років прозаїк вустами Василя Бережана висловить свою невимовну образу за її нерозуміння, байдужість і жорстокість: «Було їй смішно ... було їй заздрісно, що хлопська дитина, сирота, горобець сіренький, намірився випурхнути через вікно кудись поза вила й гній» [5, 185].

Визначальною художньо-стильовою особливістю роману «Єрусалим на горах» є сповідальність, що «визволяє» героїв від панцерних кайданів, руйнує стереотипи їх мислення, розкриває перед читачем сутність внутрішнього світу персонажів. Часто у формі оповіді-медитації подано авторські екскурси у минуле,

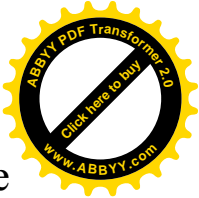

роздуми про сучасне, історико-філософські узагальнення про нинішнє життя.

Можливості химерної прози, прийоми художньої умовності надали змогу письменникові вільно пов'язувати різнопланові події, легко суміщати часопросторові площини. Так, Василь Бережан стає свідком і учасником подій 1648 року; спілкується із померлим ізографом, який приходить із нижніх минулих світів, дізнається про історію створення «символу терпіння» цілого народу – фрески у церкві Святого Духа.

Ретардація (гальмування прямого розвитку сюжетної лінії, уповільнення розповіді про зображуване) – один із важливих чинників, з допомогою якого автор залишає події на перспективу читацького доосмислення, «спонукає» читача якнайшвидше довідатися про подальший перебіг подій. Так, розповідь про реставрацію фрески постійно переривається побічними сюжетними лініями-розповідями про інших героїв роману, що доповнюють основну епічну площину, роблять її глобальною та об'ємною.

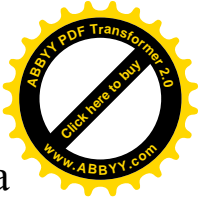
Для роману характерне символізм: уже в метафоричній назві – «Єрусалим на горах» – закладено філософський зміст. Єрусалим – місто майбутнього блаженства, радості й безмежного щастя, де ніколи не буде зла й ненависті. Р. Федорів переосмислює цей біблійний образ. Він ототожнює Україну із земним Єрусалимом. Письменник проводить український народ шляхом страждань Ісуса Христа аж до самісінької Голгофи – символу найбільших страждань. Наскрізний образ святого міста створює оптимістичний настрій, вселяє надію, незважаючи на трагічний фінал. Цей символ випрозорується вже у початковому лаконічному зверненні автора до читачів, що є своєрідною стислою анотацією до всього тексту: «Цей роман про кожного з нас, про наші страждання, про нашу землю, її минуле й сучасність; це роман про воскресіння душ наших, що прагнуть дійти до Єрусалиму» [5, 3].

У кінці твору вивершується образ-символ далекого, але такого жаданого Єрусалиму, адже ізограф-старець із нижніх світів промовляє не тільки до художника, а й до кожного з нас, нині сущих, тих, хто прагне осягнути й осмислити історію свого стражденного, але незнищеного народу: «Хіба нам з тобою звикати до смертей, руїн і до наруги? Але ж бачим: косять нас, розстрілюють, топлять, розпинають, вішають... а ми сутні на цій землі... ми вічні на цій землі» [5, 498].

Характерною особливістю роману є семантична наповнюваність антропонімів, що часто визначають лінію поведінки персонажів. Так, наприклад, прізвище Бережан походить від «берегти», а його носій відновлює, реставрує, тобто зберігає для народу неповторні пам'ятки давнини; велемовна семантика прізвища Ключара – сторож церковного ключа, «хранитель ключа». Прозорою є етимологія антропоніма Терпелюк – від «терпіти»; Ступа (адже в народі живе влучний афоризм: дурний, як ступа); Мацюпінька – зменшувально-здрібнілий суфікс вказує на духовно-фізичну малість носія прізвища, який був «миршавим», «тихим», «низеньким», «не вмів вимовити без заїкання, без муки жодного слова, а «єсть» якось виучив» [5, 19]; сільська повія – красуня Мелашка Мальованчук – вміло «підмальовувала» брови вуглиною, а щоки – буряком; поет «соціалістичного реалізму» Богдан Плетун, бо займається «літературною проституцією».

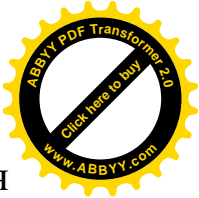
Р. Федорів – прекрасний майстер творення характеру: «Він часто вихоплює із життя якусь одну деталь, але таку, яка не тільки промовляє сама до себе, але й яка багато чого уособлює, узагальнює, яка несе у собі певний підтекст» [3, 250]. Наприклад, у селі Тимка Шинкаря ніхто б ніколи не назвав Францом Йосипом, якщо б він не носив цісарських бакенбардів, розкішних вусів і осінніми та зимовими вечорами з лицаркувато-парубоцькою гідністю не оповідав сільським молодикам про Першу світову війну.

Цікавою й промовистою є семантика топонімів. Назва села Горопахи, в якому панував Ступа і на долю якого звалилось безліч лиха, походить від слова «горе» та суфікса – ах –, співзвучного з емоційно забарвленим вигуком. Вдумливо добирає та пояснює автор і походження назви долини, в якій стояла церква Святого Духа: «одні кажуть «страдча», і в цьому слові скигнуть страждання, інші кажуть «стратча» – є у цьому слові літера «т», що схожа на шибеницю, і чується у цьому слові «страта» [5, 87].

Особливістю стилю Р. Федоріва є багатоманітність художніх засобів при органічній єдності цілого. Нанизується один троп на другий, подається цілий каскад метафор, епітетів, порівнянь, метонімії, персоніфікацій, а все це сприймається як органічність письма, як спосіб мислення автора. Жодного натяку на нарочитість, натягнутість, штучність. Розлога образність, тонке поетичне бачення світу – одна з найхарактерніших стильових ознак художньої прози письменника: «струменів тонкий дух опалого листя» [5, 27]; «призахідне проміння підпало село, мою веранду, і виноградне листя, що було схоже на розпростерті людські долоні» [5, 29]; «розповідав про тополі, що мерехтіли на горбах, світилися зеленими ніжними німбами» [5, 46]; «дні бувають витончені й ніжні, як скрипки, а бувають також дні чорні, сірі чи й червоні; або ниці, або ж простромлені наскрізь вилами, і кров капає на осінні садки» [5, 71].

Великого значення Р. Федорів надає риторичним фігурам, зокрема, риторичним запитанням, що мають виразну авторську інтонацію, яскраве емоційне забарвлення, посилюють увагу читача: «Хіба автомат щось добре посієш? І чи на правду добро повинно утверджуватися автоматом... і взагалі жорстокістю, смертями, примусом?» [5, 34]; «Хіба я не знав давньої істини, що ніщо на цьому світі не минає безкарно?» [5, 18].

Письменник використовує діалектизми, характерні для південно-західного наріччя: скорочені форми слів (*хло*'), народні перекручення неологізмів (*стовп із радіволу*), лексичні діалектизми (*гендель, не пуджий, моровиця, слоїк*). З допомогою діалектних слів автор поглиблює місцевий колорит, повнокровно змальовує життя і побут українців Галичини.

Таким чином, Р.Федорів належить до тієї плеяди сучасних романістів, яка прагне розширення фабульно-просторової основи своїх творів, намагається олюднити материк, на якому розкривається людина, як міра часу, в безкінечних проявах свого індивідуального змісту, використовуючи при цьому модерні жанрові та індивідуально-стильові художні засоби.

Література

1. Качкан В. Роман Федорів: Літературно-критичний нарис. – К.: Радянський письменник, 1983. – 150с.
2. Масляник О. Дорога до Єрусалиму: (роздуми над новою книгою Романа Федоріва) // Молодь України. – 1995. – 14 лютого. – С. 11.
3. Салига Т. Свічка на осінньому вітрі // Салига Т. Імператив: (Літературознавчі статті, критика, публіцистика). – Львів: Світ, 1997. – С. 249-257.
4. Сидоренко Б. «Єрусалим на горах» або Книга про Голгофу нашого народу: Перше враження // Голос України. – 1994. – 16 вересня. – С. 9.
5. Федорів Р. Єрусалим на горах: Роман. – Львів: Червона калина, 1993. – 501с.
6. Федорів Р. «Я припустився великої помилки, що не зробив собі іміджу...» (Розмова з автором роману «Єрусалим на горах», лауреатом Державної премії ім. Т. Г. Шевченка) // Україна. – 1995. – №5-6. – С. 9-11.
7. Федорів Р. Чи смішно бути письменником або про прапор у червону горошину // Дзвін. – 1994. – № 10. – С. 138-142.

«КОВАЛЬ, ЩО ВИКОВУЄ ДУШІ»

(Рецепція образу вчителя Северина Гайдаша за романом «Єрусалим на горах» Р.Федоріва)

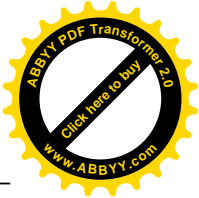
Історико-філософський роман «Єрусалим на горах», за який Р. Федорів був удостоєний Національної премії України ім. Т. Шевченка, – це масштабна, створена талановитим майстром диво-фреска, де переплелися скалічені долі людські, з яких і складалась історія нашого багатостраждального, але незнищеного народу.

Речниками етико-філософської концепції автора виступають змінні оповідачі: мистецтвознавець-реставратор Василь Бережан, самоук-народознавець Данило Вербень, поет і хранитель церкви Святого Духа Павло Ключар, сільський професор Северин Гайдаш. Автор, так би мовити, «розмножується», оскільки кожен із них від першої особи розповідає власну життєву історію й водночас доповнює, збагачує палітру національного буття.

Роман «Єрусалим на горах» привернув увагу літературознавців Масляник О., Салиги Т., Сидоренка Б., Пагутяк Г., які, в основному, зосереджувалися на його морально-етичній проблематиці. Жанрову та індивідуально-стильову специфіку роману розглядали Єременко О. та Сахно Н. Крізь призму часопросторового континууму намагалася проаналізувати письменницьку концепцію національного буття авторка цієї статті. Однак ніхто із дослідників не зацентрував на специфіці художнього моделювання образу справжнього вчителя-ерудита Северина Гайдаша, в якому втілено глибоку людяність, високе естетичне чуття, шляхетність дій і помислів. У цьому і вбачаємо мету пропонованої статті.

Щоб реалізувати мету, необхідно розв'язати такі завдання:

- з'ясувати, які чинники мали вирішальний вплив на формування життєвих орієнтирів Северина Гайдаша;
- простежити еволюцію його духовного світу;

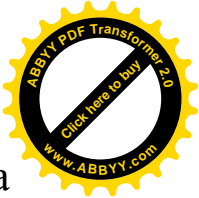
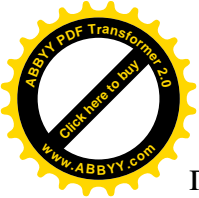

– розглянути образ у таких іпостасях: вчитель – батько – чоловік – патріот.

Учитель завжди на видоті, особливо – у селі. Северин Петрович Гайдаш, якого селяни ласкаво й шанобливо називали «татом», провчителював у Горопах близько сорока літ. Суворий і стриманий, милосердний і справедливий, він кожним словом і вчинком засвідчував любов і повагу до людей, «учив не лише дітлахів у школі, а й ціле село» [3, 13]: очолював «Просвіту», сільський хор, хату-читальню, закладав дитсадок, кооперативну крамницю, допомагав господарям мудрою порадою, мирив недругів-сусідів, а в період фашистської окупації рятував хлопців і дівчат від каторги в Німеччині.

Бувають часи, коли творити добро особливо важко. Але «Апостол Горопах» (так називали вчителя односельці) завжди ставав на захист скривдженого, незважаючи на політичні обставини та небезпеку, що чатувала на нього та його родину. Северин Петрович виробив власну «прагматичну релігію доброчинства», вельми раціональну та виважену, він був переконаний, що «жорстокість породжує жорстокість» і так само, як і добро, бумерангом повертається до його інспіратора. «Не можна Добро творити через Зло, – говорить учитель провідникові служби безпеки Опришку. – ...Не варто очікувати імпульсу, а треба діяти... щодня й щогодини, робити все, що в твоїх силах, що можеш зробити сьогодні. Зроблене, не соромлячись, записуй на своє конто. І чим довший твій рахунок, чим грубша книжка твоїх доброчинств – тим більше будеш поважати себе й будеш поважаний серед людей» [3, 328-329].

У Галичині 30-х років минулого століття «метушилися десятки партій, об'єднань, груп» [3, 13], що переконували у святості своїх переконань та правоті політичних ідеалів. Але Гайдаш постійно підкреслював, що «політикою не бавиться». «Я стою посеред землі, посеред України й посеред людей, оце і є моя

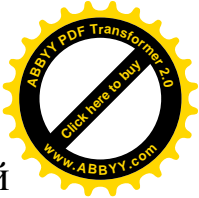
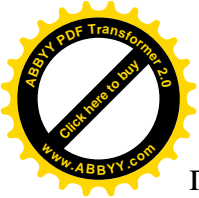

політика!» [3, 313], – говорив він. Учитель уважає, що мета життя – служити людині. Ці слова вели по життю його учнів, вони стали дороговказом і для реставратора ікони в церкві Святого Духа, колишнього школярика, Василя Бережана, який «навчився мислити пензлем». Саме він у «застібнутому на всі гудзики» [3, 14] народному вчителеві зумів «підгледіти» його «м'яку, щиру, а то й скулену в безнадії» [3, 14] душу.

Талановитий художник, тривалий час малюючи свого вчителя, вперто намагався проникнути в незвідані таїни його духовного світу, привідкрити його глибини та показати односельчанам, що Гайдаш «під ніякими каменями... не зігнеться, не викривиться його хребет і не стане горбатою його душа» [3, 14]. Утомлений життям, надломлений депортацією до Сибіру, зрозпачений смертю сина і дружини, учитель просить художника «домалювати», що душа його страждає і плаче.

Невигойною раною в батьковому серці стала смерть сина. Роман був єдиним із шести дітей Гайдаша, який уникнув смерті в малолітстві. Він був гордістю і радістю батьків, успішно закінчив Бистричанську гімназію, вчився у Львівському університеті, де «заразився більшовизмом» [3, 265]. Під час фашистської окупації став членом комуністичної підпільної «Народної гвардії», що згодом прибрала ім'я І. Франка. Северин Петрович, не вірячи в більшовицький рай, гірко плакав над долею Романа, але власних думок не нав'язував, тільки просив сина добре зважити, чи ідеали, які він обожнює, справді чесні й людяні...

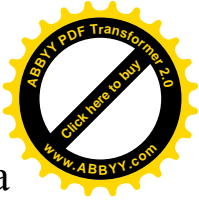
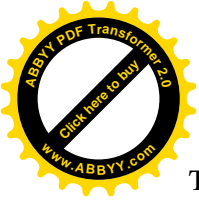
Фашисти взяли Романа в потязі – і згинув його слід у задимленому Майданеку. А нещасному батькові дорікали сином-комуністом. Стара, посивіла Тимчиха, чоловік якої приятелював із Северином Петровичем, від'їжджаючи на висилку до Сибіру, кричала: «...то твій Романко навів на нашу землю орду» [3, 270]. Оунівець Опришко, якого боялися енкаведисти, «стрибки» й активісти радянської влади, теж попрікав Гайдашеві сином, який

повірів у «всесильні ідеї комунізму». З гіркотою в серці старий професор у відповідь зронив: «Мій син – моя трагедія, але, повірте, й він жадав добра своєму народові» [3, 326–327].

Приваблює майстерно створений автором образ тендітної і благородної дружини Гайдаша – пані Ірини, яка лікувала людей травами й добрими словами, була першою помічницею й порадицею чоловіка. Смерть Ірини часто зринала в його пам'яті. Гайдашів, як і тисячі їхніх земляків-галичан, було депортовано. З вересня по грудень їхали «у телячому» вагоні, куди натоптали душ сорок», дошкуляв холод, «годували бурдою із буряків й капусти або гнилими оселедцями, щоб до усіх мук додати цілодобову спрагу» [3, 273], природні людські потреби доводилося справляти прилюдно... Щодня вмирили діти, люди похилого віку, а потім – найбільш виснажені. Вночі уві сні померла Ірина... Гайдаш шкодував, що його оминула смерть, що вдалося втекти у сибірські сніги... І щоразу поставала у його пам'яті газетна фотографія, на якій «за тисячним похоронним походом дибала, опираючись на ціпок, одна-єдина, згорблена, з пониклою головою стара жінка», образ якої в уяві Гайдаша асоціювався з образом знедоленої України. Ночами, коли вчителю не спалось, він згадував смерть Ірини й мить своєї втечі: пропливав останній вагон, а за ним шкутильгала жінка з давньої фотографії, «німічна, стара, задибала в глибини більшовицького раю, у білу безголосу пустелю» [3, 274]. Стрічаючись із нею очима, старий професор упізнавав свою дружину. Кохана жінка й Україна злились у єдиний узагальнюючий місткий образ, що печалить, ятрить болем і пекучим спогадом душу старого вчителя, якому і «Сибір хребет не зламав» [3, 250].

Образ сільського професора поданий автором у розвитку. Поступово, крок за кроком, переконується він у фальшивості більшовицької влади, усвідомлює, яке лихо прийшло на західноукраїнські землі з більшовиками. Безсонними ночами

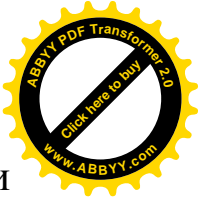
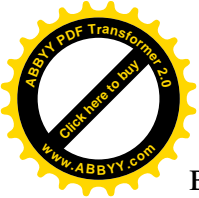
тривожать учительву душу тяжкі болі: відречення від церкви та духовності, злодійська пошесть, численні репресії і вбивства, втрата народної пісні й наруга над різьбленим розп'яттям Христа. А ще болить йому пограбована церква, порожня хата-читальня, болить, що більшає п'яниць, що довкола – суцільна брехня...

Журналісту Гонтарю, який згодом, зрозумівши хибність власних переконань, застрелився, Гайдаш відверто заявляє: «Ваша радянська влада... – це саранча, яку виплотив і наслав на нас Сталін. Ще до нього був Ленін. Саранча вижерла Росію та Україну – пустеля чорна і страшна. Нема у вашій владі нічого ні людського, ні святого» [3, 311].

Повернувшись із Сибіру, Гайдаш відсторонився від людей, зачаївши на них образу за те, що не оборонили, не захистили... Автор глибоко проникає у психологію свого героя, відтворює зміни в його характері та світогляді. «Я мінявся: ще чотири роки тому з мене пирскала, мов їдь, люта злість, яка змінилася іронією і презирством до світу, потім на мене напав сум, потім підкралася самотність, потім – розпач, що межував з божевіллям, потім ти уловив у моїй душі якийсь світлий оптимістичний трагізм» [3, 317], – відкриває Гайдаш художнику палітру власних переживань.

Про часи, художньо відтворені в романі «Єрусалим на горах», слушно зазначав Б. Степанишин: «...більшовицькі комісари від освіти перетворили вчителя в бездумного виконавця соціологізованих навчальних програм і політизованих прокомуністичних виховних заходів» [1, 50]. А точніше – намагалися перетворити ... Не зуміли. Бо у пам'яті вдячних учнів живе справжній Учитель.

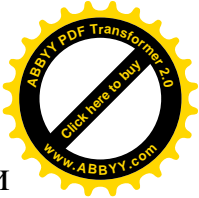
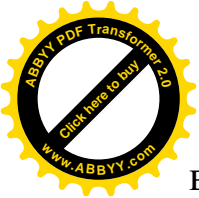
З нетерпінням чекали школярики його уроків, бо вчитель-ворожбит розповідав захоплено, цікаво і зрозуміло, бо зачаровував їх книжками, допомагав пізнавати ще не звідане. Учителів-предметників на селі не вистачало, тому директор

викладав історію, природознавство, географію і навіть співи (вмів гарно грати на скрипці). Його уроки були священнодійством. Через три десятиліття згадуватиме Василь Бережан, як, розповідаючи про гайдамаччину, приніс Северин Петрович дерев'яне розп'яття Христа, на обличчі якого відбилися земні страждання односельчан; своєрідним унаочненням слугували черепки із трипільської давнини, добре збережена стародавня цеглина – «плінфа», «писана» гуцульська миска... Кожен з учнів таємно мріяв, що колись професор Северин запросить його додому, «до царства книжок на саморобних полицях, що ними були заставлені стіни покою» [3, 11]. В учителевій бібліотеці можна було брати і читати будь-яку книгу до вподоби, і діти прагнули «набратися від книг якогось чару, магії» [3, 11]. Гайдаш заворожував їх книгами, заохочував сягати глибин, учив шукати в них правду. Він плекав у своїх вихованцях самостійність, уміння думати, аналізувати, співпереживати, а головне – любити Україну.

Певно, кожному із глибокою вдячністю згадується свій Учитель. Найдорожчий моєму серцю – Гаврилов Пилип Трохимович, відмінник народної освіти, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української літератури, потім декан філологічного факультету Сумського державного педагогічного інституту ім. А. С. Макаренка. У його робочому кабінеті, заставленому книгами, панував особливий спокій, довіра і щирість... Тут (у сімдесяті роки !) улюбленці-студенти мали змогу прочитати твори В. Підмогильного, Г. Косинки, В. Підпалого... Добрі, часом лукаво-іронічні очі, здається, зазирали в душу й бачили її до самого денця, уміли підтримати в життєвих негараздах, дати добру пораду.

А потім був іще один незабутній Учитель учителів – Петро Панасович Хропко, під мудрим керівництвом якого відбувся захист кандидатської дисертації. Відомий

вчений-літературознавець, заслужений діяч науки і техніки України, дійсний член Академії педагогічних наук, доктор філологічних наук, професор, який тривалий час завідував кафедрою української літератури Національного педагогічного університету ім. М.Драгоманова. Свято бережу у своїй бібліотеці книги дорогих учителів із дарчими написами, від яких віє доброю і теплою згадкою... Це про кожного з них слова автора «Єрусалиму на горах», вкладені в уста старого вчителя: «Я вчив дітей поклонятися талантам... а ще вчив, що нічого на світі не пропадає: ні зло, ні добро, ні краса»[3, 46]. Щасливий учень, який мав таких Учителів!

І спливають у пам'яті рядки із «Думи про вчителя» І. Драча:

Нема лихішої роботи, ніж учительська.
Нема виснажливішої роботи,
Де нерви паляться, мов хмиз сухий,
Де серце рветься в клетоті і чаді,
Але нема щасливішої долі,
Коли Людина з рук твоїх, Людино,
Іде у світ, – на краплю світ людніє [1, 75].

Література

1. Драч І. Драматичні поеми. – К.: Дніпро, 1982. – 284 с.
2. Степанишин Б. Дума про школу: Літературна освіта й естетичне виховання учнів 5-12 класів загальноосвітньої школи. – Рівне: «Формат – А», 2004. – 248с.
3. Федорів Р. Єрусалим на горах: Роман. – Львів: Червона калина, 1993. – 501с.

СЕМАНТИЧНА МНОЖИННІСТЬ ТРАКТУВАННЯ ОБРАЗУ ВЧИТЕЛЯ В РОМАНІ «ЄРУСАЛИМ НА ГОРАХ» Р. ФЕДОРІВА⁵

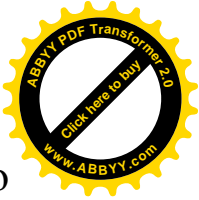
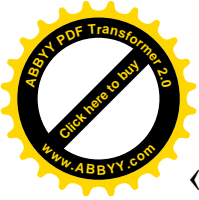
Професія вчителя – одна з найдавніших на Землі. Роль учителя в розвитку суспільства, у поступі цивілізації завжди була надзвичайно важливою, позаяк вчителі були носіями не тільки знань, які передавали наступним поколінням, а й моралі. Саме від учителя залежить, якою людиною стане його учень.

Якими ж рисами має бути наділений справжній учитель? Це запитання тривожить і досвідчених педагогів, і нинішніх студентів педагогічних закладів, і батьків. Відповідь на нього не проста. Адже вчитель усім своїм життям, кожним уроком, кожним вчинком, у радості й у горі має бути взірцем для своїх учнів, хоча так буває, на жаль, не завжди.

В історико-філософському романі «Єрусалим на горах» Р. Федоріва, відзначеному Державною премією ім. Т. Шевченка, художньо змодельовано образи багатьох учителів (деякі з них виокремлено рельєфно й об'ємно, інші – згадуються лише спорадично). Однак літературознавці М. Ільницький, В. Качкан, О. Масляник, Т. Салига, Б. Сидоренко, увагу яких привернув цей роман, розглядали його проблематику, окремі художньо-стильові особливості тощо. Автори цієї статті мають на меті хоча б частково висвітливши концепцію особистості вчителя, вибудовану в означеному романі. Нашим завданням є з'ясування семантичної множинності образу вчителя у романі, виокремлення особливостей його характеротворення, окреслення нових граней в історико-літературному дискурсі вивчення творчості письменника.

У «Єрусалимі на горах» прозаїк розкриває власну світоглядну позицію на історичні події у Галичині після

⁵ Статтю написано у співавторстві з Сахно Н.

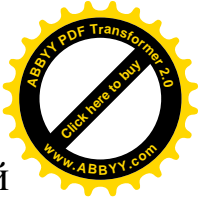
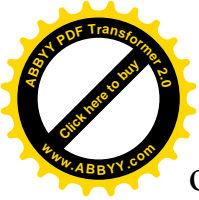
«золотого вересня» 1939 року. Це книга про Голгофу рідного краю, про скалічені долі тисяч людей, які пережили сталінські репресії, масовий терор, але зуміли вистояти і пустити коріння.

Одним із тих, кому «Сибір... хребет не зламав» [4, 248], хто вийшов переможцем у страшному двобої з владою, виступає у романі сільський учитель, директор школи Северин Петрович Гайдаш, який уособлює вимогливість і доброту, порядність і гуманність, розум і справедливість. Він був організатором театральних вистав, диригентом хору, скрипалем, навчав односельчан садити сади, заводити пасіки, плекати у «саджавках» рибу, робити компости... «Я мусив знати все: історію, фольклор, релігію, народні звичаї, сільську господарку, кооперацію – до мене йшли люди за порадами» [4, 257], – зізнається Апостол Горопах.

Він вмів дати розумну пораду, живе не для себе, а для людей, прагне осягнути їхні страждання, захистити людську душу від викривлення, зміління. «Тисячі народних вчителів від початку століття до наших днів брали на себе роль заступника скривджених у селах і містах... Це наш обов'язок і наша робота, яку ніхто інший не переробить...» [4, 308], – говорить Гайдаш.

Автор роману не подає розлогого портрету сільського професора, але влучно характеризує його зовнішність окремими, часом іронічно-стриманими штрихами, як-от: «...закукурічені вгору, кошлаті брови постійно хмурилися, а руді, сторчкуваті, короткі на два пальці вуса робили його усяк раз немовби роздратованим» [4, 11], «стрімкуваті руді брови ворушилися, як два волохаті джмелі, вверх і вниз, ніби сварячись між собою» [4, 16-17].

Та незважаючи на суворий зовнішній вигляд, серце мав м'яке, податливе. Болі односельчан були його болями, рани учнів – його ранами. Філософія Северина Гайдаша – це любов до людини, бажання й вміння захистити її й допомогти, бо кожна

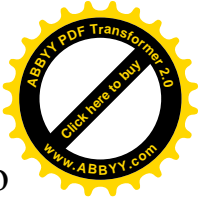

особистість, на його думку, – це цілий світ, у якому й сонце світить, і хмари напливають, це неповторність, різноманітність, багатство барв. Учитель розуміє, що його завдання – навчити кожного жити для добра й праці, а не вбивати один одного, навіть якщо мета – благородна, бо «не можна Добро творити через Зло» [4, 326].

Син Гайдаша Роман повірив у «більшовицький рай» і загинув за червону Україну, але коли до старого директора школи прийшла з благанням знайти могилку синів мати трьох повстанців, які, не сподіваючись на милосердя енкаведистів, застрелилися у криївці, він по-людськи зрозумів жінку, не зважив на її жорстокі слова: «Мої сини і ваш Роман... – були собі ворогами» [4, 30].

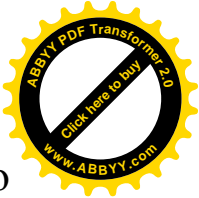
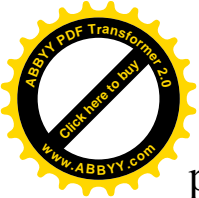
Р. Федорів – майстер влучної пейзажної деталі, суголосної обставинам і настроям героїв роману: «А вечір лежав, як мокрий лис, попід тинами й пильно слухав» [4, 30]. Цей персоніфікований вечір, схожий на хитрого й підступного звіра, поглиблює атмосферу підглядання і підслуховування, недовір'я і зради. А вранці учитель, наражаючи себе на смертельну небезпеку, таки пішов до районного енкаведе у Лисичанках, щоб спитати, де поховані сини Софії Корчуватої.

Гайдаш розуміє, що немає нічого страшнішого, нічого згубнішого для людини, ніж жити в бездуховному, тоталітарному суспільстві зі штучно створеними ідолами, у суспільстві, де люди – це тільки «коліщатка» й «гвинтики» великої системи-машини; у суспільстві, що родить моральний кукіль. Водночас учитель намагається бути аполітичним. «Я не вчив ні на бандерівців, ні на комуністів. Я усіх учнів учив на людей» [4, 262], – гордо відповідає він молодикам із комсомольськими значками на лацканах піджаків, які підняли руку на старого тільки за те, що приніс на могилку зв'язкової-вчительки букет квітів.

Життя Северина Петровича немов складається з доль його учнів, яких він учив розуму, які знали кожен його крок. Гайдаш будив уяву дітей, зосереджував їх увагу на драматичних сторінках нашої історії, говорив про високу суть мистецтва та його незнищенність, про спустошеність душ людських. Учитель вірив, що його наука проросте у кожному серці й витворить колись загальний урок добра, сконденсується у щось таке, що ніколи не вдасться понівечити й потоптати. У душах своїх учнів він намагався засвітити вогник любові до рідного краю, до історії свого народу, тому приносив чи не на кожен урок предметне «унаочнення», що могло б, на його думку, зблизити «сьогодні сущих з минулими поколіннями... зблизити й пов'язати, дати... відчуті і зрозуміти, що ми, теперішні, походимо з коріння вчорашнього, і завдяки цьому ...ми вічні на цій землі й незнищимі» [4, 13]. Через тридцять літ згадуватиме його колишній учень, майстер-реставратор Василь Бережан ті незвичайні уроки, коли старий учитель приносив то «купку черепків із трипільського часу», то «добре збережену плінфу», то «писану» миску гуцульського гончаря, то невелике розп'яття Ісуса Христа... І вчувався подивованим школярикам розпачливий крик розп'ятого на хресті, і, вдивляючись у його спотворене болем обличчям, діти пізнавали у ньому то свого односельця Ілька, повішеного «на пострах, для науки іншим», то непокірного гайдамаку, про якого розповідав історик, то самого вчителя-«ворожбита» ...

Автор роману вміє проникати у таїни людської душі. Звертаючись до читачів, він змушує задуматися над важливими питаннями, щоб на терезах власної совісті зважити свої вчинки, дії, слова: «Хіба ви не були дітьми? Хіба ви забули про вразливість дитячої душі... такої вразливої, як пелюстка на терновому цвіті?» [4, 14]. І знову велемовна деталь, укладена в уста Бережана: «Крик уявлявся мені круком». Німий крик

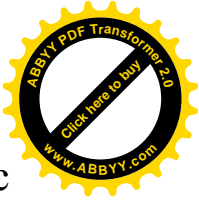
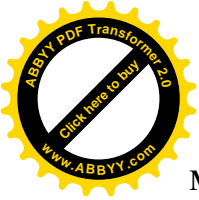

розп'ятого чоловіка персоніфіковано в образі крука, що споконвіку символізує вісника нещастя й смерті. Алітерація «р» підсилює тривожне передчуття, що зродилося у душах учнів, які «через десятиліття доросли до чужого терпіння» і змогли «уявити крик в образі крука» [4, 15]. А чорний крук таки сів і на вчителеве плече. Більшовики згадали вчителю його «гріхи» – і той пам'ятний учням урок із розп'яттям Ісуса Христа, і те, що піддався намові «бандерівської вовчиці» Софії Корчуватої... Северин Гайдаш, який учив дітей «поклонятися талантам... а ще вчив, що нічого на світі не пропадає: ні зло, ні добро, ні краса» [4, 43], здався на волю сільської громади, сподіваючись, що односельці стануть на його захист. Але скуті страхом мешканці Горопах мовчали, коли директора разом із хворою дружиною вивозили до Сибіру.

Здивуванням, розпачем, безнадією й болем крається його серце: «Я й не оглядався на салю; я не просив у людей помочі, я вірив у їхню підтримку ... Але минали довгі хвилини, саля за моєю спиною німувала..., і я зрозумів, що сьогодні Горопахи не стануть мене боронити... Я не міг дивитися людям у вічі: люди не могли дивитися мені у вічі; люди мене зрадили» [4, 47]. Змовчали усі, бо за кожним стояла сім'я – діти, батьки, дружина; страх скував уста, бо на кожного був націлений кулемет...

Та Гайдаш не зламався, бо був чоловіком сміливим і гордим; ці риси прищеплював горопаським школярам, а вони не один раз за ту науку цілували йому, ніби священику, руку. Тож учитель чекав бодай одного сміливця, який заступився б за нього, але такого не знайшлося, не підбіг до «стрибків» принаймні школярик із п'ятого класу й не спитав: «За що берете нашого директора? Що він винен?»

Повернувшись із Сибіру, Северин Петрович замкнувся у собі, ходив «застібнутий на всі гудзики», боячись, що «одного дня Горопахи, підглянувши в щілину його душу, побачать її

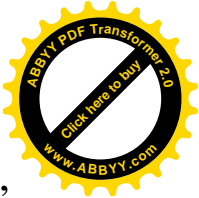
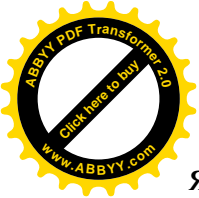

м'якою, широю, а то й скуленою у безнадії...» [4, 12]. Але час лікує. Через літа ступить із минувшини у самотню оселю старого вчителя загиблій провідник-повстанець Опришко і дасть мудру пораду, вистраждану на рівні підсвідомості безсонними ночами й самим Гайдашем: «Гординю свою... стисніть в кулак... стисніть аж так кріпко, щоб із неї скапалося каяття» [4, 340].

Дружина Гайдаша, «пані Ірина», як величали її жителі Горопах, завинила перед «енкаведе» лише тим, що була вірною подругою життя колишнього директора школи. Ця жінка ніколи й нікому не вчинила зла, усіляко намагалася допомогти людям. Її доброта, внутрішнє благородство проявляються у портреті, у здатності впливати на інших: «Ясність її очей, ніжне тихе світло, що випромінювалося з її лица, з волосся, з усієї її постаті, дивним чином переймало, переливало в себе, перехоплювало твій сум і журу й ти начебто від них увільнявся... ти випростовуєся» [4, 270].

Пані Ірина знала цілющі трави, робила з них різні відвари та мазі й лікувала кожного, хто потребував допомоги. Серед її «пацієнтів» були і бійці УПА, і енкаведисти, і односельці – вона нікому не відмовляла. Навіть під час жахливої дороги до Сибіру Ірина допомагала людям словом і зелом, підтримувала у скруті, «іноді погладжувала заслаблого долоньями» [4, 271]. Доля дружини Гайдаша схожа на долю Юстини Монашки – така ж самовіданна, і така ж трагічна: Ірина помирає, недоїхавши до місця призначення.

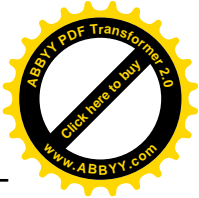
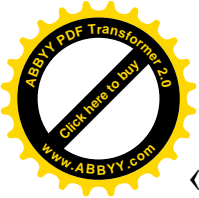
Прозаїк переконує, що таких народних учителів, мучеників за правду, які навіть під страхом кари не відступалися від своїх переконань, мужньо несли свій хрест на Голгофу, немало. Такими виведено у романі й колишнього учителя-історика, поета Павла Ключара, який загинув, обороняючи стародавню фреску у церкві Святого Духа; і красуню-вчительку, яка виконувала обов'язки зв'язкової; і сліпого художника Петра Грицяя, про

якого з глибокою повагою говорить його вдячний учень, мистецтвознавець Василь Бережан: «Учитель мав право передати свій хрест, свої обов'язки учневі, це повинно статися рано чи пізно, і я мушу цей хрест нести» [4, 69].

У романі введений ще один, досить суперечливий, образ учительки з Великої України – Одарки Пилипівни, матері вбитого «западенцями» Сашка Козаченка, яка виступає своєрідним антиподом лагідної, доброї «пані Ірини», що проявляється навіть у зовнішності: «Була ростом висока, станом – тонка, під час розмови мала звичку розмахувати руками; відчувалося, що в житті була замашною і рухливою, такою, що не давала собі плюнути в кашу. Молоді її очі споглядали на світ відкрито й зацікавлено» [4, 273]. Вона приїздить у західноукраїнське село, щоб дізнатись, як загинув її син, щоб зрозуміти, «що за люди, оці западенці, котрі вистрілюють своїх доброчинів» [4, 278].

Гайдаш веде матір на місце загибелі Сашка й оповідає сумну історію про те, як соромливий і слухняний Михасько Несміян (на прізвисько Затичка, дане йому хлопчачами за поступливий характер), боронячи честь згвалтованої енкаведистом сестри, зважився на відчайдушну помсту: стріляв у опера, а влучив у сержанта Козаченка, який заслонило його собою. А потім «п'ять автоматів і Ступів «дехтяр» дірявили хлоп'я»; «лють більшовицька заморожувала кров, засипала глибоким червоним снігом літній день, люди за тинами мовчки ридали, трималися руками за мички трави» [4, 287]. Жорстокість оперуповноваженого передано влучним оксиморомом: люди «мовчки ридали», червоний сніг літнього дня. Автор із болем і глибокою симпатією говорить про доведеного до відчаю хлопчика зі збунтованою душею. За скоєне ним поплатилася уся родина: батька більшовики затовкли прикладами і кирзаками до смерті; познущалися з матері, а над головами сестричок

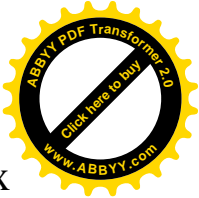
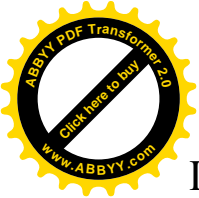

«дірявили кулями землю» [4, 290]. І поступово вчителька-«східнячка» починає розуміти, що «існує велика кривда цієї землі» [4, 290], і кривда ця завдана більшовиками, і кривду цю чинив і її син, якому вона «вистелювала... барвінком дороги», що мали повести у «високості до людяності й до мудрості». Але чомусь син зблудив із «барвінкової дороги...» Та чи ж винна у тому мати, що синова дорога «завела його, озброєного автоматом, у глухе галицьке село?...» [4, 289].

Високу шляхетність виявляють селяни, щоб не вразити материнського серця правдою. Вони «мовчали, мов німе каміння» [4, 277], ніхто не зважився сказати про Сашка нічого лихого, немов забули, що він, «ніби мисливський пес, винюхував стежки, що лучили повстанське підпілля з селом..., у засідки ходив хитруючи, колами, або підсилав зрадників, і кожна його операція – це перестрілки, бої, смерті в полі та в криївках, пожежі, арешти, виселення в Сибір» [4, 277].

Щоб остаточно переосмислити пережите, Одарка Пилипівна відвідує школу. Перше, що вразило вчительку, – портрети Т. Шевченка, які висіли у кожному класі. Для неї це було нонсенсом, бо у Великій Україні можновладці давно поздирали портрети Кобзаря, натомість повісивши зображення «вождів». З цього приводу старий Гайдаш по-філософськи пояснює: « Влада приходить і відходить, а Шевченко залишається посеред дітей...» [4, 278].

Неоднозначно змальовує письменник образ вчительки української словесності Віри Кожухівської, яка через буденні клопоти «часом приходила на уроки у замизганому шляфроку, недоладно зачесана, у заляпаних кізьяками солдатських черевиках; ...завжди не мала часу підготуватися до занять»... [4, 279]. Але в душі цієї, здавалося б, сіренької жіночки живе велика любов не тільки до своїх учнів, до своєї школи, а й до всієї України. Вона доводить Одарці Пилипівні, що

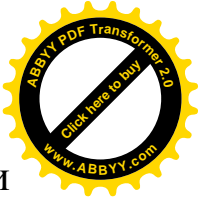
Шевченко – не лише на шкільній стіні, «він живе в наших душах», «у серці кожного з нас» [4, 279]. На доказ правдивості її слів учні-п'ятикласники проникливо декламують перед учителькою з «Великої України» позапрограмові вірші поета.

Відбувається розмова старої вчительки з учнями класу. На запитання: «Що для тебе Україна?» Данилко відповідає, що це клопоть поля, завдяки якому живе його сім'я і яке намагається вирвати з рук радянська влада. Хлопчик готовий із автоматом у руках захищати свою землю.

Відкриває очі Одарці Пилипівні і Северин Гайдаш, розповідаючи життєві історії дітей, батьки яких відправлені до Сибіру, розстріляні «визволителями» або ж пішли до лав УПА захищати свою землю, а їхні сім'ї живуть, боячись репресій.

Одарка Пилипівна була шокована: вона стільки чула про «бандерівське» виховання, думала, що в Західній Україні вчителі виховують майбутніх повстанців, розповідаючи про самостійну Україну, вивчаючи твори, що пахнуть «буржуазним націоналізмом»... Але врешті-решт вона прозріла і відчула біль цього краю, зрозуміла, що Северин Гайдаш, Віра Кожухівська та інші вчителі прагнуть навіть у такі страшні роки дарувати дітям радісне, світле, прекрасне, вчать любити не «червону», а свою «блакитно-жовту» Україну з її трагічною історією, з її падіннями і злетами духу.

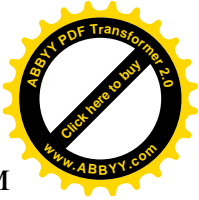
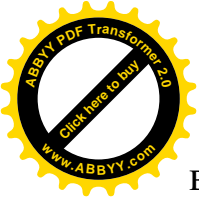
Однак учительський колектив Горопаської школи автор змалював неоднорідним. Зламана морально («хлопці з лісу» вбили батьків), звиродніла душею Настя стає вчителькою математики, люто ненавидить все національне. Влучне прізвисько «приліпили» їй учні – Хмура Настя, адже «ніколи не доводилось бачити, щоб вона колись посміхнулася, пожартувала; завжди насуплена, підреслено холодна й неприступна, зі стиснутими губами й неживими, немовби із зеленого скла вставленими очима...» [4, 361]. Озлоблена і самотня серед людей, вона у кожному вбачала ворога.

Хмуру Настю боялися всі, починаючи від учнів і закінчуючи її чоловіком. У романі є епізод з дитячих літ Ключара, коли він на перерві читав однокласникам вірш про святого Юрія. Так трапилося, що Анастасія Степанівна почула його дебютну спробу і виявилась першим немилосердним критиком. Вона холодно і безжально у вічі дитині кинула, що цей вірш «виглядає смішним у наш раціональний час» [4, 362]. Коли ж хлопець спробував заперечити, Хмура Настя гнівно додала, що торба поезії не варта торби січки. Подібну безсердечність і жорстокість виявляє і перша вчителька Данила Вербеня – Єва Єжанська. Коли хлопець у творі на тему «Ким ти хочеш бути, коли виростеш?» написав, що мріє стати письменником, учителька відповіла: «...а твоя школа, хлопаку, – граблі і гній» [4, 184]. Але згодом великодушний учень, перебираючи у пам'яті минуле, прощає вчительці і, вклякнувши на її могилі, тихо змовляє «Отче наш»...

Чому ж такі учителі закривалися від дітей і усього світу щитом байдужості, злості, ненависті? Чому одягали маски, ховаючись від учнів, рідних та близьких? Чому виявляли фарисейство? Адже далеко не всі з них вірили, що радянська влада прокладе шлях до прекрасного майбутнього. Причина в безперервному геноциді проти українського народу, що викликав панічний страх, а отже, потребу захиститися, вдаючись до дволикості. Одарка Пилипівна розмірковує над тим, «що в радянської людини є дві або й три душі: одна намальована напоказ, для зручності, для начальства, і для власної безпеки, друга похована в глибинах, приспана, як дитина маковинням, і спутана мотуззям... ця глибинна душа призначена для того, щоб бодай зрідка..., бодай на самоті серед життів або ж у снах людина могла б звільнитися від мотуззя і терзання...» [4, 386].

Але ж не може вчитель, який має декілька душ, засвітити в дитячому серці світлий вогник добра. Спочатку треба самому очиститися від усіх «масок», облуди, роздмухати ватру у

власній душі, а вже від неї передавати живодайний огонь своїм учням. Саме тому Апостол Горопах – Северин Гайдаш закликає вчителів не забувати навчати дітей, що у світі є дві найвищі істини – Бог і Україна.

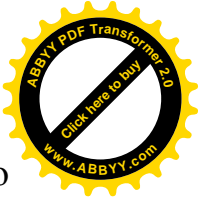
Таким чином, Р. Федорів створює цікаві та багатогранні, хоч і неоднозначні, образи педагогів, розкриває перед читачами причини, що змушували їх одягати «маски» й замість «розумного, доброго, вічного» культивувати в юних душах пустоцвіт радянської ідеології. Справжнім учителем змальовано у романі старого директора школи, який наділений почуттям національної та людської гідності, живе за принципами народної моралі, свято береже духовні цінності та передає їх своїм вихованцям.

Щоб бути почутим, вчителю теж треба вміти слухати. Тож вслухаймося і вдумаймося у «Молитву учня» (автор її нам, на жаль, невідомий, що теж видається символічним, оскільки ця молитва сприймається як учнівське звернення до кожного вчителя):

Слухай мене, щоб я умів слухати.
Поважай мене, щоб я поважав інших.
Вір мені, щоб я повірив.
Не принижуй мене, щоб я не принижував.
Говори зі мною, щоб я умів говорити.
Вибачай мені, щоб я вмів вибачати.
Допомагай мені, щоб я став помічником.
Не насміхайся з мене...
Не ігноруй мене...
Почуй мене, щоб я це відчув.
Люби мене, щоб я умів любити.

Література

1. Єременко О. «Єрусалим на горах» Р. Федоріва: національне буття крізь призму часопростору // Філологічні науки. Збірник наукових праць: Ч. 1. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2007. – С. 94-104.

2. Масляник О. Дорога до Єрусалиму (роздуми над новою книгою Романа Федоріва) // Молодь України. – 1995. – 14 лютого. – С.11.

3. Салига Т. Свічка на осінньому вітрі //Салига Т. Імператив: Літературознавчі статті, критика, публіцистика. – Львів: Світ, 1997. – С. 249-257.

4. Федорів Р. Єрусалим на горах: Роман. – Львів: Червона калина, 1993. – 501с.

АНТРОПОНІМИ У РОМАНІ «ЄРУСАЛИМ НА ГОРАХ» Р. ФЕДОРІВА: СЕМАНТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

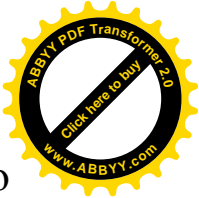
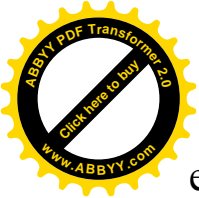
Книга часу – це щастя й трагедія,
Пам'ять друзів – чистий ромен,
Мого серця енциклопедія
Із любові і рідних імен.

Терень Масенко

Роман «Єрусалим на горах» Р. Федоріва – це історіософська медитація автора про гірку минувшину свого краю, що тривалий час замовчувалась, спотворювалась, та все-таки жила пекучим спомином у пам'яті його краян; це емоція-згусток, де злютовані воєдино любов і ненависть, добро і зло, шляхетність і нищість... А головне – це подзвін по невинно убієнних і поклик до нині сущих, щоби любов до землі рідної і пам'ять свого роду передали нащадкам.

Автор роману має власну концепцію історичних подій, людських морально-етичних цінностей, яка часом не збігається з усталеними поглядами. Події, що відбувалися на теренах Галичини після «золотого» вересня 1939 року, коли більшовики принесли на західноукраїнські землі «радість визволення», подано крізь призму бачення живих свідків, кожен з яких оповідає історію свого життя.

Епопея Р. Федоріва подивовує масштабністю охоплених подій, глибиною морально-філософських проблем, авторською

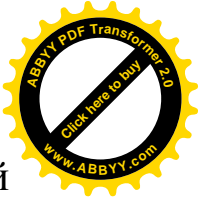
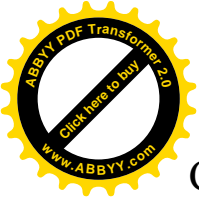

ерудицією. Роман, відзначений Державною премією ім. Т. Г. Шевченка, привернув увагу літературознавців: перші власні враження від його прочитання виклав Сидоренко Б. у статті «Єрусалим на горах, або Книга про Голгофу нашого народу»; Пагутяк Г. у статті «Апологія страху» підкреслила, що уроки історії, спроектовані у сучасність, повинні бути повчальними; Салига Т. у своєму дослідженні «Свічка на осінньому вітрі» зосередив увагу на морально-етичній проблематиці та окремих художньо-стильових особливостях твору.

Метою цієї статті є з'ясування семантико-функціонального аспекту антропонімів, їх наповнюваності та ролі у поведінці персонажів.

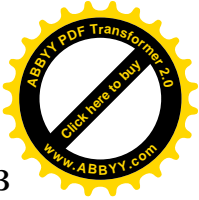
У плані семантики жоден із антропонімів не може бути замінений іншим, оскільки автор обдуманно і прискіпливо обирає кожному із героїв, які «живуть» у романі, таке ім'я, прізвище чи прізвисько, що увиразнює його характер та лінію поведінки.

Одного з головних героїв роману – вчителя історії, «внутрішнього емігранта», «вільного поета», хранителя церкви Святого Духа – найменовано Павлом Ключарем. Ім'я Павло у перекладі з латини – paulis – означає «малий», тобто звичайний, простий. Із його пращура триста літ назад ізограф із нижніх світів змалював одного зі страдників Голгофи у церкві Святого Духа; над головою цього молодого посполитого чоловіка «із довгим білявим волоссям, рівним великим носом і густими пшеничними бровами» митець дрібними буквицями вимережав: «А се, братіє, ми з вами» [2, 475]. Подібною зовнішністю наділений і його нащадок: «Біляве, гейби з льону вичесане довге волосся, що спадало на плечі дрібними кучериками, дугасті пшеничного кольору брови і вуса підковою, довгобразе і аскетичне обличчя» [2, 83]. Обидва Ключарі загинули в ім'я майбутнього: сучасник Б. Хмельницького наклав головою у бою з польсько-шляхетськими військами, боронячи рідний край, зокрема церкву

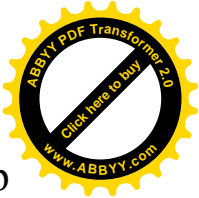
Святого Духа, від руйнації, а його праправнук був убитий «фрейторами», оберігаючи фреску у цій же церкві. Отже, і перший, і другий – ключарі, тобто люди, поставлені на сторожі найціннішого – пам'яті людської, народної історії, що всупереч волі можновладців жила і пускала коріння. Прізвище Ключар має незатемнену етимологію: утворене від іменника «ключ» з допомогою суфікса *-ар*, що вказував на рід занять. Загальний іменник «ключар», не втративши свого попереднього, здавна закріпленого за ним значення, переходить у розряд власних назв – антропонімів. Недарма прозаїк підкреслює, що Павло – «сторож церковного ключа, ключар, отже. Втім, ніякий це не збіг... може, його роду так приписано з правіку: знати, де сховано ключ. Це дуже важливо – знати» [2, 82].

Обраницею і дружиною Ключара стала донька колгоспного голови і вчительки Хмурої Насті – Ольга. Вихована в атеїстичному дусі, довірлива і відкрита, вона завжди легко погоджувалася з думкою близьких, ніколи не відстоюючи власної точки зору. Павло, звинувачений у націоналізмі, змушений був покинути улюблену вчительську роботу, кохану дружину з донечкою і перейти жити до матері. «Солодка і гірка наша любов... недозволена з політичних міркувань» [2, 409], – з іронією і смутком говорить він. Після вимушеної розлуки він ночами повторював ім'я коханої – Ольга (сканд.; від *heila* – свята [1, 151]), «майже фізично відчуваючи його магію, його округлість і звабу; в імені цьому мовби вчаровувалася вся Ольга – округлі її груди, ще такі по-дівочому тугі й пахучі, як груші в нашому садку, округлі щоки, крутий стан...» [2, 358]. Романіст ніби заохочує й читача замислитися над семантикою цього оніма: «Хотів би я знати, що в цьому імені закодовано: чи молитва новонаверненої християнки, чи поклик любові, чи в ньому розлите щастя, як мед у сотах, чи у ньому, як у вінчику квітки чистота і зваба, чи замислена мудрість, чи страждання, оцет і жовч?» [2, 361].

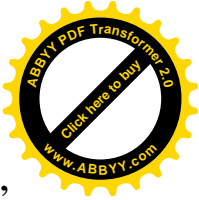
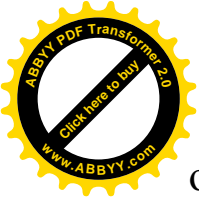
Автор дійсно володіє *onomastike*, що перекладається з грецької як мистецтво давати імена. Згадаймо епізод, коли Павло й Ольга вибирають ім'я своїй ненародженій дитині. Молодята хотіли назвати дівчину Соломією (д.-євр.; *šālōm* – мир [1, 159]), а хлопчика Северином (лат.; *severus* – суворий) [1, 85]). Але обрані ними «солом'яні імена були уцент розкритиковані й викинуті на смітник як архаїчні й взагалі – не радянські. Теща мала в запасі цілий тузін імен: Наташа, Валентина, Ліда, Лена, Віка, Тоня...» [2, 410]. Рятуючи «свою доньку від козячих кличок», Ключар називає малу «на бабину честь Насткою» [2, 410].

Добре продумав автор семантико-функціональне значення антропоніма Василь. Це ім'я грецького походження і позначає «царів». У контексті роману воно тлумачиться як «володар душ». Ним романіст нарікає двох персонажів: мистця-ізографа Василя із ХVІІст., який на одній із стін Святого Духа змалював Голгофу рідного краю, і сучасного професора-мистецтвознавця Василя Бережана (прізвище – від дієслова «берегти»), який не тільки відновлює старовинну фреску, а й «реставрує» людські душі, приспану національну свідомість, збираючи страждання, наругу, сльози, насильницькі смерті своїх краян... Прозаїк передав своє ставлення до Бережана різноманітними номінантами. Апелятиви *майстер*, *художник*, *професор* вказують на талановитість і соціальний статус; *добродій* – на шанобливе ставлення: «Я Вас запитую, *майстре*, чи настануть ті кращі часи?» [2, 490]; «...славний *художник*, *реставратор*, *професор* Василь Бережан, мусить приятелювати, мабуть, з єфрейторами» [2, 95]; «Ви мовчите, *професоре*...» [2, 494]; «Можете, *добродію мій* Василю, не відповідати...» [2, 219]. Василій-ізограф із нижчих світів – це першопочаток, праджерело таланту Бережана. Недарма Василій говорить своєму спадкоємцю: «...я – це ти, ти – це я з минулих світів. Ми не повторилися, брате, ми продовжилися» [2, 476].

Подібну роль відіграє у романі й ім'я Данило, яким автор нарікає трьох персонажів, що «жили» у різних часопросторових локусах. Ігумен Данило восени 1648 р. очолив боротьбу повстанців проти польської шляхти і змушений був зробити нелегкий моральний вибір: загинути героями чи здатися на милість ворогам, але продовжити рід. Він виходить до поляків із шаблею, що виступає символом смерті, та хрестом, який символізує милосердя, і гордо заявляє: «...кидаю до ніг свою шаблю... але духом не скоряюся» [2, 109]. Священик висуває ворогам єдину вимогу: не зачіпати жінок і дітей, бо розуміє, що «не буде прийдешнього, якщо нині вигибнемо до ноги» [2, 104]. Служитель культу в «Єрусалимі на горах» іменується канонічним варіантом імені, до якого додається апелятив, наприклад: *отець* Данило («...йди й скажи *отцю* Данилові, що нема іншої ради...» [2, 103]). Однак найбільш частотно вжито у романі апелятиви *ігумен* («Чому мене обрала, жінко, для того, щоб я поговорив з *ігуменом?*» [2, 104]) або *чернець* («*Чернець*, правда, до нікого не обзивався» [2, 106]). Зрідка зустрічається у тексті субстантивований прикметник-апелятив *старий* («*Старий* далі журився» [2, 107]).

Ім'я Данило – з д.-євр. – суддя, тобто той, кому дано право судити, обирати істину. Своє право морального вибору, важке, але правильне, реалізує і закоханий в українську старовину пенсіонер Данило Вербень, який змалював для нащадків десятки храмів, сотні криниць і старих мостів, предковічне газдівське начиння і дитячі народні забавки, записав чимало переказів і легенд... У його прізвищі відбилася віра у магічну силу і витривалість життєлюбної верби, що вважається у слов'ян священним деревом. У часи язичництва наші пращури вірили, що верба охороняє людей і житло від злих духів і пожежі, береже від нечистої сили худобу. Верба з давніх-давен вважалася символом безперервності та постійності життя. Таке прадавнє семантичне

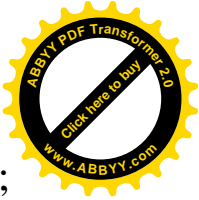
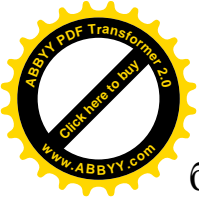

осердя зберігає і прізвище Вербень. Та й сам Данило стверджує, що відчуває себе «ланкою єдиного ланцюга, початок якого губиться у пільмі історії» [2, 82].

Сино́м і захисником своєї землі відчуває себе й малий Данилко, який на запитання вчительки-«совітки» з Великої України впевнено і щиросердно відповідає, що Україна для нього – то кілька моргів поля та пасовища, «які видирають із рук совіти». Хлопчик готовий зі зброєю в руках боронити власний ґрунт – бо то його життя, життя матері й молодших братиків. «Коби мені автомат» [2, 283], – скрушно зітхає малий хлібороб. Одарка Пилипівна переконана, що учні-галичани мають «бандерівське» виховання, але мудрий директор школи зумів посіяти у її душі зерно сумніву. «Час, обставини, умови, в яких вони виростають – це ті жорна, на яких вижорновується світогляд» [2, 284], – справедливо підкреслює він.

Вставна новела про Михаська Несміяна, розказана Северином Петровичем матері Сашка Козаченка, переконує у слушності цього твердження. Михасько був соромливим і слухняним, «кожного він послухав і кожному послужив» [2, 288], за що й отримав прізвисько Затичка. Хлопець мав «податливий характер», але коли восени у кукурудзі за селом знайшли мертвою його сестру Ганну, зґвалтовану енкаведистом Ступою, він вирішив помститися. Та в опера не вцілив – сержант заслони́в його собою.

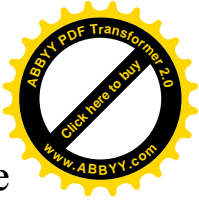
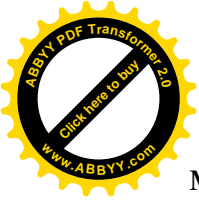
З глибоким жалем і співчуттям подано картину смерті Михаська: «П'ять автоматів і Ступів «дехтяр» дірявили хлоп'я, сто куль, може, в нього всадили, і ще їм було мало... і ще бездушне тіло товкли кирзаками. Люди за тинами вмирали від жалю і страху; лють більшовицька заморожувала кров, засипала глибоким червоним снігом літній день; люди за тинами мовчки ридали, трималися руками за мички трави» [2, 289]. Жорстока розправа чекала усю родину Несміянів: хворого на сухоти батька

більшовики забили на смерть прикладами і кирзаками; матір «заголили», зав'язали спідницю на голові й пригудзували на посміховище» [2, 294]; менших сестричок поклали обіч мертвого тата і «дірявили кулями землю над їхніми головами» [2, 294], а потім онімілих і напівживих відправили до Сибіру, спаливши хату, сплюндрувавши обійстя і садок... «І всім нам баглося роздобути автомати. Вірите, Одарко Пилипівно?» [2, 295], – наражаючи себе на небезпеку, схвильвано запитав «східнячку» старий Гайдаш.

Образи героїв роману індивідуалізовані, об'ємні та рельєфні. Вони запам'ятовуються не тільки діями, глибинним внутрішнім світом, переживаннями, але й іменами, кожне з яких у контексті роману надзвичайно вагоме. Замкнутий і завжди стриманий учитель, якому і Сибір «хребет не зламав» [2, 250], має ім'я Северин, що у перекладі значить «суворий»; його тендітна хвороблива дружина носить ім'я Ірина, що перекладається як «спокій, мир»; єдиний свідок розправи у «Кармелітах» – Слободян (прізвище суголосне з іменником «свобода»), який зумів вирватися на волю «ціною сотень смертей, щоби розповісти про злочини «рогатих із пекла» – енкаведистів. Велемовні ім'я та прізвисько у Юстини Семенюк, яку у селі прозвали Монашкою, бо навчалася в українській жіночій гімназії, утримуваній сестрами-василіанками. Її ймення походить від чоловічого Юстиніан, що означає «справедливий» (порівняймо: юстиція). Дівчина сповідувала односельцям філософію терпіння і покірливості. До кінця днів кається ватажок «хлопців з лісу» Опришко, що так страшно помилився, наказавши стратити безвинну Юстину.

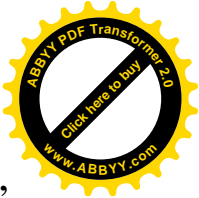
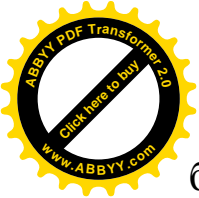
Прикрим поодиноким недоглядом автора вважаємо подвійне найменування дружини Вербеня. На початку роману прозаїк розповідає, що Данило, побачивши красуню Дарку, яка позувала чоловіку-художнику, мимоволі почав «згадувати іншу жінку,

молоде, пружне тіло моєї *Юстини*... моєї *Юстини* котра уже третій рік лежить паралізована, й нічого від неї, тієї молодої не залишилося, окрім очей, повних запитання: чому мене Бог покарав паралічем, чому мене Бог покарав колгоспними цукровими буряками, під час копання яких восени у дощ, у грязюці мене обвіяло студеним вітром? Ой, смутку мій *Юстино*» [2, 63]. У іншому ж місці прозаїк вкладає в уста Ключара фразу: «...начальство має тисячі інших державних і партійних проблем... а ніхто не приїде до Вербеневої *Катерини*, яку спаралізувало восени на буряках, і не питає: «Що тебе болить, жінко?» [2, 88]. Очевидно, таке помилкове перейменування пояснюється «густонаселеністю» роману і другорядною роллю героїні, про яку у творі фрагментарно згадано тільки тричі.

У прізвиськах месників – Опришко, Орлик, Сагайдачний – відбилися народні уявлення про мужність і силу борців за волю і щастя простого люду. Історично правдивих антропонімів у романі небагато: Сагайдачний, Залізник (як підпільні псевдо), гетьман Виговський, Богдан Хмельницький, Тарас Шевченко, Іван Франко, Михайло Грушевський, Дмитро Фальківський, Олесь Гончар та інші. З керівників радянського періоду спорадично, без імен згадані Ленін, Брежнєв, Хрущов, що, вочевидь, засвідчує авторське ставлення до них.

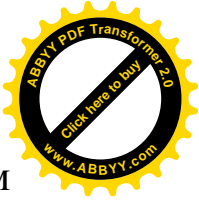
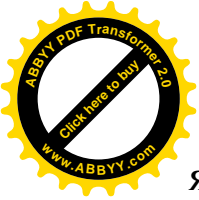
Лінія поведінки героїв роману найчастіше суголосна з семантичною наповнюваністю антропонімів. Але часом письменник саркастично нарікає своїх персонажів, припасовуючи до промовистого імені протилежне за значенням, однак не менш колоритне, прізвище. Принципом семантичної несумісності між іменником і прикметником послугувався автор, найменувавши героїню Аннище Мацюпінька. В імені наявний збільшувано-згрубілий суфікс *-иц*, а у прізвищі зменшувально-здрібнілий *-іньк*, що надають характеру героїні, яка порізала чоловікові

бубон, за що була звинувачена в «гамериканській розвідці», іронічного відтінку.

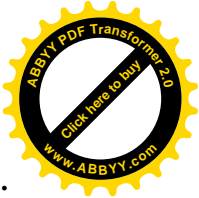
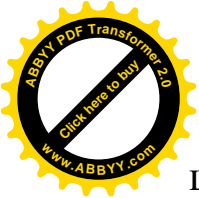
Об'єктом дошкульного глузування і водночас авторського співчуття виступає у романі поет Богдан Плетун, який «тонко відчував світ і бачив його не тільки очима, а й своїм єством» [2, 125]. Його ім'я свідчить про даний Богом талант, але прізвище Плетун, співзвучне з «брехун», вносить певний дисонанс, оскільки поет займається «літературною проституцією». У січні він складає «сумний вірш на смерть Леніна», у лютому таврує «заокеанського українського патріота, який вижебровує у земляків долари на пам'ятник жертвам голоду в Україні 1933 року» [2, 125], у травні пише вірш про Перемогу, вересневого дня славить возз'єднання 1939... Осіннього погідного дня біля могили поета Василь Бережан зустрічає струнку чорняву дівчину з букетом ніжних айстр. На питання художника, чи любила вона поета, юна максималістка безапеляційно і жорстоко відповідає: «За що його любити, пане? За брудні пасквілі на тих, що хотіли волі Україні? Чи за оди Сталіну?» [2, 127]. Молода вродливиця принесла Плетунові квіти «як знак вдячності за те, що він умер» [2, 127]. Автор задумується над трагедією таланту поета, змушує замислитися і читача, ставлячи перед ним цілу низку зболених запитань: «А може, так і треба? Чому вона повинна повестися інакше? Хто кому забороняє зневажувати навіть мертвих? Хоч якщо душа м'яка і добра, то невже для заблуканого поета не знайде краплини прощення, свічки маленької полум'я? Чи мертвому багато треба?» [2, 127]. Очевидно, письменник продумано не наділяє незнайомку йменням, типізуючи її поведінку, адже таких молодих людей, які чинять свій скорий, але не завжди правий суд, зараз немало.

Цілком продумане і виправдане поведінкою ім'я та прізвище добирає письменник ще одному персонажу роману – відомому у Львові мистецтвознавцю Климю Вихресту-Горишку,

який «гордився доносами, називаючи себе сторожовим псом соціалістичного реалізму» [2, 447]. Заради «куцого гонорару» він готовий виконати будь-яке «соціальне замовлення», облаявши кожного, на якого вкажуть йому пальцем» [2, 447]. Подвійне прізвище виступає своєрідним показником внутрішнього роздвоєння, тим більше, що у ньому сполучилися два «опозиційні» корені: «хрест» (миłosердя, смиренність) і «гор» (біда). Етимологія імені Клим теж неоднозначна і суперечлива, оскільки у перекладі з латинської мови – Clemens – миłosердний, поблажливий, а у перекладі з грецької – klēmatinos – з виноградної лози [1, 60]. Аналогічна і лінія поведінки персонажа, перу якого належить розгромна стаття в обласній газеті про картину Бережана «Турецький міст». Спочатку автор статті «Куди дивляться мертві очниці?» фахово розмірковує «про кольори, світло й тіні, про композиції» [447]. У Бережана навіть склалося оманливе відчуття, що Вихрест-Горишко по-приятельськи, «поблажливо і зверхньо» попліскує його по плечу. Однак, прочитавши цей пасквіль до кінця, художник зрозумів, що над його головою збираються густі хмари, що це дзвонить йому «невидимий дзвін» перестороги.

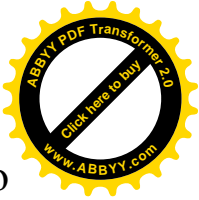
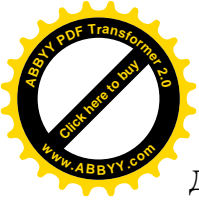
Письменник майстерно добирає прізвиська своїм персонажам, семантика яких іноді розкривається у вставних новелах-передісторіях. Вчительку математики Анастасію Степанівну односельчани не дарма прозвали Хмурою Настею. Завжди озлоблена і самотня серед людей, вона у кожному вбачала ворога. Шістнадцятилітньою стала Настка свідком того, як «хлопці з лісу» розстріляли батьків, тієї страшної ночі вступила в її душу відчуженість і ненависть. Хмура Настя по-своєму любить єдину доньку, але руйнує її сімейне щастя, звинувачує зятя у націоналізмі, залякує Ольгу, що не віддасть малу Настусю, якщо вона повернеться до Ключара. Ім'я Анастасія означає «воскресіння». Із контексту стає очевидним,

що душа Хмурої Насті уже не відродиться до нового життя. Однак віриться, що її онука Настуся, вихована своєю матір'ю, виросте схожою на батька, «воскресне» для добра і любові, як відродилася душа Ольги у буремну дощову ніч смерті Павла. Ольга-атеїстка, опівночі вклякнувши біля убитого коханого, вперше у житті прошепотіла «Отче наш...» Може, молилась за Павлову душу, може, за власну? Але був це своєрідний спротив несправедливості, насиллю і навіть смерті, протест проти власних батьків і «єфрейторів», а ще – запізніла покута і скресіння душі.

Автор «Єрусалиму на горах» – уважний і спостережливий психолог, який уміє вихопити з життєвого виру, здавалося б, незначну, але дуже промовисту деталь із глибоким підтекстом. Наприклад, ланкова-орденоносиця носить прізвище Рибка, бо «заслужила» славу і достаток не важкою працею, а розпустою з начальством. Письменник так тлумачить її прізвище: «...доступна, варто було тільки її обняти, й уже прилинула б до тебе, затріпотіла б дрібно (бо ж недурно зветься – Рибка!)» [2, 206]. Її образ асоціюється з красунею Меланкою Мальованою, яка після смерті чоловіка «пустилася берега: хто б у неї не попросив меду – нікому не відмовляла» [2, 24]. Ім'я Мелашка перекладається як «темна», «чорна», письменник вдається до влучного евфемізму-афоризму («пустилася берега»), щоб вказати на її легку поведінку; прізвище Мальованчук, очевидно, від приказки: «Гарна, як намальована», адже автор зазначає, що з неї можна було малювати святу Магдалену, а то й Мадонну, в якій художник міг би уособити жіночу красу. Прізвисько ж Мальована отримане нею через те, що «любила чорнити вугіллям брови і підмальовувати буряковим соком щоки» [2, 23-24].

Велемовне прізвище Франц Йосип отримав шкільний сторож Тимко Шинкар, бо, повернувшись із фронтів Першої світової війни, носив цісарські бакенбарди, розкішні вуса і

довгими осінньо-зимовими вечорами з лицаркувато-парубочою гідністю оповідав про свої військові пригоди.

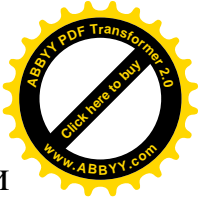
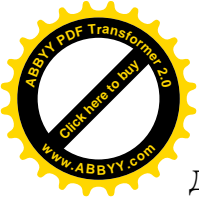
Секретар парторганізації, який дає Ключареві партійне доручення – розгребти могилку на цвинтарі січових стрільців, – наділений прізвищем Пиндилик, що походить від «пиндитися», «бундючитися», та зневажливо-зменшуваним іменем Афоня.

Характерно, що прізвища яничар-можновладців Р. Федорів найчастіше вживає без імен: Подолюк, Пополудень, Непийвода, Василенко та інші. Прозорою є семантична наповнюваність і роль прізвища Ступа, даного прозаїком на позначення негідника і вбивці; не знаємо ні його імені, ні по батькові, хоча мимовільно згадуємо, як кажуть у народі: «Дурний, як ступа». З цим прізвищем найчастіше іронічно вжито апелятиви *товариш* або *оперуповноважений*: «...оперуповноважений *товариш* Ступа любив і вмів випивати» [2, 21]; «Я до тебе нині прилюдно, при чесному народі, *товаришу* Ступо, звертаюся» [2, 27].

Вдалі характеристично-оцінні апелятиви без онімів вживає автор для позначення більшовиків-енкаведистів: «...відповів мені тільки *молодик у сірому*» [2, 350]; «Я міг простягнути руку й *сірий молодик* вивів би мене на безпечне місце» [2, 351]; «*Рудий енкавидист* був безтямний у своїй злості» [2, 50]. Прізвищами, вжитими без імен, наділено «районного начальника кадебе майора Василенка» та «людину теж із органів» [2, 433] Сергеева.

Автор роману надзвичайно влучно добирає і дає обґрунтування збірному апелятиву «*єфрейтори*», що узагальнює, типізує ревних місцевих службовців, «яким понашивали на погони по одній личці... Генерали, як водиться, далеко, полковники і майори теж неблизько, а *єфрейтор* завжди під рукою і завжди він послухний. Йому тільки пообіцяй ще одну личку» [2, 84].

Отже, Р.Федорів у романі «Єрусалим на горах» влучно добирає велемовні антропоніми й апелятиви, які найчастіше

досить точно відбивають лінію поведінки персонажів, оскільки мають цікаву, інколи складну, а часом і незатемнену етимологію та семантику. Вдумливо підібрані імена, прізвища і прізвиська героїв роману глибоко символічні, бо стають не тільки допоміжним засобом характеристики дійових осіб, а й однією із досконалих індивідуально-стильових особливостей твору, що доповнюють і увиразнюють художньо змодельовану письменником історичну минувшину українського народу, його менталітет і високу духовність.

Література

1. Скрипник Л., Дзятківська Н. Власні імена людей. – К.: Наукова думка, 1986. – 308с.
2. Федорів Р. Єрусалим на горах: Роман. – Львів: Червона калина, 1993. – 501с.

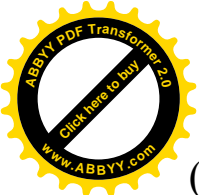
ТОПОНІМІКА РОМАНУ «ЄРУСАЛИМ НА ГОРАХ»

Р. ФЕДОРІВА

Роман «Єрусалим на горах» Р. Федоріва – настільки синкретичне художнє полотно, що є багатющим матеріалом для досліджень не лише літературознавців, а й істориків, психологів, етнографів, географів, філософів, мовознавців.

Ужиті в романі топоніми – це своєрідна «печать віків», якою зафіксована етнічна приналежність землі, її історія, біль і радість людей, що проживали на ній. А ще ці назви свідчили, свідчать і віками свідчитимуть, що «тут ми були, тут ми жили, тут ми сіяли і жали, тут ми лягли кістьми і тут будемо перебувати, поки сонце» [4, 249].

Переважна більшість географічних об'єктів – поля і ліси, гори і низовини, річки й озера, острови і півострови, населені пункти (міста, села, хутори) – мають свої назви, присвоєні їм людьми. Наука, що вивчає ці назви, називається топонімікою

(від гр. *topos* «місце», «місцевість» і *опота*, *опута* «ім'я») [6, 3]. Топоніми – вдача предмет для філологічних досліджень, бо виступають стійкою лексичною групою, що сприяє її фонетичній, морфологічній та етимолого-семантичній консервативності. Завдяки географічній народній термінології можна випрозорити окремі мовні, зокрема словотворчі процеси, а також з'ясувати, яку функцію в ідейно-художньому контексті авторського задуму виконують реально існуючі та створені письменницькою уявою назви.

У романі «Єрусалим на горах» Р. Федоріва простір, найчастіше означений топонімами (хоронімами, ойконімами, оронімами, гідронімами), виступає важливим жанротворчим чинником. Топоси, входячи у свідомість героїв (і читачів) твору, поглиблюють їх здатність пізнавати минуле, осмислювати сучасне, проектувати майбутнє.

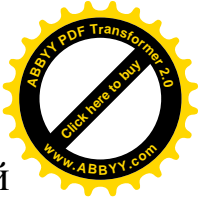
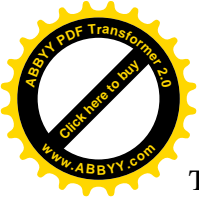
Метою написання статті є дослідження топоніміки роману «Єрусалим на горах» Р. Федоріва, що допоможе забезпечити більш цілісний аналіз цього унікального твору.

Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань:

- виокремити і згрупувати за розрядами вжиті у романі топоніми;
- з'ясувати їх семантичну наповнюваність та особливості функціонування у художньо-образній системі роману та історико-філософській концепції автора «Єрусалима на горах».

У контексті творчості Р. Федоріва цей історіософський роман привертав увагу літературознавців М. Ільницького, В. Качкана, О. Масляник, Т. Салиги, Б. Сидоренка, Г. Пагутяк, однак ніхто із дослідників не торкнувся непростой, але цікавої «топонімічної» проблеми.

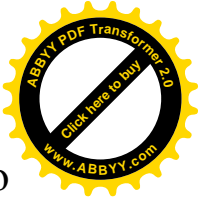
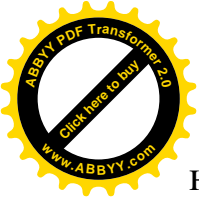
Минуле рідного краю Р. Федорів реінкарнує крізь призму людських, часто трагічних доль. У центрі «всесвіту» роману – галицьке село Черчен і його жителі зі своїми тривогами,

трагедіями, злетами та падіннями. Поблизу села у Страдчій долині височіє церква Святого Духа, в якій віднайдено стародавню фреску XVII століття.

У коротенькій анотації до свого твору прозаїк мав повне право стверджувати: «Цей роман про кожного з нас, про наші страждання, про нашу землю, її минуле й сучасність; цей роман про воскресіння душ наших, що прагнуть дійти до єрусалиму» [4, 2]. Характерно, що останнє зі слів подано з малої літери. Очевидно, це не випадково. Певно, топонім *Єрусалим* в авторському переосмисленні набуває узагальнюючого змісту і переходить із розряду власних до загальних назв.

У «Релігієзнавчому словнику» дано таке потрактування: Єрусалим – «образ описаного в Апокаліпсисі... «святого міста», в якому після страшного суду разом із Богом житимуть праведники» [3, 116], тобто це назва міста майбутнього блаженства і щастя, де не буде місця ненависті та злу. Письменник переосмислює цей біблійний образ, він прагне бачити земний Єрусалим в Україні, але водночас усвідомлює, що шлях до нього пролягає через Голгофу, місце найбільших страждань і своєрідного очищення. Р. Федорів, ідучи за достовірними фактами (події в Західній Україні після «золотого» вересня 1939 року), провадить своїх краян шляхом випробувань Ісуса Христа, переконуючи, що «в усі часи в нашій історії тривають і тривають Голгофи. І в наш час вона продовжується» [4, 484]. Продовжується, і не тільки в історії нації... У житті кожної людини «трапляються свої Голгофи – великі, трагічні, високі, менші й зовсім незначні горбики, не на всі Голгофи людина виносить свій хрест, інколи хрест людину розчавлює, іншого разу хрест залишається покинутим у підніжжя гори, й ніхто начебто не зауважує нашого хитрування. Буває, що свою Голгофу обходимо бічною стежкою» [4, 141-142]. Відновлену стародавню фреску в церкві Святого Духа люди теж

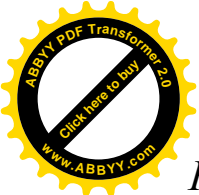

нарекли «Голгофою», бо зображені на ній мученики за волю нагадували їм болючі сторінки минулого. Недарма старий Данилишин, побачивши давнє «мальовидло», вигукє: «Господи, чи ти знаєш, що їх усіх, розп'ятих, замерзлих, потоптаних, я бачив у сибірських снігах? Я їх упізнав» [4, 448]. Голгофа тих, хто загинув триста літ назад, пекла й пече душі нинішніх мучеників. «Голгофа наша триває» [4, 492], – устами хранителя Святого Духа Павла Ключара стверджує автор роману.

Таким чином, ойконім *Єрусалим* і хоронім *Голгофа* усимволізуються, набувають глибинного філософського змісту, спонукаючи читачів до роздумів. Конкретизуючи авторську концепцію, шлях українського народу крізь сиву далечінь до прийдешнього можна умовно означити топонімічною тріадою: *Україна – Голгофа – Єрусалим*.

Роман історіософської сутності «Єрусалим на горах» закінчується трагічно: Павла Ключара було оголошено божевільним і самовбивцею, звинувачено у руйнації фрески. Але переосмислений автором, наскрізний у творі образ-символ Єрусалиму створює оптимістичний настрій. Вивершуючи роман, прозаїк звертається до кожного з українців: «Хіба нам з тобою звикати до смертей, руїн і до наруги? Але ж бачиш: косять нас, розстрілюють. Топлять, розпинають, вішають ... а ми сутні на цій землі ... ми вічні на цій землі. І шлях до Єрусалиму, що на горах, до висот і до волі, до духовного розкріпачення, іще не має кінця, іще треба до нього дійти» [4, 500-501].

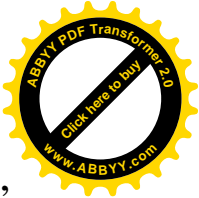
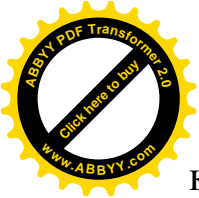
Автор маркує просторовий континуум роману реальними хоронімами (назви країн, регіонів і територій, частин світу), як-от: *Польща* («...за Польщі вчився в гімназії» [4, 394], «...за два-три роки до того, як Гітлер ударив на Польщу» [4, 217]), *Японія* («В Японії, кажуть, люди пишуть і друкують переважно для себе» [4, 394]), *Америка* («...нині-завтра вибухне війна з Америкою і все переміниться» [4, 42]), *Галичина*, *Волинь*,

Карпатська Україна («Коли напровесні тридцять дев'ятого року впала Карпатська Україна, то ціла Галичина й Волинь вбралися в жалобу» [4, 219]).

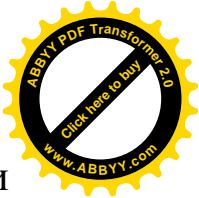
Більшість реальних хоронімів позбавлені емоційно-експресивного відтінку, тобто мають денотативне значення: «...шлях розгалужувався на *Тернопільщину*» [4, 73]; «*Підгір'я* було забудоване чи то шляхетськими замками чи замочками, чи то монастирськими стінами, чи то церковцями» [4, 102]; «Нема ніяких ознак того, що *Бойківщина* живе в достатку» [4, 132]. Однак окремі власні назви-денотати під вправним пером прозаїка набувають емоційно-експресивного забарвлення, тобто конотативного значення, оскільки символізують вільнолюбиве прагнення українців мати незалежну державу: у 1939 році «*Карпатська Україна* оголосила себе на цілий світ самостійною державою... держава, щоправда, була, як кулачок, без свого війська й без зброї, без усякої закордонної помочі – таке собі полум'я свічки, що засвітилося у *Хусті*» [4, 218]. Очевидно, з ідеологічних міркувань автор «Топонімічного словника-довідника Української РСР» (– К.: Радянська школа, 1973. – 179 с.) М.Т.Янко не вніс до нього ойконім Хуст, однак у «Топонімічному словнику України» (– К.: Знання, 1998. – 432 с.) цей же автор відновлює справедливість і подає потрактування цієї назви [6, 377].

Хоронім *Сибір* теж позначений виразним конотативним значенням, він стає синонімом до слів «неволя», «чужина», «знущання», «смерть»: «...перестрілки, бої, смерті в полі та в криївках, пожежі, арешти, виселення в Сибір» [4, 278]; «...висилка в Сибір означає глумлення над твоєю душею, бо тебе виривали з коренем від землі, де ти народився, виривали від усього того минулого – сумного чи й радісного – від сусідів, добрих і не вельми, від татової й маминої могилок...» [4, 56]. Автор «Єрусалиму на горах» був очевидцем депортації своїх

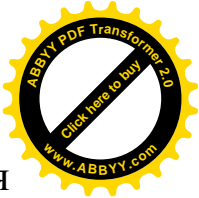
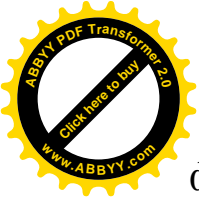
краян до Сибіру. Вболівання за долю безвинних знайомих, близьких вихлюпуються на сторінках роману низкою розпачливих риторичних запитань, що нагнітають відчуття безпорадності та страху людей перед несправедливістю і жорстокістю більшовицьких «єфрейторів»: «Світ насправду валився: із Горопах вивезли на Сибір родину Бойчуків, Василюка, Драгомирецького та ще кількох... Чи знали вони колись відпочинок? Чи з їхніх рук сходили мозолі? Чи не косили, не орали власноручно й чи не кидали зерно в ріллю? Хіба це вина? То за що їх карати, виселяти на чужину?» [4, 269] або «Гафію з дітьми, геть чисто здерев'янілих та онімілих, забрали з собою до району, а звідти відправили в Сибір. Чи доїхали вони до Сибіру, чи згинули в дорозі – хто про це розкаже?» [4, 295].

Реальний хоронім *Опілля* (територія, вільна від лісу), що означає місцевість на Подільській височині, є найбільш частотно вживаним у романі. Він функціонує як слово-денотат, яке у відповідних контекстах теж набуває конотативного значення: «рідний край», «мила сторона», «рай». «Що розуміємо під Опіллям: певну територію, кілька районів Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської областей?» – запитував реставратор Бережан у свого вчителя Петра Степановича Грицяя, який лаконічно відповів, що «то рай для художника» [4, 72]. Однак більш точно відповідає на це питання пенсіонер, любитель старовини Данило Вербень: Опілля – «твоя рідна земля – це водночас і рай, і пекло, і ти мусиш пережити, перейти всі пекельні кола, які вистраждовує твоя земля, і маєш зазнати щастя від її ж добра» [4, 72]. Так поступово, крок за кроком, автор, влучно вживаючи й трактуючи топоніми, викристалізовує власну історіософську концепцію: доля кожної окремої людини обов'язково співвідноситься з минулим, сучасним і майбутнім рідної землі. Топоніми – ніби невидимі нитки, що еднають душі нині сущих із духом далеких предків і промовляють у вічність.

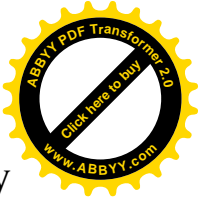
Просторові реалії роману позначені ойконімами – назвами населених пунктів (міст, селищ, сіл), як-от: *Київ, Москва* [4, 443], *Космач, Дземборня, Седнів, Чернігів* [4, 72], *Коломия* [4, 18], *Брюховичі* [4, 4], *Моринці, Кирилівка* [4, 48], *Болехів* [4, 152]. Серед ойконімів найбільш частотно вживаний *Львів*: «Я слухав того чоловіка зі Львова» [4, 271]; «Червона армія вступила у Львів» [4, 271]; «...німак у сорок першому зайняв Львів» [4, 37]; «Я уявив осінню мокру ніч, темні, як ущелини, вулиці Львова» [4, 39]. Зустрічається у тексті онім м.*Надвірна*, розташованого «на правому березі річки Бистриці-Надвірнянської, за 38 км від Івано-Франківська», назва якого походить від слів «над двором», тобто біля панського маєтку-замку [2, 400]; згадується і с.*Городниця*, що утворене від давньоруського «город», «огорожа», тобто укріплення з частоколу чи зрубів: «...є таке місце, мною дуже улюблене, за селом Городницею» [4, 83]; і стародавній *Галич*, куди історик Ключар возив своїх школярів. Характерно, що Р.Федорів добирає такі реальні ойконіми, в яких відбувалися найважливіші історичні події, що надає подіям, відтворюваним у романі, більшої достовірності. Так, наприклад, поблизу Надвірної «збереглись залишки давньоруського городища з руїнами укріплень та курганами» [2, 400], а поблизу Галича, здавна заселеного слов'янськими племенами, «збереглися залишки п'яти рядів могутніх фортечних валів, що досягають висоти близько 25 м» [2, 134].

Окремі конкретно-реальні топоніми зазнають у романі авторської трансформації. На Івано-Франківщині і нині є села Черник, Чернів (Надвірнянський р-н); Черняшин, Чернелиня (Городенківський р-н). Відоме й село Черче, розташоване за п'ять кілометрів від районного центра Рогатина. У 30-і роки відомий поет Б. Лепкий приїздив у Черче, де можна було і відпочити, і підлікуватися грязями. Р. Федорів трохи видозмінює реальний ойконім, додавши до нього кінцеву літеру – н: «це маленька

фортеця, що стерегла *Черчен* протягом століть» [4, 80]; «*Черчен* я побачив аж у полудне» [4, 79]; «...ми поїхали до *Черчена*» [4, 71]. Як стверджують географи, назва села Черче походить від чернечого поля, що належало монастирю [2, 441]. Іншу версію походження назви села подає автор роману. Користуючись можливостями «химерної» прози, письменник змальовує події сльотавої осені 1648 року, коли війська Б. Хмельницького, відступаючи, покидали Галичину. Острівцем спротиву шляхтичам стала церква Святого Духа. Перед ватажком повстанців – нелегкий вибір: померти героями чи залишитися рабами на своїй землі, аби продовжити рід. І тоді ігумен Данило звертається до поляків з єдиною вимогою: не зачіпати жінок і дітей. Шляхтич Януш Черченський, подивований мужністю оборонців Святого Духа, задовольнив цю вимогу. Так виник відантропонімічний ойконім – Черче (порівняймо: назва міста Жовква на Львівщині походить від приналежності його польським магнатам. Це місто, до речі, теж згадано в романі: «...книжки, про які тепер кажуть, що вони художні, видання отців Василіан із Жовкви» [4, 191]).

Трохи видозмінена у романі й назва села Братківці, що на Івано-Франківщині, звідки родом Р. Федорів. У тексті «Єрусалиму на горах» фігурує ойконім *Братишани*, який не зафіксований у двадцятишеститомній енциклопедії «Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська обл.» (– К.: Інститут історії АН УРСР, 1971. – 639 с.). Співзвучні, але не ідентифікуються назви реальних географічних об'єктів: Лисиничі – село в Пустомитівському районі Львівщини; Лисовичі, Лисяничі – такі населені пункти є в Стрийському районі, що на Львівщині. Виокремлені ойконіми, як і назва, що вжита у романі Р. Федоріва, – *Лисичани*, утворилися за видами тварин (порівняймо: вершина Кобила, річка Щучна, села Ведмеже, Вовчкове, Волівка, Жеребецьке).

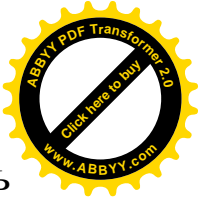
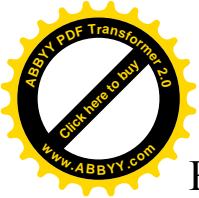

Ойконім *Горопахи* не знаходимо у «Топонімічному словнику України» [6], тому припускаємо, що це авторське новоутворення, що має виразний емоційний відтінок, оскільки походить від лексеми «горе» та продуктивного суфікса *-ax* (співзвучного з розпачливим вигуком), що означає носія певної ознаки. Семантика ойконіма увиразнюється художньо модельованими подіями, що відбувалися у *Горопах* після 1939 року, коли у селі запровадили порядки більшовики, очолювані енкаведистом-вбивцею з велемовним прізвищем *Ступа*.

Автор позначає подієву канву тексту оронімами (назви хребтів, гір, долин, ярів, впадин, ущелин), наприклад: *Карпати* («...першими вдарили в спину таки чехи, за ними польський маршалок Ридз-Смігли теж двинув у *Карпати* своє військо» [4, 218]; *Чортова гора* («...мені баглося розповісти про *Чортову гору*» [4, 191]; *Дуклянський хребет* («...Роман наклав головою в *Карпатах* на *Дуклянському хребті*» [4, 151]; *Заруб* – «місце над Унявою-рікою, бо ковбури там глибокі й зручні для купання» [4, 266].

Семантико-етимологічне потрактування назви *Страдча* // *Стратча* долина прозаїк виводить із лексичного значення іменників «страждання» і «страта». Обидва тлумачення письменник вважає цілком прийнятними, бо в цій долині людей і страчували, і змушували страждати. У назві «*Страдча*» «скиглить страждання», у слові «*Стратча*» є «літера «т» схожа на шибеницю, і чується у цьому слові страта» [4, 89]. Автор медитує над семантичним розщепленням ороніма і приймає обидва варіанти конотативних (додаткових) значень: «Хтось страждає? Хтось когось страчує? Яка різниця – біль один; я приймаю обидва наймення, однаково болить і страта, і терпіння» [4, 89].

Подієві й просторові реалії роману Р. Федоріва конкретизують і підсилюють вжиті автором гідроніми (назви річок, джерел, водоспадів, потоків, океанів, морів тощо).

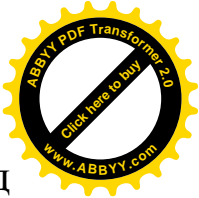
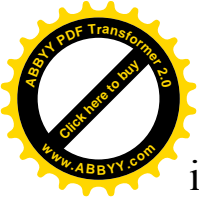

Етимологію назви річки Дністер більшість дослідників виводить зі сполучення двох апелятивів – *дон* + *стрий*. «У своїй нижній течії річка мала назву *Дон* у значенні «вода», а у верхній – *Стрий*, що означає «швидкий» [6, 121]. Подібне етимологічно-експресивне потрактування персоніфікованому образу річки подає Р. Федорів у своєму творі: «*Дністер* нічого не бачить, бо в нього скаламучені, здичавілі очі» [4, 85] (очевидно, йдеться про верхню течію). Від слів «бистрик, бистрий потік» утворено і назву річки Бистриця, від якої походить ойконім Бистричани. Так само гідронім Коноплянка співвідноситься з однойменним населеним пунктом, порівняймо: «...бандерівська боївка, засівши в лозах над *Бистрицею* (гідронім – О.Є.), під самим райцентром (ойконім – відсутній, але вгадується – Бистричани – О.Є.) вважайте, висікла кулеметами наших товаришів, що трьома возами поверталися пізно ввечері з *Коноплянок* (назва села – О.Є.)» [4, 35].

Злегка видозмінює романіст реальний гідронім Унава, що означає «чиста, прозора, не вкрита заростями» [6, 366]. У тексті цей гідронім цілком впізнаваний: «...рубують головасті верби, що, мабуть, століттями жили над річкою нашою *Унявою*» [4, 321].

Гідронім Збруч виступає у романі символом-межею між Західною і Східною («совітською») Україною: «...немало дискутували про землю і про владу, про ту Україну, що починалася за *Збручем*» [4, 37]; «Роман признався мені, що його збираються перекинути через *Збруч*» [4, 268].

Автор вживає реальний гідронім *Золота Луна* («ліва притока Дністра, що тече Подільською височиною» [1, 55]), але трактує його назву крізь призму народної етимології, тоді як науковці вказують на наявність у гідронімі «елемента -па, який є не суфіксом, а самостійним словом, що засвідчено в балтійських мовах: означає «річка» [6, 208]. У тексті роману подано таку

інтерпретацію: «...мені здається, що липа живе в долині від сотворення світу, ще, приміром, не текла тут поруч річка, а коли потекла, то на честь старого дерева назвали її Липою» [4, 87]. Така авторська версія, безумовно, має право на існування, бо ж топоніми утворюються та розрізняються і за ознаками природи, зокрема і за видами рослин – м. Дубно, с. Березівка, р. Рогозянка тощо.

У романі наявна згадка й про ліву притоку Дністра річку Смотрич, назва якої, можливо, походить від охоронної споруди, звідки попереджали про наближення ворогів. Один із героїв роману Р. Федоріва реставратор Василь Бережан із вдячністю згадував своє перше кохання – Наталену, яка мала незвичайний дар: «передавати зачарування, заражувати тайною» [4, 470]. Вдивляючись у лівину течію Смотрича із Турецького мосту, що у Кам'янці-Подільському, дівчина побачила на дні козака, який лежав, підклавши під голову камінь, і вигукнула: «То Василю, ... Юрасько Хмельниченко лежить... той Юрасько, що його турки, кинувши з цього моста, втопили» [4, 469].

Письменник, залюблений у рідний край, добре обізнаний із його легендами й переказами, маркує простір України у своєму романі реальними, часом видозміненими, але впізнаваними, інколи й авторськими топонімами, що виступають своєрідними карбами землі та скарбами пам'яті народу, єднають воєдино «і мертвих, і живих, і ненарождених...» Земля, як стверджує Р. Федорів, «не безіменна, все, що є на ній, має ім'я, його тільки треба знати» [4, 188], бо кожна назва – «це немовби печатка на вічне наше користування» [4, 194]. Знати, щоб любити і берегти, адже, як слушно зазначив Д. Білоус у вірші «Не цурайся свого роду» :

У назвах міст і сіл – слова,
В яких щось рідне, таємниче,
В них голос предків ожива

Й сьогодні в рідний край нас кличе.
Читай і думай, друже мій,
І не цурайся свого роду.
Земля – це книга, у якій –
Історія твого народу.

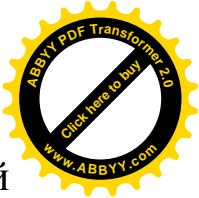
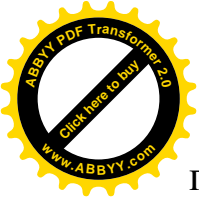
Література

1. Географічна енциклопедія України: В 3-х т. / О. М. Маринич та ін. – К.: Українська Радянська Енциклопедія, 1990. – Т.2: 3-0. – 480 с.
2. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Івано-Франківська область. – К.: Інститут історії АН УРСР, 1971. – 639 с.
3. Релігієзнавчий словник / А.Колодний, Б.Лобовик. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 392с.
4. Федорів Р. Єрусалим на горах. Роман. – Львів: Червона калина, 1993. – 501с.
5. Янко М. Топонімічний словник-довідник Української РСР. – К. : Радянська школа, 1973. – 179 с.
6. Янко М. Топонімічний словник України. – К.: Знання, 1998. – 429 с.

«НАША ЗЕМЛЯ ХРЕЩЕНА ДАВНІМИ ІМЕНАМИ...» (ХУДОЖНЬО-ЗОБРАЖАЛЬНІ ФУНКЦІЇ МІКРОТОПОНІМІВ У РОМАНІ «ЄРУСАЛИМ НА ГОРАХ» Р. ФЕДОРІВА)

Роман «Єрусалим на горах» Р. Федоріва – це болюча сповідь небайдужого свідка й учасника художньо відтворюваних подій на Західній Україні; це сповнена страждань, але й гордості розповідь про шлях України через Голгофу до Єрусалиму; це Голгофа самого письменника... А ще – цей роман уявляється мені бурхливим гірським джерелом з холодною водою, яку п'єш, але не можеш втолити спрагу, тому припадаєш знову і відчуваєш, як підживлюються почуття, розум, бажання працювати.

Часом видається, що «Єрусалим на горах» має якусь магічну силу, бо, вкотре перечитуючи текст (за яким написано вже 6 статей), знову виокремлюєш важливу і цікаву проблему, від якої «відбруньковуються» інші. Авторка цієї статті вже зверталася до

проблеми семантичної наповнюваності та особливостей функціонування топонімів у романі. У ході роботи виникла необхідність з'ясувати художньо-зображальні функції мікротопонімів, що й стало метою нашого дослідження.

Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань:

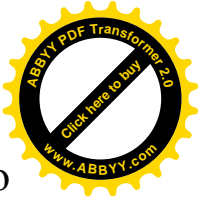
- систематизувати вжиті в романі мікротопоніми;
- з'ясувати їх значення, походження та функції в художньо-образній системі твору та історико-філософській концепції автора «Єрусалиму на горах».

Історіософський роман «Єрусалим на горах» неодноразово привертав увагу літературознавців М. Ільницького, В. Качкана, О. Масляник, Т. Салиги, Б. Сидоренка, Г. Пагутяк, однак жоден із них не торкався проблеми мікротопонімів.

Мікротопонім – власне ім'я (частіше) природного фізико-географічного об'єкта, (рідше) створеного людиною, що має вузьку сферу вживання: функціонує тільки у межах мікротериторії, відоме вузькому колу людей, які живуть поблизу мікроб'єкта [2, 86]. До мікротопонімів відносяться мікрогідроніми (назви природних чи створених людиною водних об'єктів), мікроойконіми (назви населених пунктів), мікроороніми (назви хребтів, гір, впадин, долин, ярів, ущелин), мікрохороніми (назви місцевостей), мікроспоруди (наприклад, назви криниць, мостів, будок, кордонів тощо).

За походженням мікротопоніми, вжиті в романі «Єрусалим на горах», можна умовно поділити на три групи:

1. Відапелятивні оніми, що утворилися від загальних назв (апелятивів), наприклад, назва поля *Вдовині помірки* походить від апелятива «вдова»; *Козацька могила* – від апелятива «козак»; мікрооронім *Ксьондзів окіп* – від загального іменника «ксьондз»; *Чортова гора* тощо.

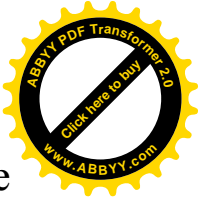
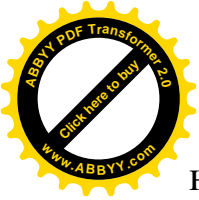
2. Окрему групу становлять відантропонімічні назви, тобто ті мікротопоніми, що утворені від власних назв людей. Наприклад, назва села *Черчен* походить від прізвища шляхтича Черченського; урочище *Дмитрова покута* – від антропоніма Дмитро; пагорб *Петрів хрест* названо на честь убитого громом Петра Ориня.

3. До третьої групи відносимо ті мікротопоніми, що дійшли до нас із сивої давнини і часто пов'язані з історичними подіями, найменуваннями родів та древніх народів. Автор «Єрусалиму на горах» вживає такі мікротопоніми: мікроороніми – ярк *Татарщина*, пагорб *Вартовня*, сідловини *Билень*, *Андріїв тік*, *Дуб Перуна*; мікрохоронім – *Страдча // Стратча долина*; мікроспоруди – *Турецький міст* (у Кам'янці-Подільському), *церква Святого Духа* тощо.

Однак чіткої демаркаційної лінії між означеними групами немає, межі кожної з них досить умовні, але така класифікація дасть можливість розглянути мікротопоніміку роману в певній логічній послідовності.

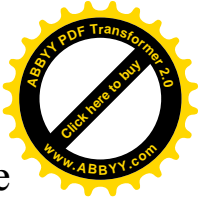
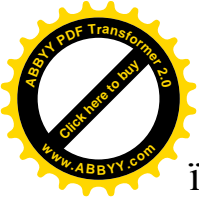
Р. Федорів часто вдається до прийому етимологізації онімів, надає їм додаткового (конотативного) значення, що сприяє глибшій експресивності та інформативності тексту. Прозаїк неодноразово нагадує, що наша земля «не безіменна, все, що є на ній, має ім'я, його тільки треба знати» [4, 188]. Герой роману, любитель старовини, пенсіонер Данило Вербень в одному зі своїх альбомів «вимережав стовпцями топоніміку з навколишніх околиць: усі оті язичницькі Бабища, Раїни, Требища, Могилки, Чортові гори, Золоті й Мідні токи, Холерні горби, Страдчі долини» [4, 188]. Він добре розуміє, що ці назви утверджують зв'язок поколінь минулих і прийдешніх, допомагають заглянути у сиву давнину, вчать любити і берегти довкілля.

Вжиті автором мікротопоніми змушують читача думати, «збагатитися і помудріти» [4, 189], шукати і знаходити відповіді

на поставлені запитання. Чому, приміром, поле, що раніше називалося *Вдовині помірки*, було перейменоване на чекіста Решетилова? Чому полям, що мали свої імена, у період радянської влади було присвоєно номери? Прозаїк переконує, що мікротопоніми пов'язані з долею людей, які проживали, живуть і будуть жити на ній. Поле мало імено «Вдовині помірки», бо добропорядна сільська громада завжди пам'ятала про обездолених вдів і наділяла « по черзі тій чи іншій жінці якийсь морг поля» [4, 195]. Але прийшов інший час – і за радянської влади з ідеологічних міркувань можновладці-«ефрейтори» назвали його іменем чекіста Решетилова, який упав у бою з бандерівцями. Реставратор Василь Бережан слушно стверджує: «...перейменовували для того, щоб люди забули про те, що колись громада була «великим чоловіком» і мала Бога в серці» [4, 195]. Знищуючи назви, запопадливі службісти намагалися нівелювати і пам'ять людську. Але подібні перейменування і «нумера» на дерев'яних табличках, що мали замінити колишні назви полів, нагадували людям «нумерованих в'язнів у таборах» [4, 194], а ще – депортації, руйнування, смерть, що прийшли в Західну Україну разом із «визволителями» «золотого вересня» 1939 року. Час усе розставляє на свої місця... Пам'ять народу тривка і зберігає імення землі всупереч масовим перейменуванням, особливо популярним у час панування тоталітарної більшовицької системи.

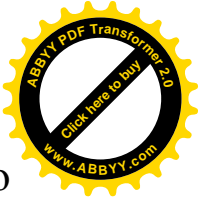
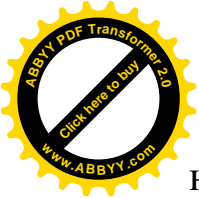
На полі, що називалося «Ксьондзів окіп», Гафія Кукурудз нишком поховала молодого повстанця Зеника. Носила таємницю в серці десятки літ, бо знала, що загрожує родичам бандерівця. І тільки в час «хрущовської відлиги» зважилася принести сумну звістку рідним юнака. Могилку Зеника Гафія не знайшла, бо «роки, як вода, все змили» [4, 168]. Життя і смерть хлопця поєдналися з родючим безкраїм полем, якому приїхали поклонитися рідні: «Тато запалили тоненьку свічку й встромили

її поміж груддя жовтої глини; свічка горіла рівно, тихо, лише один раз полумінь хитнувся вправо: може, то вітер із лісу...може, давня куля свиснула...може, мама зітхнули...може, Зеникова душа дихнула на свічку й дала нам знати: я єсьм тут» [4, 169]. Ксьондзів окіп для рідних повстанця стає Зениковим полем-могилою. «Може, він для цього жив, для того й боровся і задля цього загинув, щоб злитися з цим полем. Адже це поле – Україна» [4, 169], – з тугою промовляє мати.

Історія наша закодована в найменнях. Береже її й хоронім *Опілля* (місцевість, вільна від лісу), де у Страдчій долині височіє Козацька могила, а на ній вічний вартовий – присадкуватий, грубо обтесаний хрест із дуба. Тут, поблизу церкви Святого Духа, поховані її оборонці, які загинули в нерівній боротьбі з польсько-шляхетськими військами 1648 року. А поруч – цвинтар, де 1919 року навіки упокоїлися стрільці УПА...

Окремі мікротопоніми, вжиті в романі Р. Федоріва, цілком реальні, наприклад, Чортова гора. Письменник зазначає, що на ній «ростуть трави, яких давним-давно нема на навколишніх луках, і лише на горі вони збереглися з-перед тисячоліття» [4, 191]. У достовірності цього авторка статті переконалася особисто, коли ранньою весною 2004 року побувала на Чортовій горі (поблизу Рогатина, що на Івано-Франківщині) і на власні очі побачила біло-жовте квітуче різнотрав'я, а серед нього – розкішні анемони, занесені до Червоної книги України. Немало подивувала і легенда про Чортову гору, розказана місцевим жителем Володимиром Овсянецьким (1953 р.н., уродженець м.Ходорова, що на Львівщині): «З незапам'ятних часів стояла у Рогатині невелика церква, на одній половині брами якої художник зобразив святого Миколая, що завжди допомагав людям, а на другій – чорта, що чинив шкоду прихожанам. Люди вирішили зняти і спалити частину брами із зображенням нечистого, тому чорти вночі

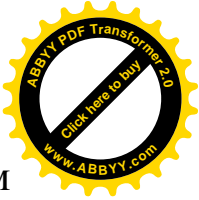
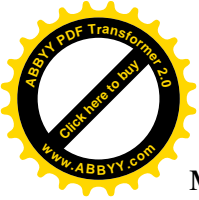

накопали на полі землі та почали нести її, щоб засипати нею Рогатин. Але недонесли, бо заспівали треті півні, і нечиста сила, висипавши землю поблизу містечка, зникла. На полі, звідки чорти брали землю, утворився глибокий яр, а поблизу Рогатина виросла гора, яку люди нарекли Чортовою».

Отже, походження відапелятивних мікротопонімів (Вдовині помірки, Козацька могила, Ксьондзів окіп, Чортова гора) трактується автором на основі семантичного зв'язку з назвами певних об'єктів. Прозаїк вживає мікротопоніми, ставлячи їх у залежність від минулого краю, маркуючи ними часопросторовий континуум роману, надаючи переконливої достовірності зображуваним подіям.

Мікротопоніми, утворені від антропонімів, зберегли чимало імен і прізвищ людей, які часом дають вдячний матеріал для історичної ономастики і можуть стати в нагоді при вивченні історії заселення. Саме тоді важливо випрозорити етимологію та семантику назви географічного об'єкта, співвідносячи їх із тими реальними обставинами, що покликали мікротопонім до життя.

Велемовною назвою *Дмитрова покута* нарекає автор «Єрусалима на горах» урочище поблизу Черчена, де стояла напівзруйнована церковця. Сільський газда Дмитро сам наклав на себе нелегкий обов'язок сповняти все життя покуту. Який гріх став спонукою до каяття, не знав ніхто з односельчан. Таємниця гріха зійшла з ним у могилу, але покута лишилася, бо серед власного поля все життя власноруч будував Гараздюк церковцю: сам возив каміння, мурував товсті стіни, кував двері і ґрати, увінчав хрестом єдину баню, виклав підлогу шліфованими плитами... Знайшов і маляра, який мав прикрасити церкву образами... А повісивши на стіну перший образ Святого Миколая, старий Дмитро довго і щиро молився. Поштиві й делікатні односельці не допитувалися про скоєний ним гріх, але «стали допитуватися «перші совіти» [4, 371]. Автор зіставляє

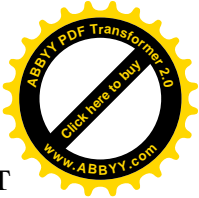

мудру народну мораль і нищість «визволителів». Незабаром родину Гараздюків було вивезено в Казахстан. А церква стояла серед полів, нагадуючи «про гріхи людські, про покаєння, і про Дмитра Гараздюка, який колись жив серед нас, орав і засівав поле» [4, 371]. Однак темної ночі (сакральний час, коли оживає нечисть!) «наїхали з району комсомольці: лупали стіни й викорчувували з долівки кам'яні плити. Що не здолали ломами, кирками й сокирами – те віддали вогневі» [4, 371]. Письменник персоніфікує Божу обитель: «Церковця корчилася в полум'ї цілий досвіток і цілий день» [4, 371]. З того часу хтось вечорами запалює у зруйнованій святині свічку, що кличе душу Дмитра «на вистраждане й покутне місце», що нагадує людям про їхні гріхи, каяття і духовне очищення. Ясний племінець свічки освітлює руїни церковці, розлоге поле, а головне – душі людські, сповнюючи їх теплом, вдячністю і пам'яттю про тих, хто уже відійшов за життєвий пруг...

Відантропонімічний мікрооронім *Петрів хрест* теж має незатемнену етимологію: стояв на пагорбі колись тесаний із дуба, «мовби аж обвуглений від часу й дощів» [4, 316] хрест, вкопаний на тому місці, де вбито громом місцевого газду Петра Ориня.

Події, художньо змодельовані в романі, відбуваються в селі Черчен. Конкретно-реальний ойконім – село Черче, що розташоване за 5 км від районного центра Рогатина, зазнає незначної авторської трансформації. Топонімісти стверджують, що назва мікроойконіма Черче походить від поля, що належало монастирю, тобто чернечого [1, 441]. Р. Федорів подає в романі іншу версію: назва села походить від прізвища шляхтича Черченського, який був захоплений мужністю оборонців церкви Святого Духа і задовольнив їхню вимогу – залишити живими жінок і дітей, що згодом заснували поселення.

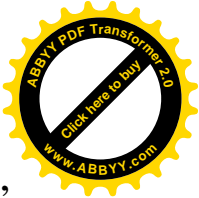
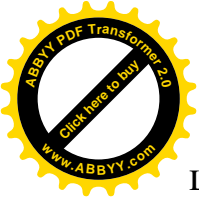
Отже, відантропонімічні мікротопоніми (Дмитрова покута, Петрів хрест, Черче) автор «наділяє» індивідуальною історичною долею, що тісно пов'язана з життям людей.

Цікаво, що мікротопоніми, якими інкрустований текст роману, найчастіше складаються з іменника і прикметника, як-от: мікроороніми – Монастирський ліс, Кам'яне поле, Страдча долина, Чортова гора, Ксьондзів луг; мікрогідроніми – Золота Липа, Гнила Липа та інші. Деякі з таких мікротопонімів із плином часу втратили іменникову складову і перейшли до розряду субстантивованих: Закривавлена (дорога), Боярське (поле). Ці назви первісно були прикметниками-означеннями при загальних іменниках, але із конкретної ситуації було зрозуміло, про який географічний об'єкт іде мова й без називання іменникової частини, тому вона вийшла із вжитку, а її прикметникова складова субстантивувалася (перейшла до розряду іменників).

Автор здебільшого намагається пояснити походження вжитих мікротопонімів, висуває власні версії, часом спирається на народну етимологію. Приміром, прозаїк припускає, що назва горба Замок князя Рога походить від оборонної споруди, бо й досі можна помітити, що його «оточують три нитки валів» [4, 247]. Міркуючи над назвою долини – Страдча чи Стратча, – письменник приймає і обґрунтовує кожен з них, адже тут і страждали, і страчували наших предків, які боронили честь, волю й Україну. Окремі мікротопоніми із затемненою етимологією автор не пояснює, як-от: Андріїв тік, Билень, Дуб Перуна, Татарщина та інші. Можливо, походять вони із давньоруської чи староукраїнської епохи, адже історія наша, як зазначає Р.Федорів, «не тільки в древнесховищах», вона «закодована в могилах, у камінні, у кожній бадилинні, земля ціла, немов велетенський мозок, нічого не забула» [4, 248].

Цілком очевидно, що прозаїк, уродженець Івано-Франківської області, неодноразово бував у селі Черче, на Чортовій горі, у церкві Святого Духа, що в Рогатині. З цієї одностовпної дерев'яної церкви, побудованої без жодного цвяха у 1598 р. (датується за написом в інтер'єрі на північній стіні

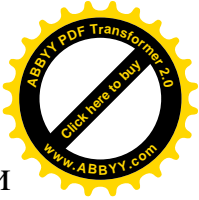
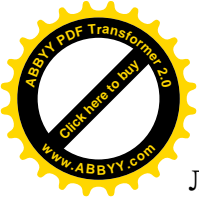
центрального зрубу), була викрадена у ясир Анастасія Лісовська, яка стала могутньою султаншею Османської імперії Роксоланою.

Основна сюжетна лінія роману Р.Федоріва пов'язана з віднайденням і відновленням фрески в церкві Святого Духа. Вірогідно, що творчим імпульсом до написання «Єрусалиму на горах» була реставрація (1980-1983) п'ятирусного ренесансно-барокового іконостасу, створеного в 1650 р. на замовлення і коштом Рогатинського братства. На дерев'яній таблиці перед входом на церковне подвір'я зазначено, що церква Святого Духа та її іконостас належить до кола найвизначніших пам'яток давньоукраїнської дерев'яної архітектури та монументально-декоративного мистецтва. З 1983 р. у споруді діє експозиція галицького іконопису, скульптури і різьби XVI – XIX століть. Поблизу церкви справді знаходиться старовинний цвинтар, про який неодноразово згадується і в романі Р.Федоріва.

Чому реально-конкретний мікротопонім – церкву – названо іменем Святого Духа? Чому автор «Єрусалиму на горах» обирає саме її центром всесвіту свого роману? Спробуємо відповісти на ці запитання.

Святе – це категорія релігійної свідомості, що «характеризує віру в найвищу визначеність цінностей у їх трансцендентному вимірі – як абсолютну довершеність і передвічну благодатність» [3, 297]. Отже, святе – це божественне, а звідси – «святість» і «священне», тобто наділеність благодаттю. Німецький теолог і релігієзнавець Р. Отто визначає «святе» як «зовсім інше» щодо профанного, як божественне, зустріч з яким викликає у віруючого почуття благоговіння і жаху.

У філософському потрактуванні «дух» – це «самосвідомість людини як суб'єкта пізнання, волі і дії. Поняття не просто психологічне (сукупність функцій свідомості), а й суспільно-історичне: дух як здатність до цілепокладання і перетворювальної діяльності, продукт становлення і розвитку

людини, її суспільної практики» [3, 100]. За релігійними уявленнями, дух – це безплотна істота, «надприродна сутність з властивою їй функцією впливу на стани людини, природні явища і сфери» [3, 100]. Таким чином, Святий Дух – це Божий Дух, у християнстві – третя особа (іпостась) Божеств (зображається у вигляді голуба). За Біблією, той, на кого зійде Святий Дух, «отримує інше серце». За уявленнями віруючих, Святий Дух має здатність наділяти людину даром пророкування та відпущення гріхів.

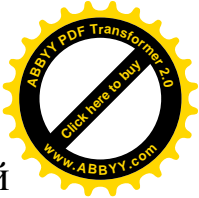
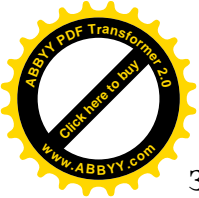
Таким незвичайним даром володіє в романі Р.Федоріва художник-реставратор Василь Бережан, який через страх, душевне сум'яття, розуміння власної нікчемності, переосмисливши пройдений відтинок життєвого шляху, врешті-решт очищається й оновлюється духовно. Жителі довколишніх сіл вбачають у ньому Святого, котрий збирає у торбу і відпускає людські гріхи...

Однак Бережан, як і кожна людина, небезгрішний. Відновлюючи в церкві Святого Духа диво-фреску – Голгофу свого краю, він знімає нашарування з власної душі, позбувається «маски», «потворного горба», що з'являлися в ті миті, коли кривив душею і всупереч власним переконанням змушений був пристосовуватися, бо цього вимагали жорстокі життєві реалії (інакше чекала б фізична розправа). Автор роману вкладає в уста художника-реставратора найсокровенніші, найболючіші запитання, що, безсумнівно, терзали і його душу: «Хочете кинути в мене каменем, звинуватити, що довгі роки блукав по світу з горбом, не помічаючи ні його потворності, ні не відчуваючи його тягару?

Хто перший хоче кинути?

Ти? Він? Вони?» [4, 115].

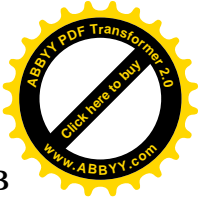
І тут же звучить засторога-прохання, щоб кожен зазирнув у власну душу... На перспективу читацького доосмислення

залишає письменник проблему «згорбатілих душ», але його герой зі «зсинцьованою душею» та «зсинцьованим тілом», подолавши власну Голгофу, сягає вершин духовності. Як і на древнього ізографа з нижніх світів, який триста літ тому силою свого таланту, не лякаючись заборон, змалював на стіні церкви трьох мучеників – захисників волі рідного краю, так і на Бережана сходить Святий Дух... Навіть після фізичної розправи він продовжує роботу над відновленням стародавнього мальовидла, бо розуміє, що сотні, тисячі українців скинуть полуду з очей, з подивуванням, благоговінням і жахом споглядаючи Голгофу свого народу. І тоді оживуть у вдячній пам'яті людській мужні оборонці Святого Духа, повстанці ОУН і УПА, невинно убієнні у 1932-1933 рр., замордовані по Сибірах і Соловках...

Але «єфрейтори» боялися людської прощі до церкви Святого Духа – фреску було знищено, а її хранителя, поета й історика Павла Ключара вбито. Перед Бережаном постала понівечена церковна стіна, покраяна карбами, – і він заплакав: «...був це плач і за Павлом, і за фрескою, і за своєю цілолітньою роботою, і був це плач за тими людьми, які жили на стіні, над їхньою мукою, смертю і їхнім криком» [4, 500]. І раптом знову постав перед ним старець-ізограф у білій одежі. Він промовив слова, що цілющими краплинами роси відживлювали душу митця: «...ти маєш перед собою чисту стіну, маєш пензель, маєш талант, а мучеників у твоєму верхньому світі на нашій землі для нової Голгофи вистачає. Ти чуєш їх біль і крик? Твоє призначення – їх чути. Амінь» [4, 501].

Таким чином, назва церкви – Святий Дух – набуває оновленого, глибинного, не тільки релігійно-філософського, а й національного звучання, бо символізує духовне самовдосконалення, національну самосвідомість і пам'ять, бо спонукає йти шляхом «до Єрусалиму, що на горах, до висот і до волі...» [4, 501].

Оздобивши текст роману мікротопонімами, Р. Федорів маркує простір подій змістовно наповненими об'єктами, репрезентантами українського світу, що увиразнюють авторську історіософську концепцію національного буття, виступають історико-географічним і духовним реліктом. Мікротопоніми, вжиті в романі «Єрусалим на горах», – це своєрідна «печатка віків», скарбниця національної пам'яті, бо «воістину історія наша закодована, в самій землі» [4, 249].

Література

1. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Івано-Франківська область. – К.: Інститут історії АН УРСР, 1971. – 639 с.
2. Подольская Н. Словарь русской ономастической терминологии. – М.: Наука, 1978. – 198 с.
3. Релігієзнавчий словник / А.Колодний, Б.Лобовик. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
4. Федорів Р. Єрусалим на горах. Роман. – Львів: Червона калина, 1993. – 501с.

«ЦЕ РОМАН ПРО КОЖНОГО З НАС, ПРО НАШІ СТРАЖДАННЯ, ПРО НАШУ ЗЕМЛЮ, ЇЇ МИНУЛЕ Й СУЧАСНІСТЬ»

Урок перший

(матеріали до бінарного уроку позакласного читання у 10 класі за романом «Єрусалим на горах» Р. Федоріва)

Мета:

- навчальна: з'ясувати авторську історіософську концепцію бачення минулого України, висвітлити проблематику, ідейну сутність та виокремити типи характеротворення роману «Єрусалим на горах» Р. Федоріва;
- розвиваюча: розвивати вміння і навички логічно мислити, зіставляти й аналізувати історичні факти, художньо змодельовані у романі;
- виховна: виховувати любов і повагу до минулого та історико-культурних надбань рідного народу.

План

1. Символічність назви, художньо-філософський зміст, ідейна сутність, проблематика роману «Єрусалим на горах» Р. Федоріва.
2. Типи характеротворення. Ім'я літературного героя як характеротворчий засіб.

«Чи чуєте, як грає скрипка, що має тисячу літ?»

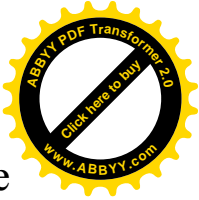
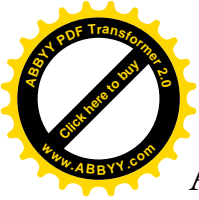
Р. Федорів

1. Символічність назви, художньо-філософський зміст, ідейна сутність, проблематика роману «Єрусалим на горах» Р. Федоріва.

Роман Федорів – лауреат Державної премії ім. Т. Г. Шевченка, літературних премій А. Головка, М. Горького, родини Антоновичів.

Справжнє визнання читачів принесла йому трилогія: «Кам'яне поле» (1978), «Жорна» (1983), «Ворожба людська» (1987); для спрощення визначень ці романи літературознавці назвали «романами запитань». Згодом з'явився «Єрусалим на горах» (1993), що перетворив трилогію на тетралогію. Хоча цей роман не має спільних героїв із попередніми, але їх об'єднує ідейна сутність і актуальність проблематики. «Єрусалим на горах» критики називають «романом відповідей».

Епіграфом до нашого заняття є слова самого автора: «Чи чуєте, як грає скрипка, що має тисячу літ?» Це запитання Романа Федоріва – своєрідне підзвучування кожної сторінки його доробку; воно звучить, мов рефрен-нагадування кожному, хто наважений увійти у світ письменника. Роман Миколайович – вимогливий передовсім до себе, але вимогливий і до свого читача, адже, як зазначає у передмові до тритомника його творів

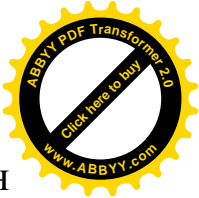
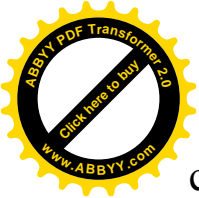
Анатолій Погрібний, «бажаний йому не легкотравник і не всеїдник, не поглинач нашпигованих лоскїтливими подробицями стрімких сюжетів, – а той лише, хто хоче і вмїє трудити свою душу, хто готовий разом з автором зазнати болїсних мук роздумів над вузластими проблемами сучасності й вїчності, над історичною долею духовності нашого суспїльства, наприклад, над планидою нації, народу» [5, 5].

То ж прислухаймося, і я вїрю, що ви почуєте, «як грає скрипка, що має тисячу лїт». Якщо це так – не сумнївайтесь: берете ви до рук книгу свого письменника, виходити на розмову з яким вельми цікаво і повчально.

Р. Федорів працював над романом «Єрусалим на горах» протягом 1988-1992 років. Знаменно, що саме тоді, коли письменник писав роман, у якому «страждання нашого народу співвідносяться зі страдницькою дорогою Ісуса Христа на Голгофу, а ідея морального очищення втілюється через реставрацію понівеченої давньої ікони» [3, 133], український народ сказав омріяне «Так!» (1 грудня 1991 року) самобутній, незалежній, соборній Україні.

У 1989 році назву часопису «Жовтень», редактором якого був Р. Федорів, змінено на «Дзвїн». Гості з США, Остап Тарновський із дружиною Мартою, були щиро подивовані смїливістю редактора, побачивши на обкладинці першого номера часопису «Дзвїн» за 1990 р. зображення князя Святослава, а під ним напис «Іду на вас», суголосний художньо-філософському змісту «Єрусалиму на горах». У романі оживає образ дзвону-пам'яті, дзвону-перестороги, в якому «вчарована предками була душа землі й душі тутешніх людей, тих, що є сьогодні, тих, що були, й тих, що ще прийдуть» [8, 368], перекинуто мости міжчасся: минуле-сучасне-майбутнє.

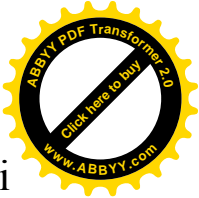
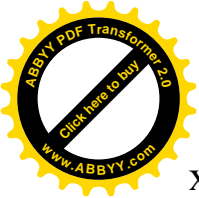
У коротенькій анотації до свого твору прозаїк мав повне право стверджувати: «Цей роман про кожного з нас, про наші

страждання, про нашу землю, її минуле й сучасність; цей роман про воскресіння душ наших, що прагнуть дійти до Єрусалиму». Характерно, що останнє зі слів подано з малої літери. Очевидно, це не випадково. Топонім Єрусалим в авторському переосмисленні набуває узагальнюючого змісту і переходить із розряду власних до загальних назв.

У «Релігієзнавчому словнику» дано таке потрактування: Єрусалим – «образ описаного в Апокаліпсисі... «святого міста», у якому після страшного суду разом з Богом житимуть праведники» [6, 116], тобто це назва міста майбутнього блаженства і щастя, де не буде місця ненависті та злу. Письменник переосмислює цей біблійний образ, він прагне бачити земний Єрусалим в Україні, але водночас усвідомлює, що шлях до нього пролягає через Голгофу, місце найбільших страждань і своєрідного очищення. Р. Федорів, ідучи за достовірними фактами (події в Західній Україні після «золотого» вересня 1939 року), провадить своїх краян шляхом випробувань Ісуса Христа, переконуючи, що «в усі часи в нашій історії тривають і тривають Голгофи. І в наш час вона продовжується» [8, 484]. Продовжується, і не тільки в історії нації... У житті кожної людини трапляються свої Голгофи – «великі, трагічні, високі, менші й зовсім незначні горбики, не на всі Голгофи людина виносить свій хрест, інколи хрест людину розчавлює, іншого разу хрест залишається покинутим у підніжжя гори, й ніхто начебто не зауважував нашого хитрування. Буває, що свою Голгофу обходимо бічною стежкою» [8, 141–142].

Відновлену стародавню фреску в церкві Святого Духа люди теж нарекли «Голгофою», бо зображені на ній мученики за волю нагадували їм болючі сторінки минулого. Недарма старий Данилишин, побачивши давнє «мальовидло», вигукує: «Господи, чи ти знаєш, що їх усіх, розп'ятих, замерзлих, потоптаних, я бачив у сибірських снігах? Я їх упізнав» [8, 448]. Голгофа тих,

хто загинув триста літ назад, хто замучений по Сибірах і Соловках, пекла й пече душі нинішніх мучеників. «Голгофа наша триває» [7, 492], – устами хранителя Святого Духа Павла Ключара стверджує автор роману.

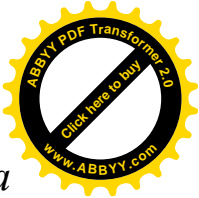
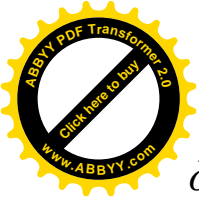
Ойконім Єрусалим і хоронім Голгофа усимволізуються, набувають глибинного філософського змісту, спонукаючи читачів до роздумів. Конкретизуючи авторську концепцію, шлях українського народу крізь сиву далечінь до прийдешнього можна умовно означити тріадою: Україна – Голгофа – Єрусалим.

Роман «Єрусалим на горах» – це книга болючих роздумів про минуле рідного краю, про скалічені людські долі, з яких складається гірка історія нашого стражденного українського народу, це, як підкреслював О. Масляник, книга «реквієм, пошук, подзвін до наших душ: пекучий спомин про спільну ганьбу й гордий відгук про наших героїв» [4, 4].

Автор роману має власну концепцію щодо історичних подій, що відбувалися на теренах Галичини після «золотого» вересня 1939 року, коли більшовики принесли на західноукраїнські землі «радість визволення». Минуле ріднокраю прозаїка подано крізь призму бачення живих свідків, кожен з яких оповідає історію свого життя.

Історична довідка:

Насильницька колективізація, репресії, вбивства, заборона діяльності греко-католицької церкви викликати масовий спротив у західноукраїнських землях. До початку війни ОУН співпрацювала з гітлерівцями: було створено «Легіон українських націоналістів», згодом – добровольчу дивізію СС «Галичина». Коли ж у червні 1941 року було здійснено спробу створити українську державу, окупаційний режим жорстоко придушив її. Прагнення знайти рівновагу між своїми інтересами та цілями фашизму не дали результату, тому конгрес ОУН (1943) закликав

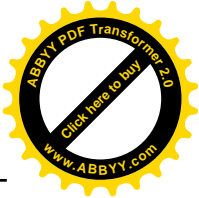
до антинацистської й антирадянської боротьби, яка набула масового характеру після створення Української Повстанської Армії (УПА) на чолі з Романом Шухевичем. Після закінчення Другої світової війни ОУН-УПА продовжували збройну боротьбу проти сталінського режиму, в якій часто гинули безвинні люди.

Нині стають відомими факти, що у радянські часи замовчувалися або спотворювалися. Тепер установлено, що, за наказом Москви, органи НКВС влітку 1941 року знищили більш як п'ятнадцять тисяч в'язнів у тюрмах Західної України. Тоді ж було дано «офіційне роз'яснення» уряду – це робота гестапо та українських націоналістів.

Р. Федорову болять людські страждання, тому і спонукає він задуматися кожного із нас над страшними уроками історії... Письменник добре пам'ятав, що чи не в кожній родині західноукраїнців були воїни ОУН чи УПА: «...син крадькома клав на батькову могилу квітку й крадькома молився за татову душу. Поки могили не розрівняли бульдозерами» [8, 139].

Романіст розкриває приховані архіви людської пам'яті, воскрешає спомини про невинно убієнних, будить приспане сумління й національну самосвідомість українців.

Кінцівка роману трагічна, хоча у ній все ж бринить віра у те, що зруйнована можновладцями фреска XVII ст., на якій зображено трьох мучеників, буде відновлена, що воскресне наша пам'ять і духовність. В уста ізографа з нижніх світів укладає прозаїк власну філософську ідею-резигнацію, звернену до кожного з українців: «Хіба нам з тобою звикати до смерті, руїн і до наруги? Але ж бачиш: косять нас, розстрілюють, топлять, розпинають, вішають... а ми сутні на цій землі... ми вічні на цій землі! І шлях до Єрусалиму, що на горах, до висот і волі, до духовного розкріпачення, іще не має кінця. Іще треба до нього дійти, брате...» [8, 498].

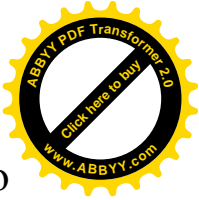

«Єрусалим на горах» – це теж Голгофа... Голгофа філософа-письменника Р. Федоріва, який залишив нащадкам своє художнє панорамне полотно, з якого оживає трагедія його рідного краю і його часу, вчинена «рогатими з пекла» – більшовиками й енкаведистами.

Роман «Єрусалим на горах» – багатопроблемний. Назвемо найважливіші проблеми:

- проблема кохання, зради, каяття;
- проблема «згорбатілих душ» або проблема «масок», що зростаються з обличчям (моральна деградація);
- проблема нашої «забудькуватості», а насправді – боягузтва;
- проблема ролі митця у житті суспільства (на прикладі образів ізографа Василя, Данила Вербеня, Василя Бережана, Плетуна);
- проблема протистояння добра і зла, життя і смерті, любові й ненависті;
- суперечлива й нині проблема – ставлення до вояків УПА й ОУН.

У краєзнавчому музеї містечка Косова, що на Івано-Франківщині, збереглася присяга, яку давали вояки УПА, наведемо уривки з неї: «...взявши в руки зброю, урочисто клянусь своєю честю і совістю перед Великим Народом Українським, перед Святою Землею Українською, перед пролитою кров'ю усіх Найкращих Синів України та перед Найвищим Політичним проводом Народу Українського: Боротися за повне визволення всіх українських земель і українського народу від загарбників та здобути Українську Самостійну Соборну Державу. В цій боротьбі не пожалію ні крові, ні життя і буду битись до останнього віддиху і остаточної перемоги над усіма ворогами України.

Буду мужнім, відважним і хоробрим у бою і нещадним до ворогів землі української».

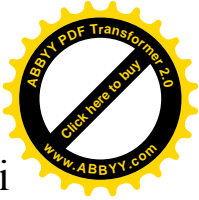
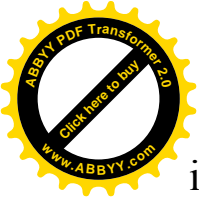
- *Прочитавши роман «Єрусалим на горах», поміркуйте над питаннями: чи заслужили воїни ОУН та УПА нашу вдячність і повагу? Чи варто шанувувати їх, як тих, хто загинув за свободу у боротьбі з фашистами в роки Другої світової війни? Відповідь обґрунтуйте, послуговуючись текстом роману.*
- *Продовжіть низку проблем, порушених у «Єрусалимі на горах» Р.Федоріва.*

2. Типи характеротворення. Ім'я літературного героя як характеротворчий засіб.

Дійсних історичних осіб у романі не зустрічаємо, всі образи – плід творчої уяви автора; об'єднує героїв (і чільних, і епізодичних) те, що всі вони, хто у зрілому, а хто й у зовсім юному віці, пережили страшне лихоліття на західноукраїнських землях: сталінські репресії 1939-1941 років та масовий терор сталінського НКВС проти місцевого населення після 1945 року.

Нескладна, проте добре продумана фабула твору, в основі якої лежить історія віднайдення та реставрації давньої фрески в церкві Святого Духа. Долі ж людські становлять побічні сюжетні лінії, речниками авторської позиції стають Данило Вербень, Северин Гайдаш, Павло Ключар. Їхні розповіді – це своєрідні притоки до основного русла роману, які можуть бути й окремими повістями, та, вливаючись у річище головної розповіді, розширюють, доповнюють, збагачують її, зливаються з нею, складають єдине, нероздільне ціле.

Головною темою роману є людська доля в її динамічному поступальному русі на тлі суспільства, свого народу, історії, духовного сходження людини, пов'язаного з довколишнім світом тисячами ниток і кровоносних шляхів. Р. Федорів надзвичайно багатогранно й об'ємно зображує своїх героїв. Кожен персонаж

індивідуалізований, не схожий на інших, самодостатній і неповторний. Причину такої реалістичності письменник пояснював так: «Я кожного із своїх героїв знаю, я їх кожного уявляю, з кожним розмовляю, бачу кожну деталь і кожне місце, які описую». Р. Федорів повсякчас звертається до людини, заглиблюється в її душу і почуття, щоб з'ясувати, яка вона, ця людина? Які її моральні устої? Чи задумується про майбутнє, чи відчуває відповідальність перед дітьми та внуками?

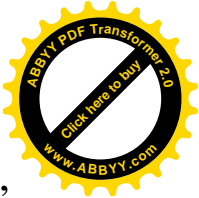
Автор вдається до різних типів характеротворення: поетапного (образ Северина Гайдаша); описового (матері-берегині); «саморозкриттєвого» (Іван Слободян, Василь Бережан).

Северин Петрович Гайдаш близько сорока літ провчителював у Горопахах. Односельці звали його «татом», «Апостолом», бо завжди ставав на захист скривдженого; «учив ціле село», організував «Просвіту», сільський хор, закладав дитсадок, крамницю, мирив недругів-сусідів, а в період фашистської окупації рятував молодь від каторги в Німеччині.

Його кредо: «Не можна Добро творити через Зло» [8, 328]. Він добре розумів, що і добро, і зло бумерангом повертається до його інспіратора. Северин Петрович постає перед читачем у кількох іпостасях: учитель-мистець; нещасний батько, який втратив єдиного сина; люблячий чоловік; страдник, якому і «Сибір хребта не зламав» [8, 320].

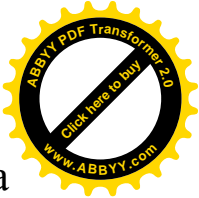
Образ Гайдаша еволюціонує: крок за кроком переконується вчитель у фальшивості більшовицької влади. Безсонними ночами тривожать душу його тяжкі болі:

- відречення від церкви і духовності;
- численні вбивства і репресії;
- втрата пісні;
- порожня хата-читальня;
- суцільна брехня...

Весь вік він учив дітей «поклонятися талантам... а ще вчив, що нічого в світі не пропадає: ні зло, ні добро, ні краса» [8, 46]. Через десятиліття згадуватимуть вдячні учні його життєву науку. Щасливі учні, які мали таких учителів.

До описового типу характеротворення вдається Р.Федорів, виводячи образи матерів – берегинь роду і народу. Психологічно точно і вмотивовано подано у романі внутрішній світ жінок-матерів: Софії Корчуватої, Ірини Гайдаш, Докії Ключар, Одарки Пилипівни, Анни Когутяк. Митець співає осанну Матері-берегині. Він проникає у храм материнської душі та з ювелірною точністю змальовує її внутрішню святість, здатність відроджувати зачерствілі душі дітей, сіяти в них любов і добро, прощати зраду, терпіти забуття, дарувати милосердя: «Ніхто у світі не прощає зради, а матері її інколи виправдовують...; ніхто у світі не прощає вбивці, а мати обцілює свого сина, засудженого за вбивства на смерть, і просить у суддів милосердя; й тоді, коли син відцурається від неї, ... мати, проте, просить Бога не карати її сина...» [8, 157]. Образи матерів у романі сприймаються як своєрідні символи вічності, обереги долі дітей та України. Сотні обездолених людей виростають у романі до висоти справжніх героїв. Так, гарячу материнську любов, вірність і самопожертву втілено в образі нещасної Софії Корчуватої, яка навіть ціною власного життя прагне поховати за християнським звичаєм тіла своїх трьох синів-повстанців, полеглих у боях із більшовиками. Звертаючись до оперуповноваженого Ступи, мати вимагає-благає: «...віддай тіла моїх синів. Я не прошу їх у тебе живих, ти не Ісус Христос, щоб їх воскресити, – віддай мені їх бодай мертвими. Я їх поховаю і буду знати, на якому гробку поставити свічку. Я так мало прошу: свічечки на гробку. Розумієш? Чуєш мене? Ми ж бо християни, які хоронять своїх небіжчиків...» [8, 24].

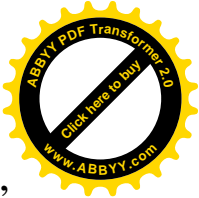
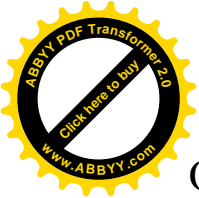
Скидає полуду з очей Одарка Пилипівна, мати енкаведиста Сашка Козаченка, яка приїхала у Горопахи з Черкащини, щоб дізнатися більше про обставини, за яких у «Западенції» загинув її син. Учителька української словесності, побувавши у школі, побачила портрет Шевченка і запитала п'ятикласника Данилка: «Що ти розумієш під Україною?» Вона була подивована відповіддю хлопчика, який вперто доводив, що Україна для нього – то шмат поля, «пасовище і півморга лісу», з яких живуть троє дітей і мати-вдовиця. «Своє – то і є, прошу вас, Україна» [8, 283], – твердить Данилко. Але ж «забирають у нас совіти ґрунт, сиву кобилу і плуг, і ще будуть розбирати стодоли... видаляють у нас із рук Україну... Коби мені автомат» [8, 283].

Жінці розповіли, як загинув її син, а потім і 15-річний Михасько з родиною. Залишається відкритим питання: чи повинна «мати нести хрест за те, що її син зблудив з барвінкової дороги?»

«Саморозкриттєвий» тип характеротворення притаманний образу Василя Бережана та Івана Слободяна, який розповідає художнику-реставратору про страшну таємницю свого життя. Він, як і герой оповідання Івана Франка «Терен у нозі», не може піти з життя, не повідавши свою правду – про «рогатих з пекла». Його розповідь – це вставна новела, емоція-згусток, що жахає своєю натуралістичністю й жорстокістю (згадаймо епізоди глумління «стрибків» над «сімнадцятилітніми пуп'янками», гімназистками, які благали «незбезчещеної смерті»).

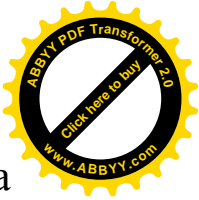
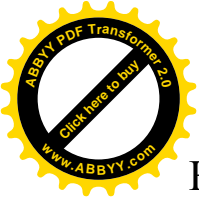
У романі, крім трьох означених типів образотворення, можна вирізнити ще один – «міжрядковий». Вдумливий читач пізнає ці образи «між рядками» – це образи Страху, Байдужості, Лицемірства, Гріха, Зради.

Характерно, що автор обдуманно і прискіпливо обирає кожному із героїв, які «живуть» у романі, ім'я, прізвище чи прізвисько, що увиразнює його характер та лінію поведінки.

Одного з головних героїв роману – вчителя історії, «внутрішнього емігранта», «вільного поета», хранителя церкви Святого Духа найменовано Павлом Ключарем. Ім'я Павло у перекладі з латини означає «малий», тобто звичайний, простий. Із його пращура триста літ назад ізограф із нижніх світів змалював одного зі страдників Голгофи у церкві Святого Духа; над головою цього молодого посполитого чоловіка «із довгим білявим волоссям, рівним великим носом і густими пшеничними бровами» митець дрібними буквицями вимережав: «А се, братіє, ми з вами» [8, 475]. Подібною зовнішністю наділений і його нащадок: «Біляве, гейби з льону вичесане довге волосся, що спадало на плечі дрібними кучериками, дугасті пшеничного кольору брови і вуса підковою, довгобразе і аскетичне обличчя» [8, 83]. Обидва Ключарі загинули в ім'я майбутнього: сучасник Б.Хмельницького наклав головою у бою з польсько-шляхетськими військами, боронячи рідний край, зокрема церкву Святого Духа, від руйнації, а його праправнук був убитий «єфрейторами», коли оберігав фреску у цій же церкві. Отже, і перший, і другий – ключарі, тобто люди, поставлені на сторожі найціннішого – пам'яті людської, народної історії, що всупереч волі можновладців жила і пускала коріння. Прізвище Ключар має незатемнену етимологію: утворене від іменника «ключ» з допомогою суфікса -ар, що вказував на рід занять. Загальний іменник «ключар», не втративши свого попереднього, здавна закріпленого за ним значення, переходить у розряд власних назв – антропонімів. Недарма прозаїк підкреслює, що Павло – «сторож церковного ключа, ключар, отже. Втім, ніякий це не збіг... може, його роду так приписано з правіку: знати, де сховано ключ. Це дуже важливо – знати» [8, 82].

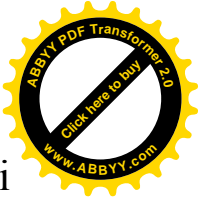
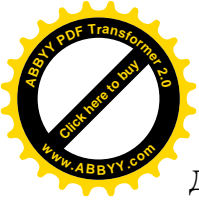
Добре продумав автор семантико-функціональне значення антропоніма Василь. Це ім'я грецького походження і позначає «царів». У контексті роману воно тлумачиться як «володар душ».

Ним романіст нарікає двох персонажів: мистця-ізографа Василя із XVIIст., який на одній із стін Святого Духа змалював Голгофу рідного краю, і сучасного професора-мистецтвознавця Василя Бережана (прізвище – від дієслова «берегти»), який не тільки відновлює старовинну фреску, а й «реставрує» людські душі, приспану національну свідомість, немов святий, збираючи страждання, наругу, сльози, насильницькі смерті своїх краян... Прозаїк передав своє ставлення до Бережана різноманітними номінантами. Апелятиви *майстер*, *художник*, *професор* вказують на талановитість і соціальний статус; *добродій* — на шанобливе ставлення.

Василій-ізограф із нижчих світів – це першопочаток, праджерело таланту Бережана. Недарма Василій говорить своєму спадкоємцю: «...я – це ти, ти – це я з минулих світів. Ми не повторилися, брате, ми продовжилися» [8, 476].

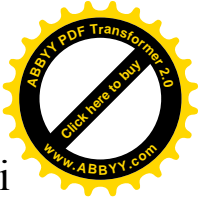
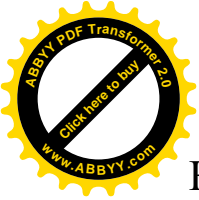
Подібну роль відіграє у романі й ім'я Данило, яким автор нарікає трьох персонажів, що «жили» у різних часопросторових локусах. Ігумен Данило восени 1648 р. очолив боротьбу повстанців проти польської шляхти і змушений був зробити нелегкий моральний вибір: загинути героями чи здатися на милість ворогам, але продовжити рід. Він виходить до поляків із шаблею, що виступає символом смерті, та хрестом, який символізує милосердя, і гордо заявляє: «...кидаю до ніг свою шаблю... але духом не скоряюся» [8, 109]. Священик висуває ворогам єдину вимогу: не зачіпати жінок і дітей, бо розуміє, що «не буде прийдешнього, якщо нині вигибнемо до ноги» [8, 104]. Служитель культу в «Єрусалимі на горах» іменується канонічним варіантом імені, до якого додається апелятив, наприклад: *отець* Данило («...йди й скажи *отцю* Данилові, що нема іншої ради...» [8, 103]). Однак найбільш частотно вжито у романі апелятиви *ігумен* («Чому мене обрала, жінко, для того, щоб я поговорив з *ігуменом?*» [8, 104]) або *чернець* («*Чернець*, правда,

до нікого не обзивався» [8, 106]). Зрідка зустрічається у тексті субстантивований прикметник-апелятив *старий* («*Старий* далі журився» [8, 107]).

Ім'я Данило – з д.-євр. – суддя, тобто той, кому дано право судити, обирати істину. Своє право морального вибору, важке, але правильне, реалізував і закоханий в українську старовину пенсіонер Данило Вербень, який змалював для нащадків десятки храмів, сотні криниць і старих мостів, предковічне газдівське начиння і дитячі народні забавки, записав чимало переказів і легенд... У його прізвищі відбилася віра у магічну силу і витривалість життєлюбної верби, що вважається у слов'ян священним деревом. У часи язичництва наші пращури вірили, що верба охороняє людей і житло від злих духів та пожежі, береже від нечистої сили худобу. Верба з давніх-давен вважалася символом безперервності та постійності життя. Таке прадавнє семантичне осердя зберігає і прізвище Вербень. Та й сам Данило стверджує, що він є «ланкою єдиного ланцюга, початок якого губиться у пільмі історії» [8, 82]. Сином і захисником своєї землі відчуває себе й малий Данилко, який готовий зі зброєю в руках боронити власний ґрунт – бо то його життя, життя матері і молодших братиків.

Прикрим поодиноким недоглядом автора вважаємо подвійне найменування дружини Вербень. На початку роману прозаїк розповідає, що Данило, побачивши красуню Дарку, яка позувала чоловіку-художнику, мимоволі почав «згадувати іншу жінку, молоде, пружне тіло моєї *Юстини*... моєї *Юстини* котра уже третій рік лежить паралізована, й нічого від неї, тієї молодої не залишилося, окрім очей, повних запитання: чому мене Бог покарав паралічем, чому мене Бог покарав колгоспними цукровими буряками, під час копання яких восени у дощ, у грязюці мене обвіяло студеним вітром? Ой, смутку мій *Юстино*» [8, 63]. В іншому ж місці прозаїк вкладає в уста

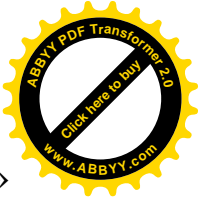

Ключара фразу: «...начальство має тисячі інших державних і партійних проблем... а ніхто не приїде до Вербеневої *Катерини*, яку спаралізувало восени на буряках, і не питає: «Що тебе болить, жінко?» [8, 88]. Очевидно, таке помилкове перейменування пояснюється «густонаселеністю» роман і другорядною роллю героїні, про яку у творі фрагментарно згадано тільки тричі.

Об'єктом дошкульного глузування і водночас авторського співчуття виступає у романі поет Богдан Плетун, який «тонко відчував світ і бачив його не тільки очима, а й своїм єством» [8, 125]. Його ім'я свідчить про даний Богом талант, але прізвище Плетун, співзвучне з «брехун», вносить певний дисонанс, оскільки поет займається «літературною проституцією».

Характерно, що прізвища яничар-можновладців Р. Федорів найчастіше вживає без імен: Подолук, Пополудень, Непийвода, Василенко, Сергєєв та інші. Прозорою є семантична наповнюваність і роль прізвища Ступа, даного прозаїком на позначення негідника і вбивці (атрибут нечистої сили); не знаємо ні його імені, ні по батькові, хоча мимовільно згадуємо, як кажуть у народі: «Дурний, як ступа». Характеристично-оцінні апелятиви вживає автор для позначення більшовиків-енкаведистів: «... відповів мені тільки *молодик у сірому*» [8, 350]; «Я міг простягнути руку й *сірий молодик* вивів би мене на безпечне місце» [8, 351]; «*Рудий енкавидист* був безтямний у своїй злості» [8,50].

Автор роману надзвичайно влучно добирає і дає обґрунтування збірному апелятиву «*єфрейтори*», що узагальнює, типізує ревних місцевих службовців, «яким понашивали на погони по одній личці... Генерали, як водиться, далеко, полковники і майори теж неблизько, а *єфрейтор* завжди під рукою і завжди він послухний. Йому тільки пообіцяй ще одну личку» [8, 84].

Отже, Р. Федорів у романі «Єрусалим на горах» влучно добирає велемовні антропоніми й апелятиви, які відбивають лінію поведінки персонажів, мають цікаву, інколи складну, а часом і незатемнену етимологію та семантику. Вдумливо підібрані імена, прізвища і прізвиська героїв роману глибоко символічні, бо стають не тільки допоміжним засобом характеристики дійових осіб, а й однією із досконалих індивідуально-стильових особливостей твору, що доповнюють і увиразнюють художньо змодельовану письменником історичну минувшину українського народу, його менталітет і високу духовність.

Домашнє завдання

Поміркуйте над запитаннями:

1. Хто із героїв роману імponує Вам найбільше? Чому?
2. Кого і чому зобразив на стіні церкви Святого Духа древній ізограф?
3. Які факти, художньо змодельовані у творі, жахають своєю жорстокістю та натуралістичністю?
4. Чому автор добирає епіграф зі «Слова о законі і благодаті» (1140) митрополита Іларіона? Яка ідея роману?

Література

1. Єременко О. Антропоніми у романі «Єрусалим на горах» Р.Федоріва: семантично-функціональний аспект // Нова філологія. Зб. наук. праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2008. – № 31. – С.270-275.
2. Єременко О. «Коваль, що виковує душі» (Рецепція образу вчителя Северина Гайдаша за романом «Єрусалим на горах» Р. Федоріва) // Українська література в ЗОШ. – 2008. – №10. – С. 5-6.
3. Ільницький М. Два десятиліття поряд (Про Романа Федоріва) // Дзвін. – 2005. – №12. – С.131-133.
4. Масляник О. Дорога до Єрусалиму (Роздуми над новою книжкою Романа Федоріва) // Молодь України. – 1995. – 14 лютого. – С.11.
5. Погрібний А. Жага черпати з витоків // Федорів Р.М. Твори: У 3-х т. – К.: Дніпро, 1990. – Т.1. – С. 5-28.
6. Релігієзнавчий словник / А. Колодний, Б. Лобовик. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 392с.
7. Скрипник Л., Дзятківська Н. Власні імена людей. – К.: Наукова думка, 1986. – 308 с.

«ЦЕ РОМАН ПРО КОЖНОГО З НАС, ПРО НАШІ СТРАЖДАННЯ, ПРО НАШУ ЗЕМЛЮ, ЇЇ МИНУЛЕ Й СУЧАСНІСТЬ»

Урок другий

(матеріали до бінарного уроку позакласного читання у 10 класі за романом «Єрусалим на горах» Р. Федоріва)

Мета:

- навчальна: з'ясувати жанрову та індивідуально-стильову специфіку роману «Єрусалим на горах» Р. Федоріва;
- розвивальна: розвивати вміння і навички аналізувати текст, зіставляти і коментувати уривки з літературознавчих праць;
- виховна: виховувати любов і повагу до минулого та історико-культурних надбань рідного народу.

ПЛАН

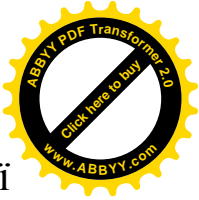
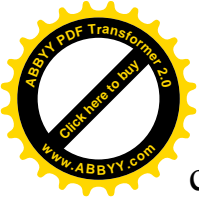
1. Жанрова та індивідуально-стильова специфіка роману «Єрусалим на горах» Р. Федоріва.
2. Роман «Єрусалим на горах» Р. Федоріва в оцінці критики.

«Не зачаровуйтесь на Схід, не задивляйтесь на Захід, а подивіться у очі німих і неприкаяних земляків, що замкнулись у своєму терпінні...»

Г. Пагутяк

1. Жанрова та індивідуально-стильова специфіка роману «Єрусалим на горах» Р. Федоріва.

У підході до історичної теми спостережено дві тенденції: перша – репрезентована «вальтерскоттівським» типом (центральный – вигаданий герой, історичний – на другому плані, вагома роль вимислу; згідно з другою тенденцією, основний

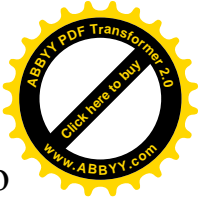

структурний елемент – документ, вимислу менше). Пропорції вимислу і домислу творять різні жанрово-видові контури історичного роману; у кінці ХХ ст. утворилися нові жанрові модифікації, насичені різноструктурними елементами – літописами, ретроспекціями, фантастичними перетвореннями. До умовно-історичних романів відносяться «Єрусалим на горах» Р. Федоріва, «Тисячолітній Миколай» П.Загребельного, де історія подана «крізь серце» прозаїків.

У романі «Єрусалим на горах» злютовані воєдино різні часопросторові локуси. Виокремити і розрізнити їх часом досить складно, хоча, на нашу думку, це необхідно зробити з метою більш повноцінного аналізу, зокрема того часопросторового континууму, у якому відбуваються художньо-реконструйовані автором події, що стали зламними моментами в нашій історії. Увага письменника сконцентрована на трьох часових пластах:

1. Відступ військ Б. Хмельницького восени 1648 року.
2. Період Другої світової війни, починаючи із «золотого вересня звільнення» 1939 року, коли Червона армія, перейшовши польський кордон, захопила західноукраїнські землі. Часові рамки цього локусу замикаються періодом повоєння, оскільки у романі найбільш докладно змодельовано події 1944-1953 років, коли військові формування ОУН-УПА вели боротьбу проти насильницької радянської західноукраїнських земель, що здійснювалася жорсткими командно-адміністративними методами. Місце подій – Західна Україна, а точніше – Галичина.
3. Часовий відтинок приблизно 60-80-ті рр. ХХ століття.

Просторові координати роману марковані мікротопонімами і топонімами, семантико-функціональне наповнення яких теж, на нашу думку, є однією з визначальних рис індивідуально-стильової специфіки роману «Єрусалим на горах».

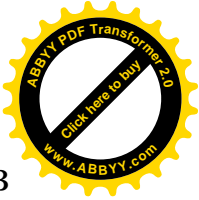
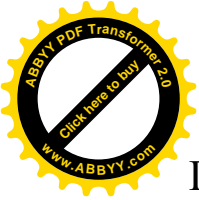

Мікротопонім – власне ім'я (частіше) природного фізико-географічного об'єкта, (рідше) створеного людиною, що має вузьку сферу вживання: функціонує у межах мікротериторії, відоме вузькому колу людей, які живуть поблизу мікрооб'єкта. До мікротопонімів відносяться: мікрогідроніми, мікроойконіми, мікроороніми (назви хребтів, гір, впадин, долин, ярів); мікрохороніми (назви місцевостей); мікроспоруди (криниць, мостів, будок, кордонів). За походженням, мікротопоніми, вжиті у «Єрусалимі на горах», можна, на нашу думку, поділити на три групи:

1. Відапелятивні (ті, що утворилися від загальних назв – апелятивів) – поле Вдовині помірки, Козацька могила, Чортова гора, Ксьондзів окіп.
2. Відантропонімічні – с. Черчен; урочище Дмитрова покута; пагорб Петрів хрест.
3. До третьої групи відносимо ті мікротопоніми, що дійшли із сивої давнини і часто пов'язані з історичними подіями, найменуваннями родів, древніх народів: мікроороніми – ярк Татарщина, пагорб Вартовня, сідловини Билень, Дуб Перуна; мікрохоронім Страдча // Стратча долина; мікроспоруди – Турецький міст; церква Святого Духа.

Чіткої демаркаційної лінії між означеними групами немає, межі кожної з них досить умовні, однак така класифікація дозволить розглянути мікротопоніміку роману у певній логічній послідовності.

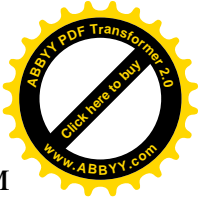
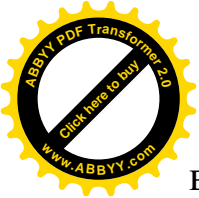
Р. Федорів часто вдається до прийому етимологізації онімів, надає їм конотативного (додаткового) значення, що сприяє експресивності та інформативності тексту. Автор змушує читача думати, шукати і знаходити відповіді на поставлені запитання. Чому, приміром, поле, що раніше називався Вдовині помірки, було перейменоване на поле чекіста Решитилова? Чому полям, що мали свої імена, у період радянської влади присвоєно номери?

Прозаїк слушно переконує, що мікротопоніми тісно пов'язані з долею людей, які проживали, живуть і будуть жити на ній. Поле мало назву «Вдовині помірки», бо добропорядна сільська громада завжди пам'ятала про обездолених вдів і наділяла їм « по черзі... якийсь морг поля» [9, 195]. Реставратор Бережан стверджує: «перейменували, щоб люди забули про те, що колись громада була «великим чоловіком» і мала Бога в серці» [9, 195]. Знищуючи назви, запопадливі службісти намагалися нівелювати і пам'ять людську, але «нумера» на дерев'яних табличках, що мали замінити назви полів, нагадували людям «в'язнів у таборах», а ще – депортації, руйнування, смерть, що прийшли у Західній Україні разом із «визволителями».

Окремі мікротопоніми, вжиті у романі, цілком реальні, наприклад, Чортова гора. В «Єрусалимі на горах» письменник зазначає: на ній «ростуть трави, яких давним-давно нема на навколишніх луках, і лише на горі вони збереглися з-перед тисячоліття» [9, 191]. Цікаво, що і П. Загребельний у «Роксолані» теж згадує легенду про Чортову гору, яка височіє на схід від Рогатина, ніби похмура купа землі, висипана нелюдською силою на рівнині: «Бог розгнівався, покликав до себе чорта і звелів йому засипати грішне місто землею, щоб і сліду ніякого не залишилося. Чорт набрав повну свою чортячу торбу чорної-пречорної землі й поніс до Рогатина. Чи то він зблукав, чи, може, ледачий був, але не доніс тої землі до Рогатина, бо саме запіяв когут, нечистий злякався, кинув землю, де був, і щез. А на тім місці виросла Чортова гора. І тепер щовесни дітлашня бігала туди рвати горицвіт весняний, рутницю й синяк червоний» [2, 37].

Авторці цієї публікації довелося почути версію про походження назви гори з уст місцевого жителя: «З незапам'ятних часів стояла у Рогатині невелика церква, на одній половині брами якої художник зобразив святого Миколая, що завжди допомагав людям, а на другій – чорта, що чинив шкоду прихожанам. Люди

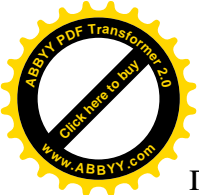

вирішили зняти і спалити частину брами із зображенням нечистого, тому чорти вночі накопали на полі землі та почали нести її, щоб засипати нею Рогатин. Але недонесли, бо заспівали треті півні і нечиста сила, висипавши землю поблизу містечка, зникла. На полі, звідки чорти брали землю, утворився глибокий яр, а поблизу Рогатина виросла гора, яку люди нарекли Чортовою» (розповів В. Овсянецький 1954 р.н.).

Отже, походження відапелятивних мікротопонімів (Вдовині помірки, Чортова гора, Козацька могила, Ксьондзів окіп) автор трактує на основі семантичного зв'язку з назвами певних об'єктів; часто вживає мікротопоніми, ставлячи їх у залежність від минулого краю, маркуючи ними просторовий континуум роману, надаючи достовірності зображуванім подіям.

Мікротопоніми другої групи (утворені від антропонімів) випрозорюють етимологію та семантику назви географічного об'єкта, співвідносячи із реальними обставинами, що покликали мікротопоніми до життя. Вони зберегли чимало імен і прізвищ людей, які часом дають вдячний матеріал для історичної ономастики і можуть стати в нагоді при вивченні історії заселення.

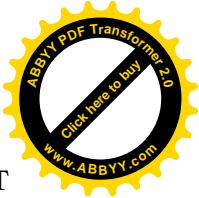
Велемовною назвою *Дмитрова покута* нарікає автор урочище поблизу Черчена, де стояла напівзруйнована церковця. Сільський газда Дмитро сам наклав на себе нелегкий обов'язок сповняти все життя покуту. Який гріх став спонукою до каяття, не знав ніхто з односельчан. Таємниця гріха зійшла з ним у могилу, але покута лишилася, бо серед власного поля все життя власноруч будував Гараздюк церковцю: сам возив каміння, мурував товсті стіни, кував двері і ґрати, увінчав хрестом єдину баню, виклав підлогу шліфованими плитами... Знайшов і маляра, який мав прикрасити церкву образами... А повісивши на стіну перший образ Святого Миколая, старий Дмитро довго і щиро молився. Поштиві й делікатні односельці не допитувалися

про скоєний ним гріх, але «стали допитуватися перші совіти» [9, 371]. Автор зіставляє мудру народну мораль і ницість «визволителів». Незабаром родину Гараздюків було вивезено у Казахстан. А церква стояла серед полів, нагадуючи «про гріхи людські, про покаєння, і про Дмитра Гараздюка, який колись жив серед нас, орав і засівав поле» [9, 371]. Однак темної ночі (сакральний час, коли оживає нечисть!) «наїхали з району комсомольці: лупали стіни й викорчувували з долівки кам'яні плити. Що не здолали ломами, кирками й сокирами – те віддали вогневі» [9, 371]. Письменник персоніфікує Божу обитель: «Церковця корчилася в полум'ї цілий досвіток і цілий день» [9, 371]. З того часу хтось вечорами запалює у зруйнованій святині свічку, що кличе душу Дмитра на вистраждане й покутне місце, що нагадує людям про їхні гріхи, каяття і духовне очищення. Ясний пломінець свічки освітлює руїни церковці, розлоге поле, а головне – душі людські, сповнюючи їх теплом, вдячністю і пам'яттю про тих, хто уже відійшов за життєвий пруг...

Події, художньо змодельовані у романі, відбуваються у селі Черчен. Конкретно-реальний ойконім – село Черче, що розташоване за 5 км від районного центра Рогатина, зазнає незначної авторської трансформації. Топонімісти стверджують, що назва мікроойконіма Черче походить від поля, що належало монастирю, тобто чернечого [3, 441]. Р. Федорів подає у романі іншу версію: назва села походить від прізвища шляхтича Черченського, який був захоплений мужністю оборонців церкви Святого Духа і задовольнив їхню вимогу – залишити живими жінок і дітей, які згодом заснували поселення.

Отже, відантропонімічні мікротопоніми (Дмитрова покута, Петрів хрест, Черче) автор «наділяє» індивідуальною історичною долею, що тісно пов'язана з життям людей.

Цікаво, що мікротопоніми, якими інкрустований текст роману, найчастіше складаються з іменника і прикметника, як-от: мікроороніми – Монастирський ліс, Кам'яне поле, Страдча долина, Чортова гора, Ксьондзів луг; мікрогідроніми – Золота Липа, Гнила Липа та інші. Деякі з них із плином часу втратили іменникову складову і перейшли до розряду субстантивованих: Закривавлена (дорога), Боярське (поле). Ці назви первісно були прикметниками-означеннями при загальних іменниках, але із конкретної ситуації було зрозуміло, про який географічний об'єкт іде мова й без називання іменникової частини, тому вона вийшла із вжитку, а її прикметникова складова субстантивувалася (перейшла до розряду іменників).

Цілком очевидно, що прозаїк, уродженець Івано-Франківської області, неодноразово бував у селі Черче, на Чортовій горі, у церкві Святого Духа, що в Рогатині. З цієї одноверхої дерев'яної церкви, побудованої без жодного цвяха у 1598 р. (датується за написом в інтер'єрі на північній стіні центрального зрубу), була викрадена у ясир Анастасія Лісовська, яка стала могутньою султаншею Османської імперії Роксоланою.

Основна сюжетна лінія роману Р.Федоріва пов'язана з віднайденням і відновленням фрески у церкві Святого Духа. Вірогідно, що творчим імпульсом до написання «Єрусалиму на горах» була реставрація (1980–1983) п'ятирусного ренесансно-барокового іконостасу, створеного у 1650р. на замовлення і коштом Рогатинського братства. На дерев'яній таблиці перед входом на церковне подвір'я зазначено, що церква Святого Духа та її іконостас належить до найвизначніших пам'яток давньоукраїнської дерев'яної архітектури та монументально-декоративного мистецтва. З 1983 р. у споруді діє експозиція галицького іконопису, скульптури і різьби XVI–XIX сторіччя. Поблизу церкви справді знаходиться старовинний цвинтар, про який неодноразово згадується і в романі Р. Федоріва.

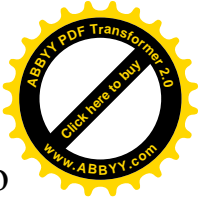

Чому реально-конкретний мікротопонім – церкву – названо іменем Святого Духа? Чому автор «Єрусалиму на горах» обирає саме її центром всесвіту свого роману? Спробуємо відповісти на ці запитання.

Святе – це категорія релігійної свідомості, що «характеризує віру в найвищу визначеність цінностей у їх трансцендентному вимірі – як абсолютну довершеність і передвічну благодатність» [6, 297]. Отже, святе – це божественне, а звідси – «святість» і «священне», тобто наділеність благодаттю. Німецький теолог і релігієзнавець Р. Отто визначає «святе» як «зовсім інше» щодо профанного, як божественне, зустріч з яким викликає у віруючого почуття благоговіння і жаху.

У філософському трактуванні «дух» – це «самосвідомість людини як суб'єкта пізнання, волі і дії. Поняття не просто психологічне (сукупність функцій свідомості), а й суспільно-історичне: дух як здатність до цілепокладання і перетворювальної діяльності, продукт становлення і розвитку людини, її суспільної практики» [6, 100]. За релігійними уявленнями, дух – це безплотна істота, «надприродна сутність з властивою їй функцією впливу на стани людини, природні явища і сфери» [6, 100]. Таким чином, Святий Дух – це Божий Дух, у християнстві – третя особа (іпостась) Божеств (зображається у вигляді голуба). За Біблією, той, на кого зійде Святий Дух, «отримує інше серце». За уявленнями віруючих, Святий Дух має здатність наділяти людину даром пророкування та відпущення гріхів.

Таким незвичайним даром володіє у романі Р. Федоріва художник-реставратор Василь Бережан, який через страх, душевне сум'яття, розуміння власної нікчемності, переосмислення пройденого життєвого шляху, врешті-решт очищається й оновлюється духовно. Жителі довколишніх сіл вбачають у ньому Святого, котрий збирає у торбу і відпускає людські гріхи...

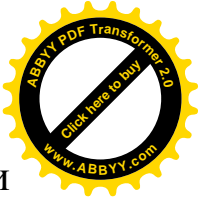
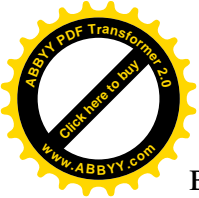
«Єфрейтори» боялися людської прощі до церкви Святого Духа, боялися, що тисячі українців скинуть полуду з очей, з подивуванням, благоговінням і жахом споглядаючи Голгофу рідного народу. І тоді оживуть у вдячній пам'яті людській мужні оборонці Святого Духа, повстанці ОУН і УПА, невинно убієнні у 1932–1933 рр., замордовані по Сибірах і Соловках. Фреску було знищено, її хранителя, поета, вчителя-історика Павла Ключара, вбито. Перед Бережаном постала понівечена церковна стіна, покряна карбами, а згодом – і старець-ізограф у білій одежі. Він промовив слова, що цілющими краплинами роси відживлювали душу митця: «...ти маєш перед собою чисту стіну, маєш пензель, маєш талант, а мучеників у твоєму верхньому світі на нашій землі для нової Голгофи вистачає. Ти чуєш їх біль і крик? Твоє призначення – їх чути. Амінь» [9, 501].

Отже, назва церкви – Святий Дух – набуває оновленого, глибинного не тільки релігійно-філософського, а й національного звучання, бо символізує духовне самовдосконалення, національну самосвідомість і пам'ять, бо спонукає йти шляхом «до Єрусалиму, що на горах, до висот і до волі...» [9, 501].

Оздобивши текст роману мікротопонімами, Р.Федорів маркує простір подій змістовно наповненими об'єктами, репрезентантами українського світу, що увиразнюють авторську історіософську концепцію національного буття, виступають історико-географічним і духовним реліктом.

У романі «Єрусалим на горах» Р. Федоріва простір, означений топонімами, виступає важливим жанротворчим чинником. Топоси, входячи у свідомість героїв (і читачів) твору, поглиблюють їх здатність пізнавати минуле, осмислювати сучасне, проектувати майбутнє.

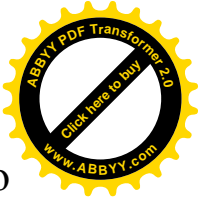
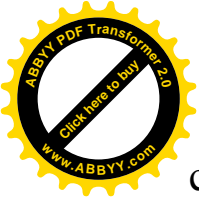
Вжиті у романі топоніми – це своєрідна «печать віків», якою зафіксована етнічна приналежність землі, її історія, біль і радість людей, що проживали на ній. А ще ці назви свідчили, свідчать і

віками свідчитимуть, що «тут ми були, тут ми жили, тут ми сіяли і жали, тут ми лягли кістьми і тут будемо перебувати, поки сонце» [9, 249].

Більшість реальних топонімів, вжитих у романі позбавлені емоційно-експресивного відтінку, тобто мають денотативне значення (Тернопільщина, Бойківщина, Америка, Японія, Польща, Волинь, Галичина). Однак окремі власні назви-денотати під вправним пером прозаїка набувають емоційно-експресивного забарвлення, тобто конотативного значення, оскільки символізують вільнолюбиве прагнення українців мати незалежну державу : у 1939 році «*Карпатська Україна* оголосила себе на цілий світ самостійною державою...державою, щоправда, була, як кулачок, без свого війська й без зброї, без усякої закордонної помочі – таке собі полум'я свічки, що засвітилося у *Хусті*» [9, 218]. Очевидно, з ідеологічних міркувань автор «Топонімічного словника-довідника Української РСР» (– К.: Радянська школа, 1973. – 179с.) М.Т.Янко не вніс до нього ойконім Хуст, однак у «Топонімічному словнику України» (К.: Знання, 1998. – 432с.) цей же автор відновлює справедливість і подає потрактування цієї назви [10, 377].

Хоронім *Сибір* теж позначений виразним конотативним значенням, він стає синонімом до слів «неволя», «чужина», «знущання», «смерть» «...перестрілки, бої, смерті в полі та в криївках, пожежі, арешти, виселення в Сибір» [9, 278]; «...висилка в Сибір означає глумлення над твоєю душею, бо тебе виривали з коренем від землі, де ти народився, виривали від усього того минулого – сумного чи й радісного – від сусідів, добрих і не вельми, від татової й маминої могилок...» [9, 56]. Автор був очевидцем депортації своїх краян до Сибіру. Уболівання за долю безвинних знайомих, близьких вихлюпуються на сторінках роману низкою розпачливих риторичних запитань, що нагнітають відчуття безпорадності й

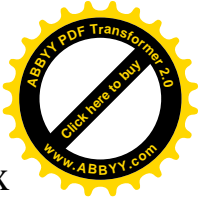
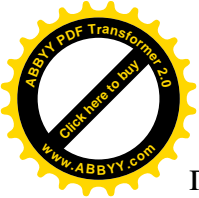

страху людей перед несправедливістю і жорстокістю більшовицьких «єфрейторів»: «Світ на правду валився: із Горопах вивезли на Сибір родину Бойчуків, Василюка, Драгомирецького та ще кількох...Чи знали вони колись відпочинок? Чи з їхніх рук сходили мозолі? Чи не косили, не орали власноручно й чи не кидали землю в ріллю? Хіба це вина? То за що їх карати, виселяти на чужину?» [9, 269] або «Гафію з дітьми, геть чисто здерев'янілих та онімілих, забрали з собою до району, а звідти відправили в Сибір. Чи доїхали вони до Сибіру, чи згинули в дорозі – хто про це розкаже?» [9, 295].

Реальний хоронім *Опілля* (територія, вільна від лісу), що означає місцевість на Подільській височині, є найбільш частотно вживаним у романі. Він функціонує як слово-денотат, що у відповідних контекстах теж набуває конотативного значення «рідний край», «мила сторона», «рай».

Окремі конкретно-реальні топоніми зазнають у романі авторської трансформації. Трохи видозмінена у романі й назва села Братківці, що на Івано-Франківщині, звідки родом Р.Федорів. У тексті «Єрусалиму на горах» фігурує ойконім *Братишани*, який не зафіксований у двадцятишеститомній енциклопедії «Історії міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська обл.» (– К.: Інститут історії АН УРСР. – 1971. – 639 с). Співзвучні, але не ідентифікуються назви реальних географічних об'єктів : Лисиничі – село в Пустомитівському районі Львівщини; Лисовичі, Лисяничі – такі населені пункти є у Стрийському районі, що на Львівщині. Виокремлені ойконіми, як і назва, що вжита у романі Р.Федоріва, *Лисичани*, утворилися за видами тварин (порівняймо : вершина Кобила, річка Щучна, села Ведмеже, Вовчкове, Волівка, Жеребецьке).

Ойконім *Горопахи* не знаходимо у «Топонімічному словнику України» [10], тому припускаємо, що це авторське новоутворення, що має виразний емоційний відтінок, оскільки

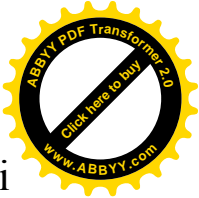
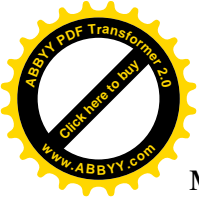
походить від лексеми «горе» та продуктивного суфікса -ах (співзвучного з розпачливим вигуком), що означає носія певної ознаки. Семантика ойконіма увиразнюється художньо модельованими подіями, що відбувалися у Горопах після 1939 року, коли у селі запровадили порядки більшовики, очолювані енкаведистом-вбивцею з велемовним прізвиськом Ступа.

Подієві й просторові реалії роману Р. Федоріва конкретизують і підсилюють вжиті автором гідроніми (назви річок, джерел, водоспадів, потоків, океанів, морів тощо). Етимологію назви річки Дністер більшість дослідників виводить зі сполучення двох апелятивів – *дон* + *стрий*. «У своїй нижній течії річка мала назву *Дон* у значенні «вода», а у верхній – *Стрий*, що означає «швидкий» [10, 121]. Подібне етимологічно-експресивне потрактування персоніфікованому образу річки подає Р. Федорів: «*Дністер* нічого не бачить, бо в нього скаламучені, здичавілі очі» [9, 85] (очевидно, йдеться про верхню течію). Від слів «бистрик, бистрий потік» утворено і назву річки Бистриця, від якої походить ойконім Бистричани. Гідронім Коноплянка теж співвідноситься з однойменним населеним пунктом.

Отже, прозаїк залюблений у рідний край, добре обізнаний з його легендами й переказами, маркує простір України у своєму романі реальними, часом видозміненими, але впізнаваними, інколи й авторськими топонімами, що виступають своєрідними карбами землі та скарбами пам'яті народу, єднають воєдино «і мертвих, і живих, і ненарожденних...» Земля, як стверджує Р. Федорів, «не безіменна, все, що є на ній, має ім'я, його тільки треба знати» [9, 188], бо кожна назва – «це немовби печатка на вічне наше користування».

Індивідуальний стиль Р. Федоріва виявляється у романі:

– нечасто стріваною соковитістю письма, семантично наповнюваною музичністю і колористикою: «струменів тонкий дух опалого листа» [9, 27]; «призахідне проміння підпалило село,

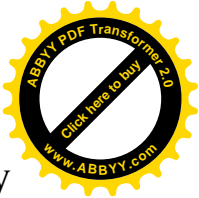
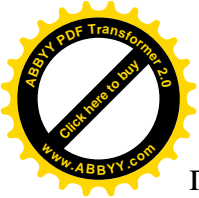
мою веранду, і виноградне листя, що було схоже на розпростерті людські долоні» [9, 29]; «розповідав про тополі, що мерехтіли на горбах, світилися зеленими ніжними німбами» [9, 46]; «дні бувають витончені й ніжні, як скрипки, а бувають також дні чорні, сірі чи й червоні; або ниці, або ж простромлені наскрізь вилами, і кров капає на осінні садки» [9, 71]; «І ти, чоловіче, малюєш біле там, де розлито чорний біль?» [9, 252];

– розгалуженими складними періодами; «багатоповерховою фразою» (М. Слабошпицький) з екзотичними лексемами, прислів'ями, парафразами. Письменник використовує діалектизми, характерні для південно-західного наріччя: скорочені форми слів (*хло'*), народні перекручення неологізмів (*стовп із радіволу*), лексичні діалектизми (*гендель, не пуджий, моровиця, слоїк*). За допомогою діалектних слів автор поглиблює місцевий колорит, повнокровно змальовує життя і побут українців Галичини;

– риторичні запитання, що мають виразну авторську інтонацію, яскраве емоційне забарвлення, посилюють увагу читача: «Хіба автомат щось добре посієш? І чи на правду добро повинно утверджуватися автоматом... і взагалі жорстокістю, смертями, примусом?» [9, 34]; «Хіба я не знав давньої істини, що ніщо на цьому світі не минає безкарно?» [9, 18]; «Хіба ви не були дітьми? Хіба ви забули про вразливість дитячої душі?...такої вразливої, як пелюстка на терновому цвіті? [9, 17]; «Хочете кинути у мене каменем, звинувативши, що довгі роки блукав по світу з горбом, не помічаючи ні його потворності, ні не відчуваючи його тягару?» [9, 115];

– важливу роль відіграє символотворення, «потужний символічно-романтичний струмінь» (А. Погрібний);

– визначальною художньо-стильовою особливістю роману «Єрусалим на горах» є сповідальність, яка «визволяє» героїв від панцерних кайданів, руйнує стереотипи їх мислення, розкриває

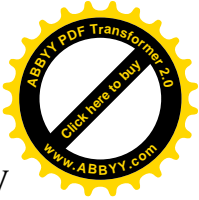
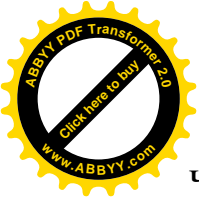
перед читачем сутність внутрішнього світу персонажів. Часто у формі оповіді-медитації подано авторські екскурси у минуле, роздуми про сучасне, історико-філософські узагальнення про нинішнє життя; проникнення у психологію героїв;

– глибока закоріненість у народні звичаї і традиції (зачитайте і прокоментуйте уривки з тексту, в яких ідеться про святкування Різдва та Великодня [9, 401-402; 414-415];

– Р. Федорів – прекрасний майстер пейзажу, з допомогою якого створює у романі загальну настроєвість, підсилює емоційне звучання, опосередковано впливаючи на розгортання сюжету (прокоментуйте уривок, починаючи зі слів: «Дністро вмивав Неділю, як дівчину, що необачно увійшла в його стремінні води...» [9, 369]);

– автобіографічність, бо, як зазначав Р. Федорів, кожен письменник пише частково про себе. У романі є епізод, пов'язаний із дитячими роками Данила Вербеня. Навчаючись у школі, хлопчик-напівсирота прочитав учительці свій твір, в якому щиро зізнався, що хоче бути письменником, щоб від написаного ним скапнула сльоза або щоб хтось зціпив кулаки. За це його було вилаяно й висміяно перед усім класом. Схожий епізод із власного життя запам'ятався і майбутньому прозаїку Р. Федоріву. За першу письменницьку спробу – оповідання «Сиротина» – він був побитий своєю тіткою. Пізніше, навчаючись у польськомовній школі, хлопець звірився вчительці, що мріє стати письменником, а та його висміяла, обізвала «лайдаком». Через багато років прозаїк вустами Василя Бережана висловить невимовну образу на її нерозуміння, байдужість і жорстокість: «Було їй смішно ... було їй заздрісно, що хлопська дитина, сирота, горобець сіренький, намірився випурхнути через вікно кудись поза вила й гній» [9, 185];

– ретардація – гальмування прямого розвитку сюжетної лінії, уповільнення розповіді про зображуване – один із важливих

чинників, з допомогою якого автор залишає події на перспективу читачького доосмислення;

– самостійне легендотворче начало, тяжіння до фольклорно-поетичних джерел, ліризм. «Поетом у прозі» слушно називав Р. Федоріва його побратим по перу О. Гончар.

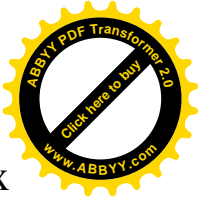
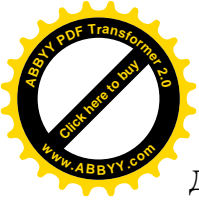
А ще – роман «Єрусалим на горах» Р. Федоріва вигідно виокремлюється своєю актуальністю, дієвим історизмом, злютованим із проблемами сучасності. До кожного із українців звертається зі сторінок свого роману автор: «Чи ми Богом обрані, чи Богом прокляті? Чи ми заколінчилися й не можемо встати з колін? А коли ми зі скрипом пробуємо лише піднести голову, то наші сусіди справа і зліва, звідусіль беруть нас за чуба і назад гнуть донизу, копають нам яму і розплоджують яничарів» [9, 219].

2. «Єрусалим на горах» Р. Федоріва в оцінці критиків.

Прокоментуйте уривки зі статті «Апологія страху» Галини Пагутяк: «Єрусалим на горах» – «книга, здатна розповісти всьому світові правду про Україну. Ми ще не оплакали всіх невинно убієнних і не очистились від зради»; «... повітря і земля, води нашої Батьківщини насичені сльозами і кров'ю. І попри все – любов'ю»; «Не зачаровуємось на Схід, не задивляймося на Захід, а подивімося у очі німих і неприкаяних земляків, що замкнулись у своєму терпінні» [4].

Салига Тарас: «У романі село не тільки тло, на якому відбуваються події та живуть герої, а значно складніший організм. Крізь нього пропливають історія, час і полишають на його обличчі, на його душі свої карби» [7, 251].

«Він (О.Є. – Р. Федорів) з дослідницькою ретельністю простежує шлях падіння своїх героїв, їх здатність протистояти, виживати і тоді, коли життя ставало пеклом. Зрозуміло, що для цього йому необхідно аналізувати найрозмаїтіші реальності життя, входити в атмосферу людських клопотів, гризот, соціальних упосліджень часу, сприймати людські трагедії та

драми не через скельця сентиментальних окулярів, а розуміти їх як конкретну історичну даність, яку треба об'єктивно оцінити і вилушити з неї зерно досвіду. Він, для його письменницької честі, те зерно вилущує і засіває його в читацьких душах» [7, 254].

Сидоренко Борис: «Цей твір за архітектонікою я порівняв би із зовні тихоплинною рікою, яка несе свої води розлогою долиною задуму письменника, в цій ріці – події нашого (О.Є. – ХХ ст.) століття. А над цією рікою сучасності можна завважити серпанок ручаю, де формується майбутнє України. Тихоплинність ріки оманлива – досить зануритися в ці води, щоб дізнатись, які вири в них нутрують, якими трагедіями вщерть наповнене життя» [8, 5].

Авторка «Сестер Річинських» Ірина Вільде, з якою Р. Федорів познайомився на одній із літературних вечірок, навчаючись у педучилищі, після виходу у світ першої книжки його новел не без лукавства пригадувала, як забула рекомендувати для журналів оповідання початківця. «Однак є у моїй забудькуватості й позитивний момент: «... можете чесно сказати, що свій перший крок у літературі зробили без протекції» [5, 12]. А ще вона скаже про нього слова, які, на нашу думку, стосуються усього доробку прозаїка: «Я вірю лише тому письменнику, котрий пише так, що я бачу людину, траву, відчуваю, наприклад, запах соняшникового насіння, вловлюю інтонацію голосу. Коли читаю Федоріва, здається, що за дверима стоїть він сам і наговорює мені про Кам'яне Поле, яке він полюбив, може, за те, що так тяжко працювати на ньому, бачу його краян, радуюсь разом з ними, навіть плачу, тужу... Він пише совісно, він не вигадує, він відчуває нашу людину» [5, 13].

Література

1. Єременко О. Топоніміка роману «Єрусалим на горах» Р. Федоріва: семантико-функціональний аспект // Філологічні науки. Зб. наук. праць. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2008. - С. 181-187.
2. Загребельний П. Роксолана. Роман. У 2-х кн. – Кн.1: Вознесіння. – Харків: Фоліо, 2003. – 382 с.
3. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Івано-Франківська область. – К.: Інститут історії АН УРСР, 1997. – 639 с.
4. Пагутяк Г. Апологія страху. Rahutjak.boot.ru
5. Погрібний А. Жага черпати з витоків / Федорів Р. М. Твори: У 3-х т. - К.: Дніпро, 1990. – Т. 1. - С. 5-28.
6. Релігієзнавчий словник /А. Колодний, Б. Лобовик. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
7. Салига Т. Свічка на осінньому вітрі // Салига Т. Імператив: Літературознавчі статті, критика, публіцистика. - Львів: Світ, 1997. - С. 249-257.
8. Сидоренко Б. Єрусалим на горах або Книга про Голгофу нашого народу: Перше враження // Голос України. - 1994. - 16 вересня. - С. 9.
9. Федорів Р. Єрусалим на горах: Роман. - Львів: Червона калина, 1993. – 501 с.
10. Янко М. Топонімічний словник України. – К.: Знання, 1998. – 429 с.

ДЛЯ НОТАТОК

Навчально-методичний посібник

Оксана Єременко

Художнє обличчя минулого в сучасній історичній романістиці
(На шляху літературознавчого аналізу текстів).

На обкладинці використано картину Опанаса Заливахи «Лет»

Суми: СумДПУ, 2012 р.
Свідоцтво ДК № 231 від 02.11.2000 р.

Відповідальна за випуск *А. А. Сбруєва*
Комп'ютерний набір, верстка *О. М. Король*

Здано до складання 15.12.11. Підписано до друку 23.01.12.
Формат 60 x 84/16. Гарн. Times New Roman.
Друк ризогр. Папір офсет.
Умовн.-друк. арк. 15,1. Обл.-вид. арк. 10,2.
Тираж 100. Вид. № 1.

Видавництво СумДПУ ім. А. С. Макаренка

40002, м. Суми, вул. Роменська, 87
Виготовлено на обладнанні СумДПУ ім. А. С. Макаренка